

Z obsahu 1. čísla:

Recenzované články

Valorizace a krácení starobních důchodů
Jaroslav Vostatek

Připravenost v oblasti sexuality a rodičovství: zkušenosti a perspektivy mladých lidí s mentálním postižením
Jana Bernoldová – Marija Revická – Iva Strnadová – Kateřina Sedláková

Esej

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies
Zuzanna Zaporowska

Diskuse

Klimatická politika po roce energetické krize
Kateřina Davidová

Wellbeing economy – ekonomika dobrého života
Jiří Silný

Knihy, které nezestárly

Jan Keller připomíná knihu sociologa Petera Wagnera „Soziologie moderny“

Recenze

Recenze publikace „Podpora příležitostí lidí s mentálním handicapem“
Monika Mužáková

Recenze knihy „Akademická svoboda jako filosofický problém“
Martin Brabec

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Editorial

1

Recenzované články

Valorizace a krácení starobních důchodů
Jaroslav Vostatek

2

Připravenost v oblasti sexuality a rodičovství: zkušenosti a perspektivy mladých lidí s mentálním postižením
Jana Bernoldová – Marija Revická – Iva Strnadová – Kateřina Sedláková

9

Esej

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies
Zuzanna Zaporowska

17

Diskuse

Klimatická politika po roce energetické krize
Kateřina Davidová

22

Wellbeing economy – ekonomika dobrého života
Jiří Silný

24

Knihy, které nezestárly

Jan Keller připomíná knihu sociologa Petera Wagnera „Soziologie moderny“

26

Recenze

Recenze publikace „Podpora příležitostí lidí s mentálním handicapem“
Monika Mužáková

28

Recenze knihy „Akademická svoboda jako filosofický problém“
Martin Brabec

29

Nový policy paper RILSA

31

Editorial

1

Reviewed articles

The indexation and reduction of old age pensions
Jaroslav Vostatek

2

Sexuality and parenting readiness: experiences and perspectives of young people with intellectual disabilities
Jana Bernoldová – Marija Revická – Iva Strnadová – Kateřina Sedláková

9

Essay

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies
Zuzanna Zaporowska

17

Discussion

Climate policy after one year of the energy crisis
Kateřina Davidová

22

Wellbeing economy
Jiří Silný

24

Books that haven't aged

Sociology of modernity
Jan Keller

26

Book reviews

Review of the publication „Supporting opportunities for persons with mental disabilities“
Monika Mužáková

28

Review of the book „Academic freedom as a philosophical problem“
Martin Brabec

29

New RILSA policy paper

31

For abstracts of the non-reviewed articles see the 3rd page of the cover.

Časopis je indexován v databázi **ERIH PLUS** (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences) a je zařazen Radou pro výzkum, vývoj a inovace do **Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR**. FÓRUM sociální politiky je zařazeno i do elektronické databáze **CEEOL (Central and Eastern European Online Library)** – platformy globálně zpřístupňující společenskovední a humanitněvední publikace ze střední, východní a jihovýchodní Evropy.

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí. V první, tvořené rubrikou Recenzované články, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet články do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: petr.safarik@rilsa.cz.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění úvod, současný stav poznání, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 30 tisíc znaků včetně mezer v editoru MS Word musí vedle vlastního textu obsahovat 10–15řádkový abstrakt a klíčová slova, obojí v češtině a v angličtině. Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Více viz: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp>

FÓRUM

sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

1/2023

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7 – Holešovice
IČO 45773009

Facebook: <https://www.facebook.com/vyzkumnyustavprace>
LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/vupsv>
Twitter: <https://twitter.com/vyzkumny>

Šéfredaktor: PhDr. Petr Šafařík

kontakt: petr.safarik@rilsa.cz

tel. +420 211 152 722, mob. +420 777 529 070

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o., Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné:

Předplatné zajišťuje jménem vydavatele společnost
SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlábku 1800/77, 193 00 Praha 9
e-mail: send@send.cz, tel. – 225 985 225, 777 333 370

Prodej za hotové:

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7 – Holešovice
Prosíme o ohlášení se předem e-mailem (redakce@rilsa.cz)
nebo telefonicky (211 152 711).

Vychází: 4krát ročně, cena jednotlivého čísla je 80 Kč

Dáno do tisku: 15. 3. 2023

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence.

(<http://www.creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

Redakční rada:

Prof. PhDr. Tomáš Sirovátko, CSc. (předseda - MU)
Doc. Adina Barbulescu, PhD (West University of Timisoara)
Prof. Dr. habil. Lutz Bellmann (Institute for Employment
Research Nuremberg)
Ing. Vlastimil Beran, Ph.D. (RILSA)
Ivana Dobrotić, PhD (University of Zagreb)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Doc. JUDr. Iva Fischerová, CSc. (MUP, o. p. s.)
Mgr. Daniel Gerbery, Ph.D. (Institút pre výskum práce a rodiny)
Prof. Jason Heyes (Sheffield University)
Prof. dr. Valentina Hlebec (University of Ljubljana)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ZSF JčU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)
Mgr. Aleš Kroupa (RILSA)
PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (RILSA)
Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)
Wim Van Lancker, PhD (KU Leuven)
Mgr. Jana Palonciová, Ph.D. (RILSA)
Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)
Oksana Mikhaylovna Shubat, PhD (Ural Federal University)
Prof. dr hab. Marek Szczepański (Poznan University of Technology)
Dorottya Szikra, PhD habil. (Center for Social Sciences,
Budapest; Central European University, Vienna)
Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (VŠFS)
Konstantinos N. Zafeiris, PhD (Democritus University of Thrace)

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

vydání Fóra sociální politiky, které právě čtete, zahajuje již 17. ročník našeho odborného časopisu. Dlouho nebyla sociální politika tak exponovanou oblastí, jako se to děje v posledním zhruba roce kvůli náročnému zvládnání dopadů covidu-19, energetické inflace i kvůli nové vlně diskusí o důchodové reformě či nově o snížené valorizaci penzí. Věříme, že také s ohledem na tento vývoj bude o náš časopis zájem rovněž v budoucnosti.

V prvním recenzovaném článku tohoto čísla Fóra sociální politiky (FSP) Jaroslav Vostatek, profesor Vysoké školy finanční a správní, navazuje na několik svých předchozích příspěvků a doplňuje návrh na technickou důchodovou reformu o výsledky analýzy systémů valorizace a krácení starobních důchodů. Velká důchodová reforma by podle J. Vostatka měla vyústit do ucelené reformy starobních, invalidních a pozůstalostních důchodů. Procentní výměru starobního důchodu doporučuje jako samostatný penzijní pilíř sociálního pojištění, optimálně s konstrukcí rakouského penzijního konta.

Druhá recenzovaná stať přináší výsledky výzkumu analyzujícího to, jakých informací a jaké podpory v oblasti sexuality se dostává mladým lidem s mentálními postiženími. Mezi zjištěními autorek, spojených zejména s Katedrou speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a s Výšší odbornou školou sociálně právní a Profesním institutem Jahodovka, jsou i pozitivní zkušenosti s podporou, již klientům poskytují sexuální důvěrníci v rámci sociálních služeb.

Také jako projev snahy o internacionalizaci Fóra sociální politiky otiskujeme anglicky psaný esej autorky z Vysokého učení technického v Poznani o ekonomických a sociálních dopadech koronavirové pandemie globálně a v Polsku. Věříme, že je to inspirativní pandán k řadě příspěvků, které jsme v minulých třech ročnících FSP věnovali (včetně tří monotematických čísel) důsledkům této pandemie.

Jak naši pravidelní čtenáři vědí, v uplynulém roce jsme se zabývali rovněž sociálněpolitickými a sociálně-ekonomickými dopady unijní Zelené dohody pro Evropu (obsáhla anketa v únorovém a článku v červnovém loňském čísle FSP). Autorku zmíněné červnové statě, Kateřinu Davidovou z Centra pro dopravu a energetiku a vedoucí klimatického týmu v Institutu pro evropskou politiku Europeum, jsme požádali, aby se pro náš časopis k uvedenému tématu vrátila. Vždyť za uplynulý více než půlrok se v unijní i vnitrostátní energetické a sociální politice mnohé změnilo, něco z toho se navíc dělo během českého předsednictví v Radě Evropské unie v loňském druhém pololetí. Jsme samozřejmě otevření dalším příspěvkům na toto téma.

A co přinese příští – červnové – vydání Fóra sociální politiky? První z recenzovaných článků se bude zabývat vyhodnocením implementace metodiky pro měření kvality péče ve čtyřech českých hospicích. Pro evaluaci využívá – v ČR poměrně novátorský – koncept RE-AIM (reach-effectiveness-adoption-implementation-maintenance), což je inspirativní rámec hojně používaný v zahraničí k vyhodnocení implementací jak ve zdravotnických službách a zařízeních, tak v komunitních službách.

Další recenzovaná stať příštího čísla FSP se zaměří na využívání online komunikace ve vybraných typech sociálních služeb v období koronavirové pandemie. Z červnového vydání Fóra sociální politiky můžeme ohlásit i to, že v dalším díle rubriky „Knihy, které nezestárly“ profesor Jan Keller připomene a aktualizuje knihu francouzských sociologů Luca Boltanského a Laurenta Thévenota „De la justification, les économies de la grandeur“ z roku 1991. Autoři se v ní věnují způsobům, pomocí nichž lidé ospravedlňují před sebou i před druhými to, co činí. Jde tedy o analýzu základních způsobů legitimizace našeho chování. Podle J. Kellera nám toto dílo může pomoci pochopit, proč je tak obtížné najít shodu na klíčových tématech dnešní doby, počínaje migrací přes představy o správně fungující společnosti až po důvody vedení válek.

S přáním inspirativního čtení

Petr Šafařík
šéfredaktor

Valorizace a krácení starobních důchodů

Jaroslav Vostatek

Abstrakt

Článek doplňuje autorův návrh na technickou důchodovou reformu o výsledky analýzy systémů valorizace a krácení starobních důchodů. Za základní obecný problém českého „důchodového pojištění“ autor pokládá netransparentnost a nesrozumitelnost systému nejen pro běžné klienty, ale i pro politiky. Proto doporučuje rozdělit celou reformu do dvou kroků: na malou a velkou reformu. Malá (technická) důchodová reforma by se soustředila na jednoduchou, leč zásadní racionalizaci základní a procentní výměry starobního důchodu. Velká důchodová reforma by měla vyústit do ucelené, paradigmatické reformy starobních, invalidních a pozůstalostních důchodů. Procentní výměra starobního důchodu by se stala samostatným penzijním pilířem sociálního pojištění, optimálně s konstrukcí rakouského penzijního konta, rovněž se samostatným systémem důchodového věku a valorizace a s podstatně kratší minimální dobou pojištění (5 let).

Klíčová slova: starobní důchod; zvyšování důchodů; krácení důchodů; pojistně-matematická analýza; důchodová reforma

Abstract

The article supplements the author's proposal for a technical pension reform with the results of the analysis of indexation systems and the reduction of old-age pensions. The author considers the basic general problem of Czech „pension insurance“ to be the non-transparency and incomprehensibility of the system not only for ordinary clients, but also for politicians. He therefore recommends dividing the whole reform process into two steps: a small reform and a major reform. The small (technical) pension reform would focus on the simple but fundamental rationalisation of the basic and percentage amounts of the pensions. The major pension reform would result in a comprehensive, paradigmatic reform of the old-age, disability and survivors' pensions. The percentage amount of the old-age pension would become an independent pension pillar of social insurance, optimally with the construction of the Austrian pension account, also with a separate pension age and indexation system and a significantly shorter minimum insurance period (5 years).

Keywords: old-age pension; early and delayed retirement; actuarial analysis; pension reform

Úvod

Zvyšování veřejných penzí je dnes v České republice primárně upraveno zákonem o důchodovém pojištění: základní výměra důchodu se přitom stanoví ve výši 10 % „průměrné mzdy“ pro daný rok, což je letos 4 040 Kč měsíčně. Procentní výměra starobního důchodu je částečně závislá na předchozích výdělcích „pojištěnců“: uplatňuje se zde zásadní redukční hranice a zcela rozdílná pravidla zvyšování této části důchodu „v pravidelném termínu“ a „v mimořádném termínu“. Záměrem zákonodárce patrně bylo zvyšovat důchody podle relativně trvalých pravidel, nikoliv tedy nárazově (ad hoc), jak bylo zvykem např. v 80. a 90. letech minulého století. Mimořádné

události v posledních dvou letech se promítly též ve dvou mimořádných termínech zvýšení procentní výměry důchodu v roce 2022: v červnu o 8,2 % a v září o 5,2 %. V pravidelném termínu od ledna 2023 se procentní výměra důchodů zvýšila o 5,1 % a u jednoho z rodičů též o výchovné 500 Kč. V pravidelném termínu od ledna 2022 se procentní výměry zvyšovaly o 1,3 % a mimořádně ještě o 300 Kč.

„Dvě mimořádné a jedna řádná valorizace v roce 2022 zvýšily procentní výměry důchodů o celkem 19,6 %. Naproti tomu tzv. redukční hranice a koeficient nárůstu všeobecného vyměřovacího základu, které jsou zásadní pro výši nově přiznávaných důchodů v roce 2023, vzrostly pouze o 3,6 %. Rozdíl 16 procentních bodů je výrazně vyšší,

než by byla „penalizace“ za odchod do předčasného důchodu. Ta může činit maximálně 6 % z výpočtového základu, což se odráží ve snížení celého důchodu o přibližně 7 až 8 %“ (MPSV, 2022). Mimořádná inflace 2022 se výrazně promítla i v poptávce po předčasném vyměření starobních důchodů koncem roku 2022. MPSV (2022) dokumentovalo výhodnost předčasného odchodu do důchodu v průběhu roku 2022 ve srovnání s odchodem do řádného důchodu v roce 2023 na příkladu klientů s nárokem na „řádný“ důchod v únoru 2023 s dobou pojištění 46 let – viz tabulku 1. Např. (třeba i fiktivní) předčasný odchod do starobního důchodu o 1 kvartál vedl k trvalému zvýšení důchodu o 1885 Kč měsíčně (při průměrné valorizované mzdě 40 000 Kč).

„Skutečnost, že je možné vydělat několik tisíc na předčasném odchodu do starobního důchodu u lidí, kterým vznikne nárok na starobní důchod v roce 2023, případně v roce 2024, je nepochopitelná, špatná a nespravedlivá vůči ostatním, kterým se blíží důchodový věk [...] Ještě závažnější je skutečnost, že žádost o předčasný důchod nemusí znamenat, že žadatel přestane pracovat. Může požádat o tzv. důchod bez výplaty. Není tedy nutné odejít ze zaměstnání, pokud si někdo chce ‚zafixovat‘ vyšší výhodnějšího důchodu odpovídajícího roku 2022.

Tabulka 1: Porovnání výhodnosti předčasného odchodu do důchodu o 1–4 čtvrtletí (Q) v průběhu roku 2022, ve srovnání s odchodem do řádného důchodu v roce 2023 (osobní vyměřovací základ 2022, důchody v Kč měsíčně)

OVZ 2022	1 Q	2 Q	3 Q	4 Q	2023
20 000	18 279	18 066	17 894	17 701	16 819
40 000	22 422	22 173	21 925	21 677	20 537
60 000	26 565	26 261	25 956	25 652	24 255

Pramen: MPSV (2022)

Tuto situaci mohou využít všichni, kdo chtějí jít v příštích dvou letech do starobního důchodu [...]. Je to zásadní pochybení, které vnáší nespravedlnost do důchodového systému a zároveň zvyšuje jeho výdaje“ (Krása, 2022). Problém vyžaduje rychlé a efektivní řešení. Cílem této stati je toto řešení nastínit, a to v kontextu české i zahraniční penzijní politiky.

Zvyšování důchodů

Původně byla pro starobní a další důchody typická jejich neměnná výše – po celou dobu jejich vyplácení. Zvyšovat důchody nemělo velký význam, neboť ceny byly relativně stabilní, růst výdělků byl poměrně nízký (o jednu čtvrtinu za 30–40 let v období před první světovou válkou), sociální důchodové pojištění se vztahovalo na malý počet občanů a výplatní období bylo poměrně krátké (vysoký důchodový věk, nízká průměrná délka života, zvláště u dělníků). Ke zvyšování penzí za těchto okolností docházelo v podstatě pouze v důsledku válek, kdy se významně znehodnotila měna.

Zejména po druhé světové válce se však podmínky změnily – snižoval se důchodový věk, prodlužoval se průměrný lidský věk, rostla životní úroveň a také inflace. Významnou skutečností byl i růst výměry přiznávaných důchodů. Neměnná výše důchodů se stala neúnosnou. V tržních ekonomikách byly zavedeny různé systémy přizpůsobování důchodů – především v 50. a 60. letech.

Zvyšování důchodů může být prováděno třemi způsoby; jedná se o přizpůsobování:

- *ad hoc*, kdy se nárazově rozhodne o zvýšení důchodů včetně jeho konstrukce;
- *poloautomatické*, kdy zákon stanoví podmínky pro provedení zvýšení důchodů a případně i metodu zvýšení důchodů;
- *automatické*, kdy se důchody zvyšují v termínu a způsobem jednoznačně stanoveným v zákoně.

Z pohledu příjemců důchodů je nejučelnější automatické zvyšování důchodů. Poloautomatické zvyšování umožňuje vzít na zřetel i další okolnosti vývoje ekonomiky, což lépe vyhovuje fiskální politice, ovšem na druhé straně s sebou nese riziko „vládního selhání“. Automatické přizpůsobování důchodů se používá ve zhruba stejném počtu vyspělých zemí jako poloautomatické zvyšování. Podstatná jsou přitom kritéria zvyšování. Při automatickém zvyšování se v průměru příslušných zemí využívá ve stejné míře kritéria mezd a kritéria cen (zpravidla nikoliv v kombinaci). Naproti tomu v systémech s poloautomatickým zvyšováním převažuje kritérium cen.

V zemích, kde se provádí přizpůsobování penzí ad hoc, se často projevuje tendence omezovat toto přizpůsobování jen na nízké důchody, popř. tyto nízké důchody zvyšovat relativně více. To platilo i pro ČSSR – více či méně pravidelně bylo sice prováděno při-

způsobování již dříve přiznaných důchodů, přitom se však např. ti důchodci, kteří původně měli důchod na úrovni průměru nově přiznávaných důchodů, dostali po 20 letech zvyšování svých důchodů na úroveň minimální výše důchodu těch penzistů, kteří neměli jiný příjem. Zaostávání „starých“ důchodů za nově přiznanými je označováno jako problém starodůchodců. Tento problém byl pro dřívější režim typický, vyvěral přitom nejen z celkové neefektivnosti celého systému, ale i z použití metody zvyšování důchodů ad hoc. Po revoluci byl problém starodůchodců u nás valnou měrou odstraněn, a to za cenu zvýšení veřejných výdajů.

Zásadní otázkou je, zda má být zvyšování důchodů v relativně stabilizovaných poměrech prováděno podle vývoje cen, nebo podle vývoje mezd. Konceptně zde jde o to, zda se penzisté mají podílet na růstu celkové životní úrovně, či nikoliv. Pokud upřednostníme přístup, že penze je produktem předchozí výdělečné činnosti důchodce, pak dospějeme k závěru, že není žádný zásadní důvod ke zvyšování její reálné úrovně. Ovšem pokud zdůrazníme, že důchod je či má být poskytován praceneschopným pojištěncům či spoluobčanům, pak by tento důchod měl odpovídat stávající životní úrovni – „dělili“ bychom se o ni s důchodci. První přístup je bližší výsluhové koncepci starobního důchodu, druhý přístup naopak invalidní koncepci. Vše souvisí i se způsobem financování důchodů – tvorba rezerv přináší úroky (doslova to platí jen v soukromém pojištění, např. v povinném smluvním starobním pojištění), vyžaduje individuální přínos a tím i nepotřebnost zvyšování důchodu podle vývoje mezd. Naproti tomu průběžné financování zvyšuje roli solidarity a tím i zvyšování důchodů.

Mayrhuber (2020) uvádí, že „zvyšování vyplácených penzí má rozdílný význam podle cílů důchodového systému: V ‚beveridgeovských systémech‘ (Velká Británie, Irsko), které vidí hlavní úlohu zákonného starobního zabezpečení v zabezpečení minimální úrovně či odvrácení bída, stojí v popředí udržení kupní síly penze. ‚Bismarckovské systémy‘ (Rakousko, Německo atd.) se v zásadě naopak soustřeďují na myšlenku pojištění [...] a usilují o zachování relativní příjmové pozice. Penze mají narůst s výdělkem, podílet se na růstu blahobytu [...] Rakousko je přitom výjimkou, protože ve svém penzijním systému na bázi bismarckovského modelu zvyšuje vyplácené důchody zásadně podle inflace“ (Mayrhuber, 2020). Typické Rakušany to ale příliš netrápí, protože při celoživotní výdělečné činnosti jejich vyměřený důchod představuje modelově 80,1 % předchozího průměrného výdělku (Mayrhuber, 2020). Je to též důvodem pro rozsáhlé využívání předčasných odchodů do důchodu, protože již mají „výděláno“. Často se říká, že Rakousko je země předčasných penzistů (Land der Frühpensionisten). Ostatně: podle mezinárodní

konvence má k udržení předchozí životní úrovně principiálně stačit čistý náhradový poměr 65–70 % předdůchodových příjmů (po zdanění). Pro srovnání: český náhradový poměr je menší: v roce 2020 sice činil 66,3 % (z čisté průměrné mzdy), zrušení zdanění superhrubé mzdy od roku 2021 však vedlo k jeho snížení na 61,5 %; zavedení výchovného na dítě od letošního roku se pak do modelového výpočtu (1 dítě) promítá ve zvýšení čistého náhradového poměru na 63,2 % z čisté průměrné mzdy (vlastní výpočty z oficiální „průměrné mzdy“).

V praxi bude vždy konstrukce zvyšování důchodů spjata s ostatními otázkami vývoje celého sociálního zabezpečení. Proto již z ohledem na existující problémy s výší dnešních a budoucích výdajů na penze v celé řadě zemí nelze počítat se zásadní změnou v dnešním využívání kritérií mezd a cen ani s přechodem od poloautomatického zvyšování k automatickému přizpůsobování. Naopak lze zdůraznit, že cestou uplatnění zvyšování podle vývoje cen lze do jisté míry dosáhnout pozvolného snižování úrovně penzí v relaci k výdělkům. Anebo naopak (což se dělo ve Velké Británii): koaliční vláda konzervativců a liberálů zavedla v roce 2010 pravidlo „trojího zámku“ (triple lock), podle něhož se ke každoročnímu dubnovému zvýšení rovného státního důchodu použije jeden ze tří indexů (spotřebitelské ceny, průměrná mzda nebo 2,5 %), a to ten, který je nejvyšší. Toto pravidlo se důsledně používalo do roku 2021; kdy došlo k jeho suspendaci: státní důchody se zvedly pouze o 3,1 %, přestože směrodatná průměrná mzda se zvýšila o 8,3 % a inflace dosáhla 9 %. Takto byla dána přednost fiskálním úsporám před zvýšením důchodů. V listopadu 2022 bylo rozhodnuto o obnovení „trojího zámku“ a v dubnu 2023 tak dojde ke zvýšení státního důchodu o cenový index 10,1 % (CSPA, 2022). Plná výše nového státního důchodu dosáhne 203,85 GBP týdně.

V Česku byl zaveden systém poloautomatického zvyšování důchodů, v němž významné místo mají vládní nařízení. V rámci důchodové reformy bylo od roku 1996 zavedeno toto zvyšování podle růstu spotřebitelských cen a v rozsahu nejméně jedné třetiny i podle růstu reálných mezd. Takto se vyplácené důchody zvýší, jestliže od předchozího zvýšení vzrostl úhrnný index spotřebitelských cen aspoň o 5 %. Jestliže ve dvou po sobě následujících kalendářních rocích před kalendářním rokem, ve kterém se důchody zvyšují podle vývoje cen, došlo k růstu reálné mzdy, pak se důchody (v souhrnu za všechny starobní důchody) zvýší ještě tak, aby zvýšení dosáhlo nejméně jedné třetiny průměru indexů růstu reálné mzdy za tyto kalendářní roky; přitom k růstu reálné mzdy za tyto dva kalendářní roky se přihlídnou aspoň jednou. Zvyšují-li se vyplácené důchody v kalendářním roce podle vývoje cen několikrát, zvýší se (podle tohoto

zákona) vyplácené důchody podle vývoje reálné mzdy alespoň jednou. Zákon byl mnohokrát novelizován.

Podle § 67 zákona o důchodovém pojištění v platném znění se vyplácené důchody zvyšují v závislosti na růstu spotřebitelských cen a na růstu mezd. Vyplácenými důchody se přitom rozumí důchody přiznané ode dne, který spadá do období před kalendářním měsícem, do něhož spadá den, od něhož se důchody zvyšují. Příliš nepřekvapuje, že režimy zvyšování základní výměry a procentní výměry důchodu jsou dosti odlišné – když koncepčně jde o podstatně odlišné dávky. Zatímco základní výměra starobního důchodu by mohla (či měla) být dávkou obdobnou britské nové státní penzi, procentní výměra starobního důchodu budí dojem dávky starobního pojištění, kde zcela dominuje zásluhovost – a důchod by tedy měl být součtem (podle celostátní průměrné mzdy) valorizovaných předchozích výdělků, resp. vyměřovacích základů. Např. v Rakousku k tomu využívají moderní „penzijní konta“ jednotlivých pojištěnců, na která se jim připisuje 1,78 % ročního vyměřovacího základu. Naproti tomu Česko má stále (první) redukční hranici (v roce 2023 ve výši 17 743 Kč měsíčně), která redukuje vyměřovací základ nad 44 % průměrné celostátní mzdy (PM) – na pouhých 26 %! „Díky“ této redukční hranici se také vytváří dojem, že v ČR převažuje systém sociálního důchodového pojištění: procentní výměra nově přiznaného průměrného důchodu činí dnes asi 80 % celkového důchodu, zatímco po odpovídající technické důchodové reformě by se „zrealnila“ na pouhých 35 %. Odpovídající základní výměra (nově rovný státní starobní důchod) by letos činila cca 12 900 Kč (skutečnost je 4 040 Kč).

Letošní novou složkou procentní výměry starobních důchodů je „zvýšení za vychované dítě“ (pro matku, resp. jednoho z vychovatelů) 500 Kč měsíčně. Tato dávka je nesystémová, protože do procentní výměry starobního důchodu se (i nadále) plně započítává čas strávený péčí o děti (do čtyř let jejich věku) do doby pojištění a případný výdělek v této době je vyloučen z osobního vyměřovacího základu při výpočtu procentní výměry starobního důchodu. Při dnešní (propočtové) průměrné částce nově přiznávané procentní výměry starobního důchodu (15 858 Kč) se jedná celkově o částku cca 1 410 Kč měsíčně, což je podstatně více než dvojnásobek letos nově zavedeného zvýšení za vychované dítě.

Zvýšení za vychované dítě bylo iniciováno vedením MPSV na půdě důchodové komise na základě tvrzení, že stát „neocenuje ženy za péči o děti, a ty kvůli tomu mají v průměru o 2 856 Kč nižší důchod než muži“ (MPSV, 2021). A na základě toho MPSV navrhlo od roku 2024 zavést „výchovné za péči o děti, pro současné i budoucí důchodce 500 Kč měsíčně za každé vychované dítě pro primárního pečovatele“. Podle OECD (2020) se tímto návrhem komplikuje výpočet důchodů. „Nízké důchody žen jsou výsledkem prorodinné politiky. Komise pro spravedlivé důchody řeší následek, nikoliv příčinu“ (Pertold, 2019).

MPSV se podařilo před volbami „přilepit“ k novele zákona o důchodovém pojištění, jejímž účelem bylo mimořádně navýšit zvýšení procentní výměry důchodů o 300 Kč měsíčně od roku 2022, zavedení výchovného za péči o dítě 500 Kč měsíčně, a to s účinností již od roku 2023. Stalo se tak pozměňovacím návrhem poslance Sklenáka. „Výhodou“ tohoto postupu je, že změnu

zákona není třeba vůbec (písemně) zdůvodňovat, což je obecně vzato hrubý procedurální nedostatek způsobující též zahlcení Poslanecké sněmovny těmito návrhy. Zvýšení za vychované dítě je novou dílčí rovní dávkou začleněnou do procentní výměry starobního důchodu. To je dáno výchozí koncepcí MPSV, podle níž jde o „spravedlivé ocenění péče“, jež řadí do pojistného veřejného penzijního pilíře, nikoliv tedy do „důstojného“ základního důchodu, resp. do „nultého“ penzijního pilíře, kde je výše důchodu pro všechny stejná. V procentní výměře starobního důchodu se tak vedle již zmíněné náhradní doby pojištění za péči o dítě promítlo i výchovné za péči o dítě. Vysvětlit koexistenci těchto dvou institutů se stejným účelem se MPSV ani nepokusilo. Lze to chápat jako výraz čistého politického marketingu. Koexistenci dvou koncepčně skoro stejných dílčích dávek nelze ani jinak vysvětlit. Pokud by politici bývali chtěli ocenění péče o děti zvýšit, tak k tomu postačovalo prodloužit náhradní dobu za péči o dítě.

Podle platné právní úpravy se výše základní výměry starobního důchodu stanoví parametricky – ve výši 10 % (celostátní) průměrné mzdy měsíčně, vždy od ledna. Tím je dáno i zvyšování základní výměry starobního důchodu. U procentní výměry starobního důchodu se rozlišuje zvýšení v pravidelném termínu (od ledna) a v mimořádném termínu. Zvýšení procentních výměr starobních důchodů v pravidelném termínu je závislé na meziročním zvýšení základní výměry důchodu: procentní výměry se zde zvýší principiálně podle zákona o „tolik procent, aby u průměrného celostátního starobního důchodu úhrn částky zvýšení základní výměry důchodu a částky zvýšení procentní výměry důchodu odpovídal zvýšení průměrného starobního důchodu stanoveného ve výši součtu růstu cen [...] a jedné poloviny růstu reálné mzdy.“ Růstem cen se přitom dnes rozumí růst indexu spotřebitelských cen nebo indexu životních nákladů důchodců (podle toho, který je vyšší).

Zákon dále upravuje zvýšení procentních výměr vyplácených starobních důchodů mimo pravidelný termín, resp. v mimořádném termínu. Děje se tak, pokud v zákonem stanoveném období dosáhl růst cen aspoň 5 %. Pět měsíců poté se zvyšují vyplácené důchody. Pokud však podmínka pro zvýšení důchodů v mimořádném termínu byla splněna v červenci nebo v srpnu, zvýší se důchody pouze v pravidelném termínu. V roce 2022 proběhla dvě mimořádná zvýšení procentní výměry starobního důchodu: v červnu o 8,2 % a v září o 5,2 %. Meziročně tak došlo ke zvýšení průměrného starobního důchodu o 2 560 Kč (18 840–16 280), základní výměra důchodu se přitom zvýšila pouze o 140 Kč.

Historii valorizací starobních důchodů za uplynulých 10 let uvádí tabulka 2; do údaje o procentní výměře a celkové výši důchodu pro rok 2023 bychom zde mohli přidat

Tabulka 2: Historie valorizace starobních důchodů

	Růst základní výměry	Růst procentní výměry	Průměrný důchod
2014	2 340 Kč (+10 Kč)	+0,4 %	11 075 Kč
2015	2 400 Kč (+60 Kč)	+1,6 %	11 348 Kč
2016	2 440 Kč (+40 Kč)	+0 %	11 460 Kč
2017	2 550 Kč (+110 Kč)	+2,2 %	11 850 Kč
2018	2 700 Kč (+150 Kč)	+3,5 %	12 418 Kč
2019	3 270 Kč (+570 Kč)	+3,4 %	13 300 Kč
2020	3 490 Kč (+220 Kč)	+5,2 % + 151 Kč	14 400 Kč
2021	3 550 Kč (+60 Kč)	+7,1 %	15 336 Kč
2022	3 900 Kč (+350 Kč)	+1,3 % + 300 Kč	16 280 Kč
červen 2022	3 900 Kč (+0 Kč)	+8,2 %	17 317 Kč
září 2022	3 900 Kč (+0 Kč)	+ 5,2 %	18 015 Kč
2023	4 040 Kč (+140 Kč)	+ 5,1 %	18 840 Kč

Pramen: Peníze.cz (2023)

výchovné 500 Kč za jedno dítě. Z těchto údajů vyplývá, že bez zohlednění výchovného je celková desetiletá dynamika základní výměry (+72,6 %) jen o málo vyšší než táž dynamika procentní výměry (+69,4 %); započtení výchovného zvýší tuto dynamiku procentní výměry na 75,2 %. Všechny tyto dynamiky převyšují harmonizovaný index spotřebitelských cen za období 2014–2022, který činí 132,4 % (ČSÚ, 2023). Vcelku jsou tedy u nás starobní důchody valorizovány o více než inflaci. Provedení by přitom mohlo/mělo být jednodušší.

Důchodový věk a předčasné důchody

Konstrukce důchodového věku je jedním ze zásadních parametrů každého penzijního systému a pilíře. České „důchodové pojištění“ má letos 6 (základních) důchodových věků:

- 64 let pro muže a bezdětné ženy, 63 let a 2 měsíce pro ženy s 1 dítětem, 61 let a 8 měsíců pro ženy se 2 dětmi, 60 let a 2 měsíce pro ženy s 3–4 dětmi, 58 let a 8 měsíců pro ženy s 5 a více dětmi, podmíněný minimální dobou pojištění 35 let (bez náhradních dob 30 let),
- 68 let, podmíněný dobou pojištění 20 let (bez náhradních dob 15 let).

Tato ustanovení o vícero důchodových věcích jsou výsledkem parametrických důchodových reforem orientovaných na úspory ve veřejných výdajích bez velkého porozumění pro penzijní teorii. Obecně vzato potřebuje část aktérů „vytvořit psychózu“, že normální je pracovat i v seniorském věku (klidně i po dosažení věku 70 let).

Důchodový věk v poctivém univerzálním důchodovém pojištění by měl být jeden a „předčasné“ a pozdější odchody do důchodu by měly být doprovázeny pojistně-matematickým snížením či zvýšením důchodu. V penzijním pilíři navazujícím na dosavadní procentní výměru starobního důchodu by tak měly odpadnout víceméně nelogické podmínky minimální doby pojištění 35 (30) let a 20 (15) let, měli bychom směřovat k jednotnému statutárnímu důchodovému věku a k jednotné minimální době pojištění např. 5 let představující technické minimum pro přiznání starobního důchodu. V systému rovného důchodu, na který se v ČR patrně přemění základní výměra starobního důchodu, bychom měli rovněž směřovat k jednotnému důchodovému věku a k jednotné době minimální účasti v tomto systému (pilíři) 35 let s tím, že ji lze snížit až na 10 let za podmínky, že důchod bude úměrně zkrácen (jako ve Velké Británii).

OECD zde špatně informuje např. o důchodovém věku ve Velké Británii a na základě toho tvrdí, že „ve srovnání s ostatními zeměmi OECD je Česká republika ojedinelá tím, jak dlouhou dobu vyžaduje pro získání nároku na důchody navázané výdělkem (obrázek 1). Mexiko, které je na druhém místě,

požaduje „pouze“ 24 let. Země OECD v průměru vyžadují 9 let. V mnoha zemích je to méně než jeden rok“. Klíčovým doporučením OECD č. 1 je „zásadně snížit minimální počet let pojištění potřebných k získání nároku na základní výměru důchodu i na procentní výměru při dosažení důchodového věku a učinit základní výměru úměrnou započtené době pojištění; přistoupit k zajištění toho, že nároky vzniknou už za první rok pojištění“ (OECD, 2020).

Předčasné a pozdější penzionování – ve srovnání se statutárním důchodovým věkem – jsou, popř. mohou být, i podstatnou modifikací tohoto důchodového věku a také uváděných modelací výše důchodu v relaci k předcházejícímu výdělku. Ostatně jsou zde i velké rozdíly mezi jednotlivými zeměmi, např. Švédsko (OECD, 2015) má dva odlišně koncipované důchodové věky (bez možnosti předčasného odchodu): pro systém NDC (61 let, s pojistně-matematickou motivací pokračovat v práci) a pro testovanou („garantovanou“) penzi (65 let, bez motivace). Švédská koncepce důchodových věků je vysoce racionální – z modelového hlediska, ve většině ostatních zemí jde spíše o produkt veřejných politik, kdy se problémy často neřeší systémově.

Po malé důchodové reformě (2011) lze u nás předčasně odejít do důchodu nejdříve v 60 letech. V roce 2013 byly prakticky všechny předčasné starobní důchody přiznány maximálně o rok před statutárním důchodovým věkem, zatímco v letech 2009–2011 zde výrazně převažovala doba 2–3 roků. Malá důchodová reforma vyvolala vlnu předčasných odchodů do důchodu. Při této reformě se zvýšila sazba snížení procentní výměry předčasného starobního důchodu v případech, kdy doba od přiznání důchodu do dosažení důchodového věku je delší než 360 dní. Sazby krácení – za kaž-

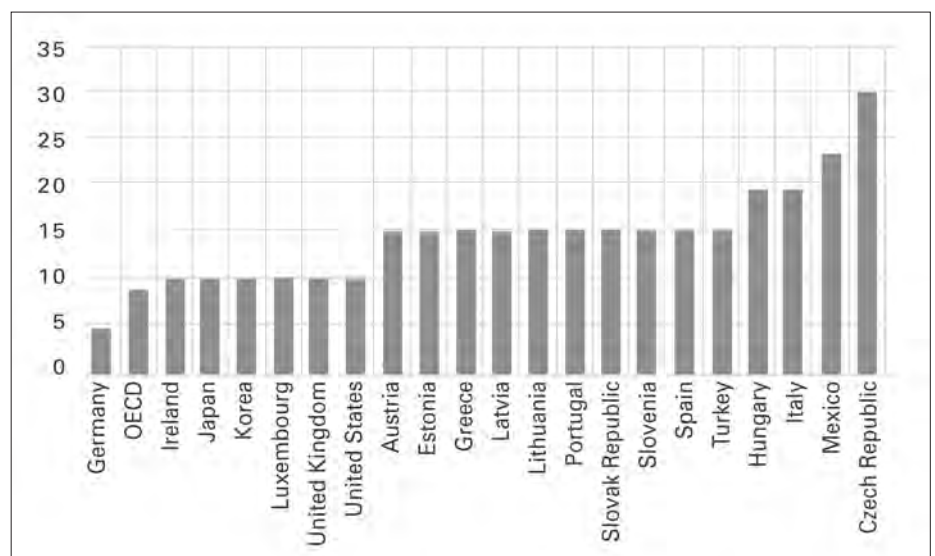
dých i necelých 90 kalendářních dnů – od té doby činí:

- 0,9 % výpočtového základu za období prvních 360 kalendářních dnů,
- 1,2 % výpočtového základu za období od 361. kalendářního dne do 720. kalendářního dne,
- 1,5 % výpočtového základu za období od 721. kalendářního dne.

Když pro zjednodušení a mezinárodní srovnatelnost „nahradíme“ 360 dní jedním rokem, tak platí, že krácení za 1 rok činí 3,6 %, za 2. rok 4,8 % a za 3. rok 6 %. Krácení u předčasného důchodu se provádí z výpočtového základu, a nikoliv až z celkové částky vypočteného důchodu. Tím je dáno, že uvedené sazby krácení se týkají pouze procentní výměry důchodu. Krácení se tak netýká základní výměry důchodu, což je zásadní problém, hrubá systémová chyba, promítající se do výhodnosti předčasného odchodu do důchodu a samozřejmě také do veřejných výdajů. Diferenciace základní výměry důchodu podle (případné) předčasnosti by sice „nabourala“ koncepci jednotné základní výměry důchodu, to ale není důvod pro tuto podporu předčasných důchodů.

Krácení starobních důchodů za předčasný odchod do důchodu lze modelovat s využitím pojistně matematicky. Potřebujeme k tomu odpovídající úmrtnostní tabulky a přirozenou úrokovou míru (diskontní sazbu), která vyjadřuje relaci hodnoty peněz pro lidi takřkajíc „dnes“ a „zítra“ (za rok). Takové podklady autor nemá, a proto zde využijeme zahraniční prameny. Pojistně matematicky neutrální úroveň srážky za předčasný odchod do starobního důchodu byla v České republice před dvěma desetiletími zhruba 7,4 % ročně (Queisser a Whitehouse, 2006), mezinárodní srovnání obsahuje obrázek 2. Christl a Kucsera (2019), s využitím dat za rok 2016, uvádějí (viz tabulku 3)

Obrázek 1: Minimální požadovaná doba pojištění je u nás podle OECD extrémně vysoká (Nárok na důchod odvozený od výdělku, podle vyžadovaných let)

Pramen: OECD (2020)

pojistně matematicky neutrální sazbu srážky pro Česko 6,4 % a srovnávají to s oficiálním údajem 3,6 % (nepovšimli si, že jde o srážku jen z procentní výměry důchodu).

Nedostatečné krácení za předčasný odchod do důchodu silně motivuje k jeho využívání. „Ročně si o starobní důchod žádá běžně celkem kolem 100 000 lidí, zhruba třetina z nich jde do penze předčasně [...] O předčasný důchod požádalo loni dohromady 120 000 lidí. Zhruba 40 000 z nich si ho už nechalo vyplácet, ostatní si výplatu zatím odložili. Běžně do předčasné penze ročně chodí kolem 30 000 lidí“ (ČTK, 2023). Podstatný nárůst předčasných odchodů do starobního důchodu je dán nejen intenzivní osvětou, ale i dvojnásobnou valorizací procentních výměr důchodů, která „dopadá“ i na vloni přiznané předčasné důchody; uplatňuje se zde § 67 odst. 15 zákona o důchodovém pojištění: „Zvýšení procentní výměry vyplácených důchodů v mimořádném termínu náleží i k důchodům přiznávaným

v tom kalendářním roce, v němž byly zvýšeny procentní výměry vyplácených důchodů v mimořádném termínu“. Při této právní úpravě se od letošního ledna zvýšily i předčasné důchody, které byly vloni přiznány a byly zvýšeny v mimořádném termínu, a to i v případech, že o předčasný důchod bylo požádáno po realizaci mimořádného zvýšení důchodů. Čili i když bylo požádáno o předčasný důchod např. od 31. 12. 2022, tak běžným postupem bude vypočten důchod a ihned bude/byl dvakrát mimořádně valorizován a s jednodenním zpožděním byl tento důchod ještě zvýšen v pravidelném termínu od 1. 1. 2023. I tato multiplikace zvyšování předčasného důchodu se „skrývá“ za až neuvěřitelnou výhodnost předčasných odchodů do důchodu např. v tabulce 1. Tato skutečnost dále intenzifikuje elementární neférovost „krácení“ českých starobních důchodů za předčasný odchod do důchodu. Samozřejmě to má i dopady do výdajů státního rozpočtu.

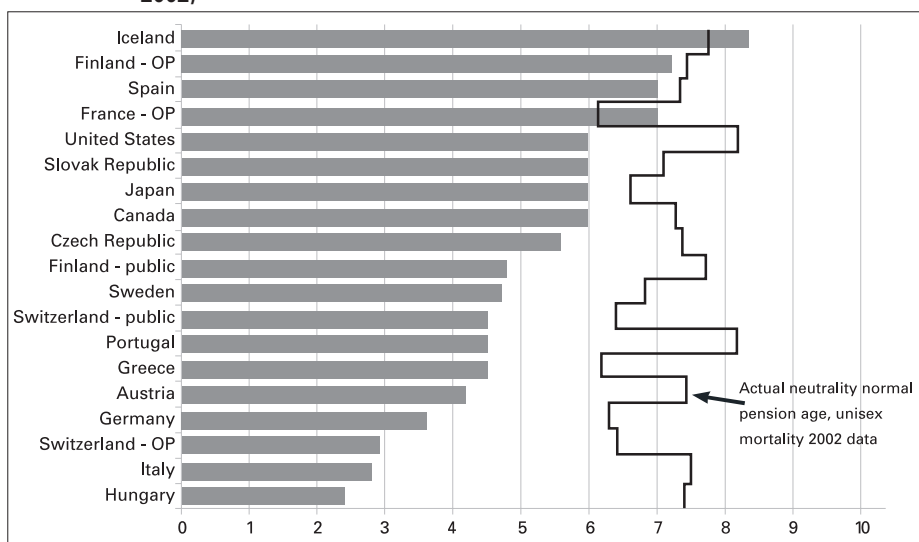
Již na základě uvedených údajů můžeme konstatovat, že krácení starobních důchodů za předčasný odchod do důchodu se v Česku podstatně odchyloje od pojistně-matematické neutrality, resp. spravedlnosti. (K případnému zpřesnění je zapotřebí zpracovat i odpovídající úmrtnostní tabulky.) Tyto problémy by mohlo podrobněji osvětlit zpracování nové Pojistně-matematické zprávy MPSV (naposledy vyšla v roce 2017); zde by se mohla případně více osvětlit modelace z předchozí zprávy, která simulovala vliv tehdejších parametrů českého „důchodového pojištění“ na generaci narozenou v roce 1965; pro většinu této generace má platit statutární důchodový věk 65 let, což také znamená možnost předčasného odchodu do důchodu až o 5 let. Podle této zprávy je z pohledu jednotlivců pro tuto generaci modelově „efektivní“ výrazně využívat předčasných a odložených odchodů do starobního důchodu. Autoři dospěli k závěru, že pro 49 % těchto osob je „efektivní“ (optimální) odejít do důchodu před dosažením statutárního důchodového věku a pro 43 % osob je naopak výhodné přesluhovat; načasování odchodu do starobního důchodu přesně na okamžik dosažení statutárního důchodového věku je tak „efektivní“ pouze pro zbývajících asi 8 % uvedených osob – podrobněji viz obrázek 3.

NERV navrhuje výrazně snížit možnost i motivace chodit do předčasného důchodu kvůli rychlému zadlužování státu. Pokud by se přisun předčasných důchodců na rok zastavil, ušetřilo by se na výdajích 4,5 miliardy korun. Na daních a odvodech by 25 000 lidí poslalo státu za rok tři až čtyři miliardy korun. „Navrhujeme atraktivitu předčasných odchodů výrazně snížit kombinací parametrického a dalšího nastavení tak, aby došlo k výrazné redukci předčasných důchodů na čtvrtinu současné intenzity či ještě menší počet,“ uvedla rada v návrzích pro vládu“ (Echo24, 2022).

MPSV slibuje poměrně rychlé odstranění systémových chyb v předčasných důchodech. Nejrychlejší reakcí na zcela neférové předčasné důchody je okamžité ukončení jejich dalšího přiznávání. Dalším krokem může být zvážení obnovení předčasných důchodů v kontextu celkové koncepce důchodové reformy; v úvahu přichází i rozdílná konstrukce předčasných důchodů v uvažovaných budoucích dvou základních pilířích. Nejdříve se ale ještě zmiňme o koncepci předčasných důchodů v dalších dvou významných zemích.

V Německu byl od roku 2014 zaveden „starobní důchod pro zvlášť dlouhodobě pojištěné“ (Altersrente für besonders langjährig Versicherte), ve zkratce „důchod v 63“ (Rente mit 63), za podmínky 45 let účasti na sociálním důchodovém pojištění. S touto podmínkou je možno jít do důchodu před dosažením základního důchodového věku bez krácení důchodového nároku. Zkratka „důchod v 63“ ovšem platí doslova pouze pro ty, kteří se narodili před rokem

Obrázek 2: Krácení starobních penzí za předčasný odchod do důchodu: skutečnost a pojistně-matematický model (v % ročně, diskontní sazba 2 %, úmrtnost 2002)

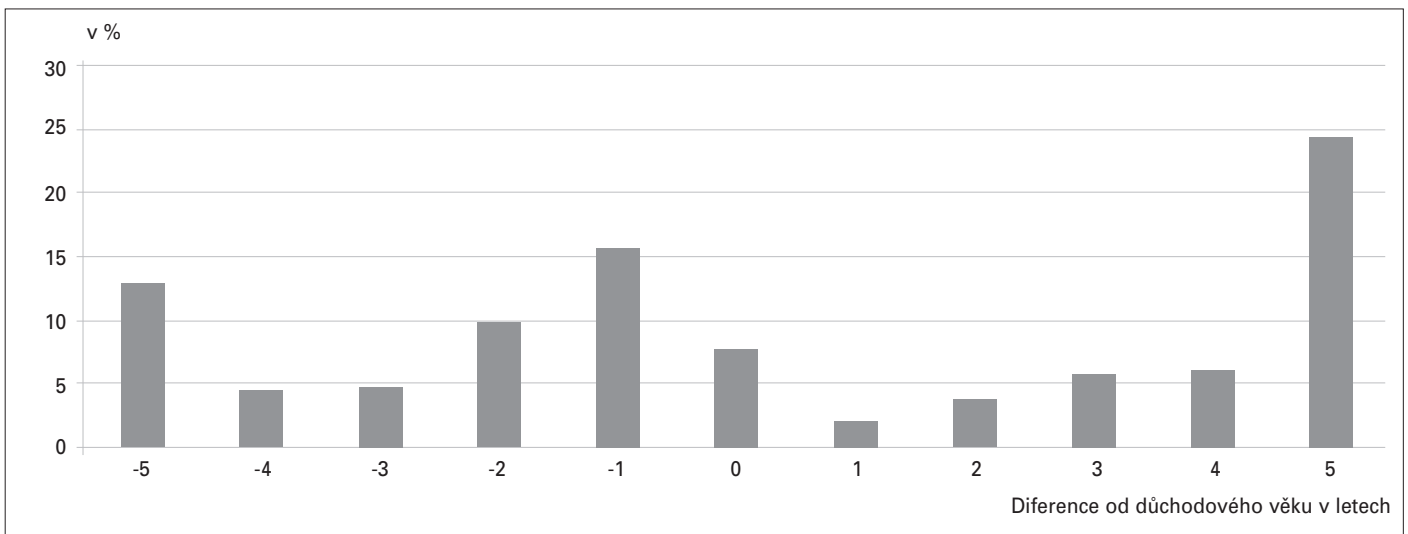
Pramen: Queisser a Whitehouse (2006)

Tabulka 3: Pojistně-matematicky neutrální a oficiální procenta krácení za 1 rok předčasného odchodu do důchodu (2016)

	Neutrální	Oficiální	Rozdíl
Rakousko	5,3	5,1	0,2
Belgie	5,5	0	5,5
Česko	6,4	3,6	2,8
Slovinsko	5,8	3,6	2,2
Německo	4,9	3,6	1,3
Finsko	1,5	0	1,5
Francie	5	5	0
Portugalsko	4,7	4,8	-0,1
Španělsko	3,3	8	-4,7
Slovensko	4,3	6	-1,7

Pramen: Christl a Kucsera (2019)

Obrázek 3: Podíl osob, pro které je efektivní věk odchodu do starobního důchodu v daném věku (Česko, generace 1965)

Pramen: MPSV (2014)

1953, i tento důchodový věk narůstá; pro ročník narození 1959 platí důchodový věk 64 let a 2 měsíce. Základní důchodový věk pro ročník 1959 je přitom 66 let a 2 měsíce. V Německu se důchody vyměřují pomocí bodů („bodový systém“): 1 bod dostane pojištěnec za rok práce s průměrnou celostátní mzdou; za každé dítě dostane vychovatel 3 body. Příklad: XY, nar. 1958, má 45 bodů a 45 let pojištění a může tedy odejít do „důchodu v 63“, který v západním Německu činí 1621 €. Když XY bude pracovat do řádného důchodového věku 66 let (i nadále s průměrným západním výdělkem), tak při získání 47 bodů mu bude přiznán důchod 1693 €. Do „předčasného důchodu“ lze jít v Německu za podmínky 35 let pojištění, přitom se důchod krátí o 0,3 procentní body za každý měsíc. Příklad: XV půjde do důchodu „předčasně“ o 6 měsíců a jeho důchod 1 200 € se tak trvale sníží na 1 178 €. Vedle výdělku tak XV dostane za 6 měsíců důchod přes 7 000 €; uvedený snížený důchod by XV musel pobírat více než 25 let, aby celkově dostal méně. „Pro mnohé je to dobrý deal“ (Stiftung Warentest, 2023). „Německo drtí předčasné důchody... Stále více Němců opouští zaměstnání, aby se zařadili mezi početné zástupy převážně šedesátníků, kteří volí předčasný důchod. Důvod je jednoduchý. Je to pro ně výhodné... Vláda v Berlíně počítala s tím, že každý rok odejde do předčasného důchodu asi 200 000 lidí. ... loni tohoto programu využilo téměř 270 000 lidí“ (Sládek, 2022). Tyto údaje zjevně zahrnují i „důchody v 63“. Každopádně je to relativně (v přepočtu na obyvatele) podstatně méně než v ČR. Má to zjevně i dopad na „přehřátý“ český trh práce.

Nizozemský penzijní systém je často považován za jeden z nejlepších na světě. Prvním penzijním pilířem je zde rovný důchod (státní penze, AOW), poskytovaný od navýšovaného důchodového věku, který je letos 66 let a 10 měsíců (2024: 67 let). Tento dů-

chod je automaticky zvyšován podle výše minimální mzdy, vždy v lednu a v červenci. Sazby důchodu jsou dvě: dvojice důchodců dostává 2 * 50 % a jednotlivec (osaměle žijící osoba) 70 % čisté minimální mzdy; od ledna 2023 to činí 1 430,80 € pro jednotlivce a 1 947,72 € pro dvojici (SVB (2023)). Nárok na státní penzi je podmíněn 50 roky života v Nizozemsku, jinak se penze krátí o 2 % za rok. Do státní penze nelze odejít předčasně. Druhým penzijním pilířem jsou (neziskové) zaměstnanecké systémy penzí, kterých se účastní více než 90 % zaměstnanců; zde bývá možnost předčasného odchodu do důchodu.

Technická a další důchodová reforma

Podstatnou komplikací pro modernizaci českých veřejných důchodů je nesrozumitelnost jejich stávající konstrukce daná přetrváváním první redukční hranice při výpočtu dosavadní procentní výměry důchodu. Jen proto se procentní výměra jeví jako podstatně významnější složka, ač ve skutečnosti je tomu naopak. Většina českých politiků však v dalším období může preferovat i podstatnější nárůst pojistné složky, na úkor rovného důchodu (základní výměry důchodu). Proto je potřebné před (případnou) výraznější důchodovou reformou realizovat „technickou“ důchodovou reformu, jejímž hlavním či dokonce jediným cílem bude odstranění první redukční hranice. Výhodou takové technické důchodové reformy je její jednoduchost; všichni soudní politici by s ní měli souhlasit, protože všichni pojištěnci s osobním vyměřovacím základem od 44 % průměrné mzdy a s průměrnou dobou pojištění (45 let) budou mít nově přiznávaný starobní důchod beze změny – viz obrázek 4 (návrh novelizuje analogicky i invalidní a pozůstalostní důchody).

Odvození parametrů této reformy je velmi jednoduché: Dosavadní roky pojištění se započítávají do procentní výměry starobního důchodu koeficientem 1,5 %; tento koeficient vynásobíme stávající redukční sazbou 26 % a dostaneme $1,5 * 0,26 = 0,39$ procenta, což je reálný zápočtový koeficient v klíčovém příjmovém pásmu (to bylo odsouhlaseno i v důchodové komisi MPSV). Zbývá „zpětně“ dopočítat odpovídající hodnoty v příjmovém pásmu do dnešní první redukční hranice. Tímto postupem se dostaneme k nové výši základní výměry starobního důchodu: při propočtovém nulovém příjmu vychází celková výměra důchodu 32 % průměrné mzdy. Na technické důchodové reformě tak vydělají pouze ti, kteří mají/měli směřodatný příjem nižší než 44 % průměrné mzdy. Dodatečné výdaje státního rozpočtu, z tohoto titulu, jsou zanedbatelné.

Již vyplácené starobní důchody lze při technické reformě upravit tak, že celková výše zůstane stejná a od této celkové částky se odečte nová základní výměra, a tak se vypočte nová procentní výměra; pokud vyjde záporné číslo, tak se nahradí nulou. Při tomto přepočtu již přiznaných/vyplácených důchodů se plně zohlední i stávající výchovné. Pro futuro je třeba upravit nově přiznávané důchody v segmentu náhradní doby pojištění o malé dítě; tu lze zvýšit ze 4 let na 5 či 6 let (s využitím výše uvedených cifer vychází 5,42 roků). V dalším kole reformy navrhuji přejít u procentní výměry důchodu na rakouské „penzijní konto“ a péči o malé dítě započítávat do důchodu ve výši (aspoň) průměrné celostátní mzdy po dobu 5 let. Minimální dobu pojištění zde lze zkrátit např. na 5 let; možnost odchodu do předčasného důchodu stanovit od věku 62 let, krácení podle pravidel pojistné matematiky.

Novou základní výměru lze stanovit nikoliv procentem z celostátní průměrné mzdy, ale v absolutní výši s tím, že bude valorizo-

vána např. podobně jako ve Velké Británii. Mohla by se zde převzít celá konstrukce britské nové státní penze: Nárok na penzi by mohl být např. od věku 64 let (ústupová varianta: ponechat dosavadní české schéma zvyšování důchodového věku), po 35 letech účasti v systému (jinak minimálně 10 let plus alikvótní krácení), bez možnosti předčasného odchodu do důchodu.

Technickou důchodovou reformou (Vostatek, 2021) je tak potřebné a účelné doplnit minimálně o reformu předčasných odchodů do důchodu a o „zpracování“ nově zavedeného výchovného na dítě do pojistného (sub)systému.

Závěr

Problematika zvyšování starobních důchodů se v České republice překrývá s jejich krácením při předčasném přiznávání. Důrazně na to upozornil mimořádný rok 2022. Mimořádná situace trvá i v letošním roce, takže je třeba expresně zastavit absurdní situaci, kdy předčasně vyplácený nebo i jen předčasně přiznaný důchod je (dokonce výrazně) vyšší než důchod po dosažení řádného důchodového věku. Zcela neférovou intenzivní motivaci k předčasným odchodům do důchodu je třeba zarazit i s ohledem na přehřátý český trh práce.

Základním obecným problémem českého „důchodového pojištění“ je netransparentnost a nesrozumitelnost systému nejen pro běžné klienty, ale i pro politiky. Proto doporučujeme rozdělit celou reformu do dvou kroků: na malou a velkou reformu. Malá (technická) důchodová reforma se soustředí na jednoduchou, leč zásadní racionalizaci základní a procentní výměry starobního důchodu. Nová propočtová sazba základní výměry tohoto důchodu bude na úrovni 32 % průměrné mzdy, u procentní výměry se ocenění jednoho roku pojištění současně sníží z 1,5 % na 0,39 %. Tato reforma je téměř připravena a je tudíž realizovatelná již od roku 2024. Je jí třeba dopl-

nit („jen“) o reformu poskytování a krácení „předčasných“ důchodů.

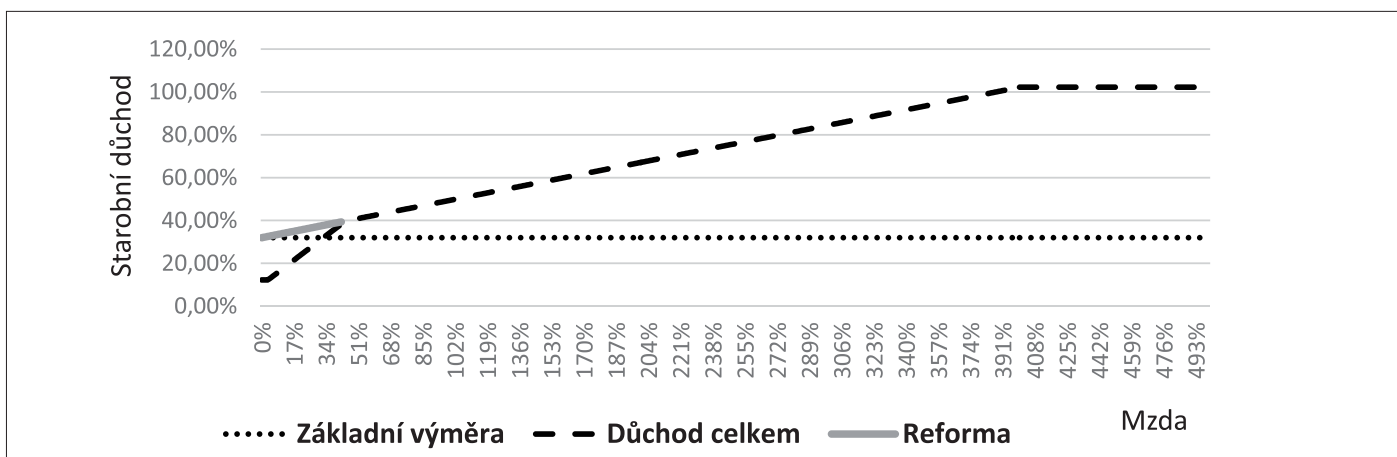
Velká důchodová reforma by měla využít do ucelené, paradigmatické reformy starobních, invalidních a pozůstalostních důchodů. Základní výměra starobního důchodu by se měla přeměnit na oddělený rovný důchod, se samostatným systémem důchodového věku, minimální doby pobytu či ekonomické činnosti v Česku (optimálně jako ve Velké Británii) a valorizace. Procentní výměra starobního důchodu se stane samostatným penzijním pilířem sociálního pojištění, optimálně s konstrukcí rakouského penzijního konta, rovněž se samostatným systémem důchodového věku a valorizace a s podstatně kratší minimální dobou pojištění (5 let).

Literatura

- CSPA (2022). Chancellor confirms triple-lock 10.1% increase in State Pensions from April 2023. <https://www.cspa.co.uk/news/triple-lock-from-april-2023/#:~:text=CSPA%20welcomes%20confirmation%20in%20the%20Chancellor's%20Autumn%20Statement,the%20September%20increase%20in%20the%20Consumer%20Prices%20Index>.
- ČSÚ (2023). Indexy spotřebitelských cen podle klasifikace ECOICOP – bazický index. https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=vystupobjekt&pvo=CEN084A&z=T&f=TABULKA&skupid=4069&katalog=31779&pvo=CEN084A&evo=v2677_I_CEN-SPO-BAZIC2015-HSR_1
- ČTK (2023). Šéf ČSSZ: O předčasný důchod žádalo loni 120 000 lidí, 40 000 ho už pobírá. <https://www.msn.com/cs-cz/zpravy/domaci/séf-čssz-o-předčasný-důchod-žádalo-loni-120000-lidi-40000-ho-už-pobírá/ar-AA16JbIF>
- Echo24 (2022). Češi se hrnou do předčasného důchodu. Dostanou víc, než kdyby čekali na řádnou penzi. <https://echo24.cz/a/SsZmH/zpravy-ekonomika-opredcasny-duchod-pozadalo-za-listopad-10x-vice-lidi-nez-bez>
- Christl, M. a Kucsera, D. (2019). Actuarial Neutrality and Financial Incentives for Early Retirement in the Austrian Pension System. DANUBE: Law, Economics and Social Issues Review 2019, č. 1. <https://doi.org/10.2478/danb-2019-0001>
- Krásá, V. (2022). Důchodová politika současné vlády je chaotická a nepochopitelná. 17.11.2022. <https://www.vaclavkrasa.cz/2022/11/07/duchodova-politika-soucasne-vlady-je-chaoticka-a-nepochopitelna.html>
- Mayrhuber, Ch. a kol. (2020). Neue Formen der Pensionsvalorisierung für Österreich. Wien: WIFO.
- MPSV (2014). Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění 2014. Praha: MPSV. http://www.mpsv.cz/files/clanky/20304/PMZ_2014_final.pdf
- MPSV (2021). Spravedlivá důchodová reforma. 3 největší problémy současného důchodového systému. Praha: MPSV. <https://www.mpsv.cz/spravedliva-duchodova-reforma>
- MPSV (2022). Tisková zpráva, 18. 10. 2022. https://www.mpsv.cz/documents/20142/2786931/TZ_předčasné+_důchody_181022_final.pdf/8c5c129b-a030-8e9c-f9cd-3c714875632e
- OECD (2020). OECD Reviews of Pension Systems: Czech Republic. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e6387738-en>
- Penize.cz (2023). Kalkulačka valorizace důchodů v lednu 2023. <https://www.penize.cz/kalkulacky/valorizace-duchodu>
- Pertold, F. (2019). Nízké důchody žen jsou výsledkem prorodinné politiky. Komise pro spravedlivé důchody řeší následek, nikoliv příčinu. Hospodářské noviny, 13. 2. 2019. <https://archiv.hn.cz/c1-66476210-nizke-duchody-zen-jsou-vysledkem-prorodinne-politiky-komise-pro-spravedlive-duchody-resi-nasledek-nikoli-pricinu>
- Sládek, J. (2022). Německo drtí předčasně důchody. Penzijní systém potřebuje naléhavé reformy. MF DNES, 13. 12. 2022
- Stiftung Warentest (2023). Frührente: So klappt die Rente mit 63. <https://www.test.de/Rente-mit-63-5197662-0/>
- SVB (2023). AOW Pension. <https://www.svb.nl/en/aow-pension>
- Vostatek, J. (2021). Návrh technické důchodové reformy. In: Barák, V., Krebs, V. (red.). Sociální politika 2021. Koronavirus jako impuls ke změnám: Sborník z mezinárodní konference Sociální politika 2021. Praha: NHF VŠE a Nakladatelství Oeconomica. http://www.socialni-politika.cz/wp-content/uploads/2022/08/socialni-politika_2021_sbornik.pdf

Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (jaroslav.vostatek@vsfs.cz) vyučuje zejména sociální politiku a veřejné finance na Katedře financí Fakulty ekonomických studií Vysoké školy finanční a správní (Department of Finance, Faculty of Economics of the University of Finance and Administration), Estonská 500, 101 00 Praha 10, Česká republika.

Obrázek 4: Technická důchodová reforma: nová základní výměra starobního důchodu a celkový důchod před a po zrušení 1. redukční hranice (v % PM, 45 let pojištění), bez výchovného na dítě

Pramen: Vostatek (2021)

Připravenost v oblasti sexuality a rodičovství: zkušenosti a perspektivy mladých lidí s mentálním postižením

Jana Bernoldová – Marija Revická – Iva Strnadová – Kateřina Sedláková

Abstrakt

Přístup ke srozumitelným informacím, podpora a vzdělávání v oblasti sexuality zásadně snižují rizika zranitelnosti populace osob s mentálním postižením. Cílem předloženého výzkumu bylo analyzovat, jakých informací a jaké podpory v oblasti sexuality se dostává mladým lidem s mentálním postižením. Dvanáct zúčastněných osob s mentálním postižením vnímalo sexuální výchovu jako užitečnou, nicméně jejich znalosti z této oblasti byly omezené. Sexuální osvěty a výchovy se jim v rodině nedostávalo a v mnoha případech ani ve škole. Jejich sexuální výchova byla redukována na biologická témata a směřovala k prevenci před zneužitím a těhotenstvím. Tito mladí lidé byli nedostatečně připraveni na partnerský život a rodičovství. Účastníci výzkumu uvedli pozitivní zkušenosti s podporou poskytovanou sexuálními důvěrníky v rámci sociálních služeb.

Klíčová slova: mentální postižení; sexuální výchova; sexualita; partnerské vztahy; plánování rodičovství

Abstract

Accessible and easy-to-understand information, support and education in the area of sex education can fundamentally contribute to the reduction of vulnerability often experienced by people with intellectual disabilities. The aim of the presented research was to determine what kind of information and support in the area of sexuality young people with intellectual disabilities receive. Twelve adult participants with intellectual disabilities perceived sex education as useful. However, their knowledge in this area was limited, as they did not receive sex education in the family, and some participants did not have sex education at school. When sex education was provided, it was reduced to biological topics and aimed at preventing abuse and pregnancy. Thus, the participants were insufficiently prepared for romantic relationships, family planning and parenthood. The participants also reported positive experiences with support provided by sexual confidants within social services.

Keywords: intellectual disabilities; sex education; sexuality; romantic relationships; family planning

Úvod

Sexualita je důležitým aspektem lidského bytí, který přináší příjemné prožitky do lidských životů a patří mezi základní potřeby každého člověka (Flynn & Gow, 2015; Starrs et al., 2018). Tímto představuje neoddelitelnou součást lidského zdraví. Proto zodpovědný přístup ke zdraví zahrnuje také osvojení si a kultivování odpovědného chování, rozhodování a komunikace v situacích souvisejících s naší sexualitou, partnerskými vztahy, rodinným životem a rodičovstvím (WHO, 2009; Stein et al., 2018).

Světová zdravotnická organizace (WHO, 2020) definuje sexuální zdraví následovně: „Sexuální zdraví vyžaduje pozitivní a respektující přístup k sexualitě a sexuálním vztahům, stejně jako možnost mít příjemné a bezpečné sexuální zážitky, bez nátlaku, diskriminace a násilí.“ Guttmacher-Lancet (2018, in Carter et al., 2021: 2646) dále zdůrazňuje, že sexuální zdraví je stavem „... fyzické, emocionální, mentální a sociální pohody ve vztahu ke všem aspektům sexuality a reprodukce“. Dosažení sexuálního zdraví závisí mimo jiné na realizaci lidských práv, včetně práva všech jednotlivců: „na respektování jejich tělesné integrity, soukromí a osobní autonomie; svobodného definování své vlastní sexuality, včetně sexu-

ální orientace a genderové identity a vyjádření; rozhodování, zda a kdy být sexuálně aktivní; vybírání si svých sexuálních partnerů; mít bezpečné a příjemné sexuální zážitky; rozhodování, zda, kdy a koho si vzít; rozhodování, zda a kdy mít děti a kolik dětí mít; mít po celý život přístup k informacím, zdrojům, službám a podpoře nezbytné k dosažení výše uvedeného, bez diskriminace, nátlaku, vykořisťování a násilí“ (Guttmacher-Lancet, 2018 in Carter et al., 2021: 2646).

Sexuální a reprodukční zdraví osob s mentálním postižením je neustále negativně ovlivňováno řadou sociálních podmínek, mezi které patří například nedostatek přístupných a srozumitelných informací a služeb (Frank & Sandman, 2019; King et al., 2018) či příliš ochranné a často negativní postoje rodičů a odborníků k jejich sexualitě a rodičovství (Hanass-Hancock et al., 2018; Stein et al., 2018). K dosažení rovných příležitostí v oblasti naplňování sexuálních a reprodukčních práv osob s mentálním postižením vede ještě dlouhá cesta (například Carter et al., 2021; Tomsa et al., 2021), a to i přesto, že mezinárodní legislativa zaručuje ochranu práv těchto osob. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (2009) v článku 22 a 23 zaručuje právo na aktivní podporu v oblasti sexuality a vztahů oso-

bám se zdravotním postižením, včetně osob s mentálním postižením:

„Státy, [...] přijmou účinná a odpovídající opatření k odstranění diskriminace osob se zdravotním postižením ve všech záležitostech týkajících se manželství, rodiny, rodičovství a osobních vztahů na rovnoprávném základě s ostatními [...] stejně jako práva na přístup k věku odpovídajícím informacím, sexuální výchově a výchově k plánovanému rodičovství, a na poskytnutí nezbytných prostředků, které by jim umožnily uvedená práva realizovat. V článku 16 téže Úmluvy je dále uvedeno, že Státy [...] přijmou účinná a odpovídající opatření na ochranu osob se zdravotním postižením [...] před všemi formami vykořisťování, násilí a zneužívání, včetně jejich genderových aspektů“.

Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením také uvádí, že lidé se zdravotním postižením mají právo na sociální a sexuální zážitky, které přispívají k životní spokojenosti a naplnění (Akbas et al., 2009; United Nations, 2006). U lidí s mentálním postižením existuje až čtyřikrát vyšší pravděpodobnost, že budou sexuálně zneužíváni, ve srovnání s typicky se vyvíjející populací (Barnard-Brak et al., 2014; Sullivan & Knutson, 2000). Proto jsou vzdělávání a znalosti o sexualitě důležitými nástroji

k omezení sexuálního zneužívání osob s mentálním postižením a k podpoře pozitivní sexuální identity a rozvoji rozhodovacích schopností (Collings et al., 2020). Znalosti a porozumění tématům souvisejícím se sexualitou a vztahy by mohly pomoci lidem s mentálním postižením rozvíjet smysluplné, zdravé a intimní vztahy s ostatními (Corona et al., 2016).

Pro účely tohoto článku považujeme mentální postižení – v souladu s Americkou asociací pro mentální a vývojová postižení (AAIDD, American Association on Intellectual and Developmental Disabilities) – za stav charakterizovaný „výraznými omezeními jak v intelektuálním fungování, tak v adaptačním chování, které pokrývá mnoho každodenních sociálních a praktických dovedností jedince. Toto postižení vzniká před dosažením věku 22 let“ (Schallock, Luckasson, & Tassé, 2021).

Současný stav poznání

Osoby s mentálním postižením historicky patřily mezi oběti nucených sterilizací (Milfait, 2012) a tlak na kontrolu jejich plodnosti přetrvává dodnes (Mosher et al., 2018). Pro ženy s mentálním postižením existuje třikrát vyšší riziko, že jim bude provedena sterilizace, než je tomu u žen v běžné populaci (Servais et al., 2004). Tyto ženy se často nemohou autonomně rozhodovat o užívání antikoncepce (Mosher et al., 2018). Depo-Provera, injekčně užívaná hormonální antikoncepce, se běžně používá a zneužívá u této skupiny žen po celém světě (Wu et al., 2018).

Rodiče osob s mentálním postižením i odborníci (lékaři, sociální pracovníci) často zauímají negativní postoje k případnému rodičovství této skupiny osob (např. Strnadová et al., 2016; 2015; More, 2022) a obávají se jejich aktivního sexuálního chování. Z tohoto důvodu se také někteří rodiče snaží vyhybat sexuální výchově v rodině, neboť často věří, že by to jejich děti povzbudilo k sexuálnímu chování (Frank & Sandman, 2019) a potenciálně mohlo vést k těhotenství. Rodiče i učitele ovlivňují i další negativní postoje a mylné stereotypy o sexualitě osob s mentálním postižením. Mezi tyto mylné představy patří například považování osob s mentálním postižením za věčné děti či za asexuální bytosti (Strnadová et al., 2022). Někteří učitelé vyučující žáky s mentálním postižením nevěří v přínos jejich sexuální výchovy, neboť se domnívají, že tyto žáci mají omezené schopnosti porozumění (Strnadová et al., 2021b; Frank & Sandman, 2019).

Významnou bariéru v dosažení sexuálního a reprodukčního zdraví a práv osob s mentálním postižením tak tvoří nedostatečné znalosti mladých osob s mentálním postižením v oblasti sexuální výchovy (Frank & Sandman, 2019; Brown & McCann, 2018; Barnard-Brak et al., 2014). Lidé s mentálním postižením stejně jako jejich vrstev-

níci bez postižení mají právo na vzdělání v oblasti sexuality, včetně osob s těžkým a hlubokým mentálním postižením. Nicméně pravděpodobnost, že se jim takového vzdělání dostane, je nižší (u osob s lehkým mentálním postižením 44,1 % a u osob s středním až hlubokým mentálním postižením 16,2 %) než u jejich vrstevníků bez postižení (47,5 %), jak ukazuje velká americká studie Barnard-Brak et al. (2014).

Zásadním dokumentem pro výuku sexuální výchovy v Evropě jsou Standardy pro sexuální výchovu v Evropě (Winkelmann et al., 2010). Podnět pro sepsání tohoto dokumentu dalo Centrum pro sexuální a reprodukční zdraví (Centre for Sexual and Reproductive Health) a podíleli se na něm experti z praxe i výzkumu z různých oblastí odbornosti (učitelé, lékaři, sociální pracovníci atd.). Zatímco v jiných zemích byly Standardy WHO pro sexuální výchovu přijaty jako základní a často i závazný dokument pro tvorbu a aplikaci sexuální výchovy, v České republice nebyl tento dokument oficiálně uznán. Problematika sexuální výchovy v České republice spadá pod kompetenci MŠMT a stejně jako ostatní témata z oblasti prevence se překrývá především s rezortem Ministerstva zdravotnictví (Sadková, 2018).

Obsah sexuální výchovy žáků s mentálním postižením se většinou věnuje pouze biologickým a lékařským tématům (například mužské a ženské tělo, otázky dětství a dospívání z biologického pohledu, menstruace) a nezahrnuje témata, jako je intimita, potěšení (Turner & Crane, 2016a; Alexander & Gomez, 2017), různé pohlavní identity a partnerské vztahy (Löfgren-Martenson, 2012), manželství a rozdíl mezi využívanými vztahy a vztahy založenými na partnerství a důvěře (Healy et al., 2009; Murphy & O'Callaghan, 2004), těhotenství a antikoncepce (Jahoda & Pownall, 2014) či masturbace (Strnadová et al., 2021). Problematikou je i samotná výuka sexuální výchovy, dle Aderemi (2013) a Rohleder et al. (2012) mají učitelé minimální nástroje, zdroje a dovednosti k poskytování sexuální výchovy pro žáky s postižením.

Jak dokládají různé studie (Frawley & Wilson, 2016; Jahoda & Pownall, 2014) mladí lidé s mentálním postižením nemají možnost své znalosti rozvíjet ani prostřednictvím méně formálních vztahů jako jsou například přátelské a partnerské vztahy. Vhodný informační zdroj pro sexuální výchovu nepředstavují ani běžné materiály (například knihy, letáky, videonahrávky se sexuální tematikou). Jejich obsah je vzhledem ke své náročnosti a nejednoznačnosti sdělení mnohdy nevyhovující, v některých případech může být dokonce i škodlivý, jak upozorňuje Zelenková (2012). Pokud například obsahuje nevhodné sexuální chování na veřejných místech či prvky násilí mohou se mladí lidé s mentálním postižením mylně začít domnívat, že se jedná o společenskou praxi (Zelenková, 2012).

Jak bylo popsáno výše s odkazem na Collings et al. (2020) a Corona et al. (2016), mezi důležité faktory ovlivňující sebeurčující chování osob s mentálním postižením patří přístup k srozumitelným informacím, patřičné vzdělání a dostatečná sociální podpora. Bez toho budou i nadále mladí lidé s mentálním postižením vystavováni vyššímu riziku manipulace a zneužívání (McCarthy, et al., 2015; Walter-Brice et al., 2012), nebezpečnému sexuálnímu styku (Baines et al., 2018; Cheng & Udry, 2005; Shandra et al., 2016), neplánovanému a nechťnému těhotenství (Wilson & Frawley, 2016), nedostatečnému přístupu ke gynekologickým zdravotním službám – například screeningu rakoviny děložního čípku (Brown et al., 2016a, b, c, d; Cobigo et al., 2013; Osborn et al., 2012; Parish & Saville, 2006; Reynolds et al., 2008) –, budou činit špatná vztahová rozhodnutí, a budou mít nedostatečné schopnosti rozhodovat o vlastní sexualitě (Swango-Wilson, 2011).

Zkoumaná problematika

Metodologie výzkumu

Cílem studie bylo zjistit, jak jsou dospívající a mladí dospělí lidé s mentálním postižením připravováni na partnerský a rodinný život. Výzkumné otázky byly následující:

Jaké informace získávají dospívající a mladí dospělí lidé s mentálním postižením o sexualitě, partnerských vztazích a rodinném životě?

Jaké podpory se jim v oblasti partnerských vztahů, sexuality a rodinného života dostává a z jakých zdrojů (např. rodina, poskytovatelé sociálních a zdravotních služeb, podpůrné materiály)?

Popis použité metody

Autorky pro sběr dat zvolily polostrukturovaný rozhovor. Protokol k rozhovoru byl sestaven autorkami na základě rozsáhlé rešerše české a zahraniční literatury a adaptace protokolu výzkumu Strnadové et al. (2021b). K adaptaci protokolu dostaly autorky souhlas. Protokol obsahoval 10 demografických otázek, dvě otázky zaměřené na budoucnost respondentů (zda mají svou představu o budoucnosti a zda mají pocit, že jim lidé okolo naslouchají v jejím dosažení) a 21 otázek týkajících se jejich přípravy ve škole (13), v rodině (4), sociálních službách (3) a s přáteli (1) na partnerský, sexuální a rodinný život. Protokol obsahoval také vinětu zaměřenou na změny v jejich partnerském a společenském životě během pandemie. Autorky pro rozhovor využily i názorné materiály. Jednalo se o obrázky témat sexuální výchovy a volně dostupné brožury pro osoby s mentálním postižením věnující se tématům sexuální výchovy a osvěty (např. dospívání, ženské tělo, mužské tělo, porod) organizace Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, z.s.

Proces sběru dat

Osoby s mentálním postižením byly osloveny přes poskytovatele sociálních služeb spolupracující s Unii sexuálních důvěrníků. Kritéria pro participaci ve výzkumu byla následující: (i) věk respondentů 18–35 let, (ii) komunikační dovednosti umožňující vést rozhovor, a (iii) zájem o téma partnerství a rodičovství. Celkem se výzkumu zúčastnilo 12 osob s mentálním postižením. Rozhovory probíhaly v období únor–červen 2021. Vzhledem k vládním opatřením proti šíření onemocnění covid-19, byly tyto rozhovory vedeny první a čtvrtou autorkou online s 10 osobami s mentálním postižením (s těmito osobami proběhly celkem dva rozhovory, vyjma jedné účastnice). Se dvěma účastníky proběhlo jedno osobní setkání na místě, které si sami vybrali (domácnost a restaurace). Čtyři lidé s mentálním postižením realizovali rozhovor za přítomnosti svého sexuálního důvěrníka, protože se tak cítili bezpečněji. Sexuální důvěrníci či jiní sociální pracovníci poskytli lidem s mentálním postižením podporu v používání online prostoru pro rozhovor, nejčastěji lidé s mentálním postižením volili Google Meet, Facebook, Zoom. Lidem s mentálním postižením byl předložen informovaný souhlas k výzkumu ve formě snadného textu. Tento souhlas byl lidem s mentálním postižením na začátku každého rozhovoru přečten a případně dovysvětlen. U osob s mentálním postižením, které měly opatrovníka, byl vyžádán také jeho souhlas. Každý rozhovor byl nahrán a doslovně přepsán. Údaje, které by mohly vést k identifikaci (vlastní jména, jména dalších osob, názvy sociálních služeb, geografická označení nebo názvy zařízení), byly anonymizovány.

Účastníci

Výzkumu se účastnilo osm žen a čtyři muži. Respondenti pocházeli ze čtyř krajů České republiky: Praha (3), Středočeský kraj (3), Jihočeský kraj (2), Královéhradecký kraj (4). Pět účastníků mělo opatrovníka a čtyři měli smlouvu o nápomoci se svou blízkou osobou. Sedm účastníků bylo nezadaných, dva byli zasnoubení, dva žili v manželském svazku a jedna účastnice žila s partnerem a s dcerou. Nejmladšímu účastníkovi bylo 18 let, nejstaršímu 44 let. S rodiči žilo celkem šest účastníků, jeden bydlel v domě s pečovatelskou službou, čtyři bydleli ve vlastním bytě s podporou služby podpora samostatného bydlení a jedna účastnice žila v chráněném bydlení. Celkem osm účastníků uvedlo, že mají nějaké zaměstnání. Pět účastníků uvedlo, že se jedná o zaměstnání na chráněném trhu práce. Jeden účastník uvedl, že dosud studuje.

Analýza získaných dat

Pro analýzu dat získaných z rozhovorů

byla použita induktivní obsahová analýza (Elo & Kyngäs, 2008). Způsob analýzy poskytuje teoreticky užitečné zobecnění s minimální ztrátou informací z původních dat (Downe-Wamboldt, 1992). Nejprve bylo provedeno nezávislé kódování jednoho rozhovoru první a druhou autorkou. Třetí autorka poté provedla porovnání obou kódů. Následně první autorka provedla kódování zbývajících rozhovorů a ostatní autorky tyto kódy prošly a připomínkovaly. Následovala společná diskuse autorek, v níž došlo ke sjednocení kódů. Celkem 94 kódů pak bylo syntetizováno do 16 kategorií a následně do třech ústředních témat. Tyto návrhy kategorií a témat byly všemi autorkami připomínkovány, dokud nenastal konsenzus a nebyla všechna témata shledána vyčerpávajícími a vzájemně se vylučujícími. Zapojení všech autorek vedlo k triangulaci a vzájemné kontrole (Brantlinger et al., 2005) a umožnilo hlubší pochopení dat.

Výzkumná zjištění

Induktivní obsahová analýza vedla k identifikaci tří ústředních témat: 1) sexuální výchova a osvěta, 2) partnerský život, a 3) rodinný život.

Sexuální výchova a osvěta

Účastníci výzkumu považovali sexuální výchovu za důležitou pro svůj život. Paní Andrea uvedla: „*Je to důležité, abychom to věděli.*“

Badatelka: „*Proč myslíte, že je to důležité vědět?*“

Paní Andrea: „*Abychom neudělali v životě chybu.*“

Badatelka: „*Jakou chybu máte na mysli?*“

Paní Andrea: „*No jako myslím, abych neměla děti třeba.*“

Nejméně častým zdrojem informací o sexuálním a partnerském životě byli pro respondenty přátelé. Paní Olga uvedla: „*Já mám kamarádku, ale o tomhle se nebavíme moc.*“

Pouze dva lidé uvedli, že se o svých vztazích baví se svými přáteli. Také rodinu označili účastníci výzkumu za často nedostupný zdroj informací o sexuálním a partnerském životě. Sedm z dvanácti účastníků výzkumu nemělo možnost s rodiči mluvit o sexualitě a vztazích. Pan Adam například uvedl: „*No právě že ne, protože si asi mysleli, že když jsem na tom vozíku, tak si asi mysleli, že se mě to asi nebude týkat, ne tak ale že by se mě to netýkalo úplně, to si snad nemysleli, ale že by se mě to dotýkalo podle mého vývoje a podle osudu mého, a o tomhle se moc nebavili...*“

Pokud v rodině sexuální výchova probíhala, byla omezena na základní témata, jako je hygiena, menstruace a vhodná ochrana před neplánovaným početím a možným nebezpečím, jako je nechtěný sex a obtěžování.

Také školní sexuální výchova byla nedostatečným zdrojem informací. V průběhu

vzdělávacího procesu se se sexuální výchovou nesetkali tři lidé. V rámci jejich výuky byl věnován prostor pouze biologii lidského těla. Pan Jindřich uvedl: „*Já bych řekl, že nic, že v té pomocný škole vás nenaučej nic. Dá se říct, že to, co jsem probíral ve škole se nedá srovnat s normálním životem, asi tak.*“ Podobnou zkušenost měla paní Helena, která otěhotněla a vůbec nevěděla, že je to možné. Nikdy předtím nebyla na gynekologii.

Badatelka: „*A váš gynekolog s Vámi o antikoncepci nemluvil?*“

Paní Helena: „*Já jsem k žádnému nechočila.*“ ...

Badatelka: „*Ve škole ani v rodině, Vám nikdo neřekl, jak můžete otěhotnět?*“

Paní Helena: „*Ne.*“

Badatelka: „*Jak jste poznala, že jste těhotná?*“

Paní Helena: „*Protože mě bolelo břicho. To jsem řekla myslím, že tátovi, tak jsme šli do nemocnice, tam jsem šla na ultrazvuk a tam řekli, že jak se to říká, že mi hrozí potrat, pokud nezůstanu v nemocnici, takže to táta podepsal a zůstala jsem v nemocnici.*“

Badatelka: „*Kdy jste to zjistila, v kolikátém měsíci?*“

Paní Helena: „*Měsíc a půl.*“

Badatelka: „*Hned na začátku těhotenství. Věděla jste, co to znamená být těhotná?*“

Paní Helena: „*Ne.*“

Školní sexuální výchova, která se dostala ostatním účastníkům výzkumu, nebyla komplexní. Jejich zkušenost poukazuje na didaktickou nepřípravenost učitelů k sexuální výchově a nedostatek kvalitních a praktických materiálů využitelných pro výuku sexuální výchovy u osob s mentálním postižením. Výuka byla prováděna především frontálním způsobem. Jedenáct osob uvedlo, že neměly možnost pokládat vyučujícím otázky a vést s nimi diskuse. Účastníkům výzkumu chyběla názorná a praktická výuka. Dvanáct osob sdělilo, že učitelé používali knihy s obrázky a ve čtyřech případech bylo zapojeno i sledování animovaného videa. Tři lidé uvedli, že do výuky byl zapojen externí odborník. Právě obrázky, videa a dovysvětlování s praktickými ukázkami považovali účastníci výzkumu za vhodný způsob výuky. Paní Laura doporučila: „*I namalované, já bych chtěla i video se kounout.*“ Pan František uvedl: „*Brožurky od Quipu! A přijde mi dobrý, aby nám to někdo vysvětlil.*“

Výuka nesměřovala ke komplexnímu rozvoji jejich osobnosti. Byla omezena na základní témata, jako je biologie ženského (12) a mužského těla (12), dospívání (8), menstruace (8), těhotenství (10) a péče o dítě (9). Výuka byla heteronormativně orientována, většina respondentů uvedla, že se ve škole nevěnovali jiným sexuálním orientacím, jako například sexuální identitě gay (7), lesba (7) či transgender (9). Z výuky byla vyloučena také témata, která jsou ve společnosti tabuizována, jako například masturbace (8) a pornografie (9), nebo témata, která jsou v české společnosti nová

a učitelé k nim musí zaujmout osobní postoj, jako například možnost sexuální asistence (11), která funguje v České republice od roku 2015. Ze sexuální výchovy byla také ve většině případů vyjmuta zásadní témata týkající se antikoncepce (6), menopauzy (8), online seznamování (9) a sexuálního násilí (8).

Účastníci uvedli pozitivní zkušenost se sexuální výchovou, která se odehrávala v sociálních službách. Celkem devět respondentů popsalo zkušenost s individuální nebo skupinovou podporou sexuálního důvěrníka. Sexuální důvěrníci organizovali osvětové kurzy, se kterými popsali zkušenost tři lidé. Šest osob využívalo individuální podporu poskytovanou sexuálními důvěrníky. Osvětové kurzy měly podobu pravidelných měsíčních setkání v malé uzavřené skupině klientů dané sociální služby. Sexuální důvěrník připravil pro účastníky téma (například vztahy, masturbace, obtěžování, online seznamování) a následně měli účastníci možnost sdílet své zkušenosti, pokládat otázky a diskutovat.

Individuální konzultace se řídily zakázkou klientů. Účastníkům výzkumu vyhovovala otevřenost, důvěra a praktická podpora. Zakázky respondentů byly rozmanité: učení se používání antikoncepce, návštěva gynekologa, podpora v léčbě pohlavních nemocí, podpora rodičovské role, podpora při hledání partnera. Pro pana Karla to bylo ukázaní různých sexuálních poloh: „*Tak jsem s ním řešil různé polohy a takhle. Ve škole jsme to neměli.*“

Jak naznačuje zkušenost pana Františka a paní Vandy, práce se sexualitou klientů není obvyklá pro všechny poskytovatele sociálních služeb. Pan František popsal svou negativní zkušenost, kdy byl přestěhován od své přítelkyně do jiného města: „*Ne dověděl, ale bylo mi úplně jasný, že to bylo kůli té holce, protože já jsem bydlel na oranžovém domě, žili jsme spolu a jednoho dne mě od ní odstěhovali, úplně do [jméno města], aby mě měli dá se říct pod zámek a od té doby nám to zakazovali.*“

Partnerský život

Dalším stěžejním tématem vyplývajícím z rozhovorů byl partnerský život. Partnerské vztahy byly pro účastníky výzkumu důležité. Pan Karel například uvedl: „*Tak mě přijde, že jak žiju teď s partnerkou [jméno], že je mi trochu jako líp, ... já mám jako za jedna jako rád lidi a hlavně taky svou přítelkyni mám rád, protože ji miluji a mámu mám taky rád ano, a teďkon mámu mám v srdci a žiju s přítelkyní a takhle mi to vyhovuje.*“ O partnerský vztah usilovalo 5 ze 7 nezadaných účastníků. Paní Laura například uvedla: „*Já teďka sháním jinýho partnera, protože bych chtěla nějakýho svého partnera...*“ Paní Andrea řekla, proč je pro ni partnerství důležité: „*No bych chtěla být s tím mužem, abych nebyla v životě sama.*“ V době rozhovorů byli dva účastníci výzku-

mu zasnoubeni, dva žili v manželství a jeden v partnerství. Častým místem seznámení s partnerem byly sociální služby, které účastníci využívali.

Pro další dvě osoby byly důležité vztahy s rodinou a přáteli. Pan Jindřich na otázku, co je pro něj důležité, odpověděl: „*Přátele a příbuzní.*“

Nalézt vhodného partnera a vztah si udržet nebylo pro respondenty jednoduché. Sedm účastníků uvedlo, že využívají podpory svého sexuálního důvěrníka. Jednu respondentku podporovala rodina, která jí pomáhala při seznamování či dávala podporu v průběhu vztahu i rozchodu. Pan Karel řekl: „*Ano, protože já mám hodně lidí, co mě pomáhají. Protože ten vztah, co mám s [jméno partnerky], tak tam potřebuji hodně podpory třeba od kamarádů nebo od rodiny, nebo kolegů.*“

Důvěrník pomáhal respondentům při seznamování, například napsat inzerát do novin, pomoci poznat vhodného partnera, chovat se bezpečně při seznamování na internetu. Jak bylo uvedeno výše, devět účastníků výzkumu se ve škole v rámci školní sexuální výchovy nenaučilo nic o online seznamování. Čtyři lidé uvedli, že mají používání sítí zakázáno. Pan Karel řekl: „*Jako příjemné to není dávat na Facebook. To jako nemůžu dávat takhle někomu dávat vědět, takže to nedělám. Já to mám jako zakázáno.*“ Internet využívalo k seznamování pět osob (Facebook). Tři lidé uvedli svou špatnou zkušenost při tomto druhu seznamování se, jak vyplývá například z následujícího rozhovoru a paní Andreou.

Paní Andrea: „*Občas jo, protože je to šlepný, protože pak člověk má strach, kdo to je.*“

Badatelka: „*A jak se chováte?*“

Paní Andrea: „*No třeba jim to odeberu.*“

Badatelka: „*S cizím jste si nezačala povídat?*“

Paní Andrea: „*No, s jedním klukem, protože kamarádka chtěla, abych mu pomohla, jenomže pak jsem zjistila, že je to pěkný podvodník, že si vymyslel, že má rakovinu mozku, a začalo to takhle, že si vymýšlel a mně to potom zradilo. A od té doby, jsem se zasekla a zatím chlapa nehledám.*“

Badatelka: „*Říkali vám ve škole, jak reagovat? Posíláte fotky?*“

Paní Andrea: „*Ne, jenom ty který znám, právě.*“

Tři účastníci neměli žádnou zkušenost s partnerským vztahem. Jednalo se o dva muže, kteří měli kombinované postižení, a nejmladší respondentku, která prožívala platonickou lásku ke svému knižnímu hrdinovi Legolasovi. Příčinu osamělého života vidí pan Adam v nedostatku příležitostí k seznámení. Pan Adam uvedl, že má také těžké tělesné postižení, díky kterému je odkázán na podporu asistenta v běžném životě. Pan Jindřich měl také postižení sluchu. Právě postižení, které nemožňuje plné zapojení se do společnosti, popsal pan Adam jako příčinu nedostatku příležitostí k seznámení se: „*Zatím sám, a pochopitelně kdyby*

byly okolnosti, kdyby se povedla ta integrace do společnosti, takže já si umím manželku nebo děti představit, představu bych měl, ale není tolik příležitostí ...“

Pět účastníků uvedlo, že se v rámci sexuální výchovy neučilo o vztazích. Ostatní účastníci uvedli, že se věnovali zejména představě „ideálního vztahu“, který by měl být harmonický, partneri by si měli pomáhat, a pokud se mají rádi, může mezi nimi dojít k sexu.

Paní Olga: „*Taky jsme se učili a ona nám hodně o těch vztazích říkala a taky jsme se na ty vztahy hodně ptali.*“

Badatelka: „*A co jste se dozvěděli?*“

Paní Olga: „*Že žena, když dospívá, si prostě třeba hledá partnera a chce mít nějaký vztah a chodí s nějakým klukem a prostě se o to více zajímá.*“

Badatelka: „*A co je dobrý vztah?*“

Paní Olga: „*No aby přítel nebo manžel byl hodnej, nemlátí mě a prostě abychom se tolik nehádali.*“

Paní Laura zase uvedla: „*Jo a tady jsem taky se učila. Jako když má kluk s holkou lásku a má ji rád a miluje jí, tak se pak strčí pind'ourek do kačenky nebo jí líbe prsa a to milujou se.*“

Výše uvedené zkušenosti se odrážely i na představách o partnerovi, o které se podělilo šest účastníků výzkumu. Mezi shodné charakteristiky patřilo, aby byl partner/ka i) hodný/á, a ii) nebyl zlý a násilný. Pro život s partnerem bylo důležité: mít se rádi, umět se domluvit a pomáhat si v každodenních záležitostech například při nakupování, úklidu, vaření. Paní Vlasta očekávala od partnera, že bude mít dobrou práci a uživí rodinu. Pan Adam zase očekával, že mu partnerka bude částečně pomáhat s asistencí v každodenním životě, například v oblékání, nakupování, hygieně.

Paní Rozárie uvedla, že ve vztahu je pro ni důležitá fyzická blízkost a intimnosti: „*Vztahy jsou důležité. Líbání, že můžu dát francouzáka, hlazení.*“ Paní Natálie na druhé straně popsala, že partner by měl respektovat, že zatím není na sex připravená. Pro další dvě účastnice výzkumu bylo zásadní, aby partner respektoval jejich právo na rozhodování o pohlavním životě. Paní Vanda uvedla: „*Vztah s [jméno partnera] to znamená no, já nevím.*“

Badatelka: „*Co vám přináší?*“

Paní Vanda: „*No máme se rádi, je to lepší vztah, ne s těma ostatníma, ne s těma předchozíma jakoby klukama.*“

Badatelka: „*V čem?*“

Paní Vanda: „*Že to je lepší, protože ty kluci, co jsem měla předtím, tak mě to, mě k tomu jako nutili, ale [jméno] partner mě k tomu nenutil.*“

Paní Helena, která měla již dceru z předchozího vztahu, popsala, že u nového partnera hledá zejména schopnost přijmout a mít rád její dítě. „*Aby byl hodný na [jméno dcery], pak je mi to jedno.*“

Z osobních zkušeností účastníků výzkumu vyplývá, že jejich vztahy jsou mnohem

barvitější, a znalosti, které o nich získávají ve škole a rodině, neodráží jejich potřeby. Celkem devět účastníků uvedlo zkušenost se vztahem. Dva účastníci sdělili, že udržovali více vztahů pouze za účelem sexu.

Paní Laura: „... [jméno] ten mi nabízí něco jiného. Ten mě dává rady, třeba že nejdřív jsem to měla s ním, pak s jiným klukem, ten byl zas nakažený od jiný holčiny, nebo jezdím do [jméno města] za kamarádem.“

Badatelka: „Takže máte více partnerů?“

Paní Laura: „Ale nechodím s nima, protože mají manželky...“

Krizí si procházel i manželský pár, který zasáhla nevěra pana Františka. Paní Vanda řekla: „No zůstala jsem s [jméno manžela], ale hodně mě to jako mrzelo.“ Také pro paní Helenu bylo soužití s partnerem náročné. Paní Helena popsala rozdílný přístup k výchově dcery a časté hádky a násilí, které ve vztahu zažívá. Paní Andrea uvedla, že důvodem rozchodu bylo chození partnera do hospody, kde nechtěla trávit čas. Celkem pět lidí uvedlo, že mělo zkušenost s násilným vztahem (například šikana ve škole, zneužívání otcem, týrání otcem, násilný partnerský vztah, obtěžování od známého).

Rodinný život

Třetím stěžejním tématem byl rodinný život. Celkem devět účastníků výzkumu si svou budoucnost spojovalo se založením či rozšířením rodiny. Paní Laura například uvedla: „Já bych chtěla svoje dítě. Ale ten, kdo nemůže, tak by si musel adoptovat, ale já bych chtěla to svoje.“

Paní Olga uvedla, proč přemýšlí o založení rodiny: „Je to prostě vztah prostě, mít přítele a dítě. Mně by přineslo radost a prostě bych měla něco svoje. Že budeme mít to dítě a budeme se moct o někoho starat, bude vyrůstat a pak do školy a už bude dospívat.“

Jejich zkušenosti však ukazují na nedostatek podpory jejich okolí, aby se tito lidé mohli autonomně rozhodovat v otázce založení rodiny. Téma plánování rodičovství bylo v rámci sexuální výchovy vynecháváno u čtyř osob. Informace, které účastníci výzkumu získávali, směřovaly zejména k prevenci nežádoucího otěhotnění, úzce se zaměřovaly na rizika a negativní dopady případného rodičovství.

Pět osob popsalo negativní postoj jejich okolí k jejich případnému rodičovství. Ve třech případech se jednalo o jejich rodiče, kteří se obávali náročnosti péče o dítě, již by dle jejich názoru účastníci výzkumu nezvládli, a také možného postižení dítěte. Náročnosti péče se obávali také sociální pracovníci.

Paní Olga: „No my spíš jsme k tomu teď byli trochu odrazení. Že bysme to jak v podstatě jako s [jméno manžela] nezvládli.“

Badatelka: „To jsou obavy pracovníků?“

Paní Olga: „No těch pracovníků.“

Paní Vanda se také podělila o své zkušenosti: „My jsme si o tom povídaly s mojí

mámou a ona mi řekla právě, že to je jako těžký. Právě jako o to dítě se starat, takže mi řekla a [jméno partnera], že dítě jako ne. Že právě to by byl problém pro mě, protože neumím matematiku, češtinu jako nic. Že ani to psaní mi moc nejde, jsem mentálně postižená. [jméno partnera], že má syndrom a že to nejde, že je to těžký. A že je to s tím dítětem jako hrozná práce a tak.“

Obavy spojené s rodičovstvím uváděly i sami účastníci výzkumu. Tři ženy sdělily, že se obávají nedostatku svých schopností postarat se o dítě. Dva lidé se obávali, že by dítě mohli ohrozit, a pět osob se obávalo postižení svého dítěte. K otázce případného postižení dítěte zaujímali účastníci výzkumu různorodý postoj. Zatímco paní Vanda uvedla, že by si dítě s postižením nenechala, pro paní Olgu a pana Františka případné postižení dítěte nebylo překážkou pro rodičovství: „Takhle kdyby to bylo moje dítě, tak já bych se ho nezbavil, i kdyby bylo postižený, tak bych ho stejně vychovával, protože to dítě za to nemůže.“

Účastníci výzkumu měli nedostatečné představy o potřebách dítěte. Péči o dítě si spojovali zejména s jeho materiálním zabezpečením. Tři lidé uvedli, že se ve škole učili také manipulaci s dítětem při koupání, přebalování a oblékání. K osvojování si těchto dovedností používali panenku. Dva lidé sdělili, že dítě potřebuje také zajistit bezpečí, například při přecházení silnice na přechodu. Dva lidé se domnívali, že je také důležité si s dítětem hrát. Laura například řekla: „Musí koupit plínky, oblečení, boty; až bude takhle, tak musí se zase koupit jiný oblečení, koupit batoh nebo aktovku. A hlavně kočárek. Ještě taková vanička.“

Paní Natálie byla přesvědčena, že by se o dítě dokázala postarat. Jedna z věcí, které podle ní dítě potřebuje, jsou procházky: „Na procházky, určitě potřebuje na čistý vzduch a taky ještě, já nevím.“

Celkem šest osob reflektovalo své nedostatečné znalosti a dovednost v péči o dítě a uvědomovali si potřebu podpory v učení se péči o dítě.

Paní Laura: „Já bych potřebovala podporu. Jako myslím třeba rodiče nebo nějaký pracovníky, který pomůžou. Protože sama bych to nezvládla, ale kdyby u mě byl přítel nebo rodiče nebo pracovník, tak bych to zvládla.“

Badatelka: „V čem by měli pomáhat?“

Paní Laura: „S penězma. A hlavně platit podnájem.“

Silnou touhu po dětech, kterou ve svém životě aktuálně prožívali, vyjádřili tři účastníci, kteří také hledali způsob, jak ji naplnit. Pro paní Andreu bylo uspokojující pečovat o děti svého bratra:

Badatelka: „A vy svou touhu naplňujete?“

Paní Andrea: „Ano u švagrové, ona chodí i sem, když chceme.“

Badatelka: „Čím ještě můžete naplnit svůj život?“

Paní Andrea: „No třeba bych chtěla být s tím mužem, abych nebyla v životě sama.

... Chtěla bych být s bráchou a se švagrovou celej život. Já jim pomáhám s dětma, když potřebují.“

Badatelka: „Jaký máte vztah s neteřema?“

Paní Andrea: „Krásný, že oni mě mají rádi.“

Badatelka: „Jak to poznáte?“

Paní Andrea: „Třeba mě přivítají, když k nim přijdu, to je tak hezký, že člověk ty děti v tý rodině má. Ona ta malá je tak malá, ale ta [jméno] hned přijde. Jako snažím se věnovat oboum dvoum, aby to nebylo líto.“

Pan Jindřich se svou ženou paní Olgou vyplnili touhu po dětech péčí o domácí mazlíčky: „Tak my máme kočku, my máme morče, takže ta kočka je jak dítě. Protože ona je vychovaná napůl člověk napůl zvíře.“

Paní Olga vypověděla, proč touží po dětech: „Mně by přineslo radost a prostě bych měla něco svoje. Že budeme mít to dítě a budeme se moct o někoho starat, bude vyrůstat a pak do školy a už bude dospívat.“

Diskuse

Z této studie vyplývají znepokojující zjištění. Mladí lidé s mentálním postižením zapojení ve studii popsali své nedostatečné znalosti v oblasti sexuality, partnerských vztahů a přípravy na rodičovství. Tito mladí lidé také uvedli několik alarmujících zkušeností, se kterými se museli díky své nedostatečné informovanosti ve svém osobním životě vyrovnat. Pozitivním zjištěním je, že tito lidé vnímají sexuální výchovu a osvětu jako významnou a užitečnou. Cílem článku bylo odpovědět na následující výzkumné otázky, které jsou níže zodpovězeny v kontextu české i mezinárodní literatury:

1. Jaké informace získávají dospívající a mladí dospělí lidé s mentálním postižením o sexualitě, partnerských vztazích a rodinném životě?

2. Jaké podpory se jim v oblasti partnerských vztahů, sexuality a rodinného života dostává a z jakých zdrojů (např. rodina, poskytovatelé sociálních a zdravotních služeb, podpůrné materiály)?

Mladí lidé s mentálním postižením poukázali na nízkou kvalitu a rozsah jejich sexuální výchovy. Řada témat (masturbace, pornografie, online seznamování, sexuální násilí, sexuální asistence, antikoncepce, různé sexuální identity, menopauza, těhotenství a porod) byla v rámci jejich školní sexuální výchovy vynechána. Výzkumná zjištění shodně s výsledky této studie ukazují, že se mladým lidem s mentálním postižením nedostává komplexní sexuální výchova (např. Frank & Sandman 2019; Brown & McCann, 2018). Například v australské studii Strnadové et al. (2021) bylo dotazováno 11 dívek s mentálním postižením ve věku 13–20 let. Dívky uvedly, že jejich sexuální výchova byla zaměřena na heterosexuální vztahy a bylo z ní vynecháno

téma masturbace. Těmto dívkám také chybělo zapojení do individuálního plánování jejich výuky.

Zkušenosti českých respondentů s převažující frontální výukou, malým prostorem pro diskusi a dotazy ve výuce nebo minimální využívání praktických pomůcek odpovídají celkovému stavu sexuální výchovy v ČR. Ze závěrů rešerše výzkumů zabývajících se problematikou sexuální výchovy v ČR provedené Sadkovou (2018: 57) vyplývá, že sexuální výchova v ČR není vyučována komplexně (soustřeďuje se jen na biologické aspekty), učitelé využívají aktivizačních metod minimálně, nejčastěji jde o frontální výuku doplněnou o videoprojekci. Některé školy využívají nabídky externích programů. Spolupráce školy a rodiny je málo častá. Čeští středoškoláci uvedli, že v hodinách sexuální výchovy často převažuje dominantní frontální výuka, studenti mnohdy nedostávají prostor pro otázky a ve výuce často neprobíhá diskuse s vyučujícím (ČSU, 2020). Zmíněné výzkumy se však nezaměřovaly na studenty s mentálním postižením zařazené v rámci inkluzivního vzdělávání nebo speciálních škol, jejichž požadavky na výuku jsou velmi specifické.

Pro žáky s mentálním postižením je způsob výuky a její tempo stejně důležité jako samotný obsah sexuální výchovy. Pouze verbální vysvětlování abstraktních pojmů je významnou překážkou v sexuální výchově žáků s mentálním postižením (Corona et al., 2016; McDaniels & Fleming, 2016; Finlay et al., 2015). Vědecky podložená praxe (v angličtině tzv. evidence-based practices) ve vzdělávání zahrnuje mnoho metod, které účinně přispívají k dosahování vzdělávacích cílů žáků s mentálním postižením. Například rešerše výzkumů Schaafsmanové et al. (2015) ukázala, že hraní rolí (v angličtině tzv. modeling) je velmi účinná metoda při výuce bezpečného chování žáků s mentálním postižením. Hraní rolí zahrnuje demonstraci požadovaného cílového chování, jehož výsledkem je použití chování žákem. Prostřednictvím pozorování si žák osvojuje požadované cílové chování, které mu učitel demonstruje.

Mezi další vědecky podložené praxe pro žáky s mentálním postižením ve výuce sexuální výchovy patří například vizuální podpora (v angličtině tzv. visual supports). Vizuální podpora je intervence využívající vizuální podněty (pomůcky), které zprostředkovávají žákům informace, doprovázejí nebo plně nahrazují verbální pokyny, které napomáhají žákům s mentálním postižením v porozumění informacím poskytovaným v rámci sexuální výchovy (Rowe & Wright, 2017). Pro efektivní sexuální výchovu osob s mentálním postižením mnozí autoři také zdůrazňují význam praxe a příležitosti opakovat informace, a to v delším časovém horizontu, než je tomu u většiny populace (např. Frawley & Wilson, 2016; Murray, 2019). S takovou formou výuky ale

neměl žádný respondent zkušenost. Pozitivním aspektem vyplývajícím ze zkušeností zapojených českých respondentů je existence specifického externího programu uzpůsobeného vzdělávacím potřebám osob s mentálním postižením, s nímž měli zkušenost dva respondenti.

Pro účastníky zapojené v této studii byla jejich sexualita důležitá, včetně touhy po romantických vztazích. Pro mladé lidi s mentálním postižením jsou romantické vztahy, včetně manželství, důležitým aspektem jejich sexuality (Carter et al., 2021). Pro některé respondenty bylo obtížné nalézt ve společnosti vhodného partnera a řada respondentů navázala svůj vztah v rámci sociálních služeb. Podobné zkušenosti měli účastníci studie Healy et al. (2009), vyjádřili nejistotu spojenou s přístupností vztahů uvnitř prostředí sociálních služeb, kde byly jejich sexuální vztahy často implicitně nebo explicitně omezeny. Podobnou zkušenost v našem výzkumu popsal pan František, který byl proti své vůli přestěhován do jiného objektu pobytové sociální služby, aby bylo zamezeno jeho romantickému vztahu.

Účastníci popsal nedostatečné znalosti o vztazích a partnerství zaměřené na podobu „ideálního“ soužití, tyto informace však neodpovídaly jejich potřebám. Pět účastníků popsal zkušenost s násilným vztahem či zneužitím. Domácímu násilí páchanému na lidech s mentálním postižením se věnuje jen velmi málo výzkumné pozornosti. Studie, které byly provedeny, naznačují vysokou míru domácího násilí páchaného na ženách s mentálním postižením, zahrnujícího finanční vykořisťování, psychické i fyzické násilí, včetně brutálních fyzických útoků, které vedou k hlubokému emocionálnímu a psychickému utrpení (McCarthy et al., 2015; Walter-Brice et al., 2012). Z rešerše mezinárodní literatury také vyplývá, že 7 % až 34 % osob s mentálním postižením v dospělosti zažilo zneužití (Smit et al., 2019). Zneužívání se často dopouští příbuzní nebo někdo z bezprostředního sociálního okolí obětí (Plummer & Findley, 2012; Mitra et al., 2016). U obětí se následkem zneužití vyskytuje široká škála psychologických, fyziologických a behaviorálních symptomů, mezi které patří například strach ze samoty, sociální izolace, sebepoškozování a sebevražedné pokusy, poruchy chování, problematické sexuální chování či posttraumatická stresová porucha (např. Plummer & Findley, 2012; Gil-Llario et al., 2019).

Většina účastníků našeho výzkumu toužila také po rodičovství. Nicméně rozhodnutí o bezdětnosti nebylo pro žádného z účastníků zcela svobodné. Hlavní překážkou autonomního rozhodování o založení rodiny byly postoje rodiny a sociálních pracovníků respondentů a nedostatek přístupných sociálních služeb například podpora samostatného bydlení a sociálně-aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Silné negativní postoje rodiny a pracovníků popsal také se-

xuální důvěrníci, kteří cítili tlak rodičů, kteří si často nepřejí své děti v této oblasti vzdělávat (Bernoldová et al., 2021). Negativní postoje okolí a přetrvávající stigma osob s mentálním postižením patří mezi časté bariéry naplňování reprodukčních práv u osob s mentálním postižením (Bernoldová et al., 2019; Mayes et al., 2006; More, 2022; Turner & Crane, 2016b).

Respondenti této studie měli minimální podporu v oblasti sexuality, vztahů a rodičovství od přátel a rodin. Ke stejným závěrům došli výzkumníci napříč různými studii (např. Frawley & Wilson, 2016; Jahoda & Pownall, 2014; Turner & Crane, 2016a), kteří uvádějí, že mladí lidé s mentálním postižením mají méně neformálních sociálních příležitostí pro rozvoj svých znalostí v oblasti sexuality než jejich vrstevníci v obecné populaci. Neochotu vzdělávat své potomky v oblasti sexuality popsali také sexuální důvěrníci (Bernoldová et al., 2021). Ti uváděli, že spolupráce s rodiči osob s mentálním postižením bývá náročná, protože rodiče těchto osob se domnívají, že pokud nebudou potomka informovat v oblasti sexuality, bude tak ochráněn před případným zneužitím či těhotenstvím. Frank a Sandman (2019) shodně potvrzují víru rodičů v oddálení aktivního sexuálního chování svých potomků bez informací v této oblasti.

Popsané zkušenosti účastníků (například neplánované početí paní Heleny, zneužívání paní Andrey) však ukazují, že neinformovanost naopak zvyšuje zranitelnost osob s mentálním postižením. Účastníci, kteří byli klienty sociálních služeb, uváděli pozitivní zkušenost s podporou sexuálních důvěrníků. Sexuální důvěrníci respondentům zprostředkovali srozumitelné a přístupné informace, ale také praktickou podporu například při návštěvě gynekologa, řešení sexuálního zneužití na policii či hledání potenciálního partnera.

Závěr

Z výše uvedeného vyplývá, že mladí lidé s mentálním postižením potřebují přístup k srozumitelným informacím o sexualitě a rodinném životě. Tyto informace by měly v první řadě přicházet od rodičů a na ně by měla kontinuálně navazovat školní sexuální výchova. Pedagogové by měli mít k dispozici konkrétní a ucelené příklady dobré praxe, jak podporovat nejen žáky s lehkým stupněm mentálního postižení, ale i žáky s těžkým a hlubokým postižením. V České republice fungují v rámci sociálního poradenství služby (např. Poradna pro oblast sexuality a vztahů lidí se zdravotním postižením při Nebudě na nule, Unie sexuálních důvěrníků v ČR) nabízející profesionální podporu tzv. sexuálních důvěrníků/poradců, kteří mohou navazovat na školní sexuální výchovu a provázet studenty a mladé lidi s mentálním postižením při řešení konkrétních zakázek práce se sexualitou.

Poděkování

Studie byla podpořena Husovou nadací a schválena Komisí pro etiku ve výzkumu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Studie byla realizována na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy.

1 Poradná Quip lidem s postižením nebo duševním onemocněním poskytuje odborné poradenství v různých oblastech života.

Literatura

- Aderemi, T. J. (2013). Teachers' perspectives on sexuality and sexuality education of learners with intellectual disabilities in Nigeria. *Sexuality and Disability 31*: 1–12.
- Akbas, S., Turla, A., Karabekiroglu, K., Pazvantoglu, O., Keskin, T., & Böke, O. (2009). Characteristics of sexual abuse in a sample of Turkish children with and without mental retardation, referred for legal appraisal of the psychological repercussions. *Sexuality and Disability 27*: 205–13.
- Alexander, N., & Gomez, M. T. (2017). Pleasure, sex, prohibition, intellectual disability, and dangerous ideas. *Reproductive Health Matters 25*: 114–20.
- Baines, S., Emerson, E., Robertson, J., & Hatton, C. (2018). Sexual activity and sexual health among young adults with and without mild/moderate intellectual disability. *BMC Public Health, 18*(1), 667. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5572-9>.
- Barnard-Brak, Lucy, Marcelo Schmidt, Steven Chesnut, Tianlan Wei, and David Richman. 2014. Predictors of access to sex education for children with intellectual disabilities in public schools. *Intellectual and Developmental Disabilities 52*: 85–97.
- Bernoldová, J., Strnadová, I., & Adamčíková, Z. (2019). *Ženy s mentálním postižením v roli matek*. Praha: Karolinum a Nakladatelství Pedagogické fakulty. ISBN 9788024643298.
- Bernoldová, J., Zulič, M., Strnadová, I. & Sedláková, K. (2021). Podpora přípravy na partnerský a rodinný život lidí s mentálním postižením: připravenost sexuálních důvěrníků. *Forum sociální politiky 6/2021*: 16–21.
- Brantlinger, E., Jimenez, R., Klinger, J., Pugach, M., & Richardson, V. (2005). Qualitative studies in special education. *Exceptional Children, 71*(2), 195–207. <https://doi.org/10.1177/001440290507100205>.
- Brown, H. K., Cobigo, V., Lunskey, Y., Dennis, C. L., & Vigod, S. (2016a). Perinatal health of women with intellectual and developmental disabilities and comorbid mental illness. *Canadian Journal of Psychiatry, 61*(11), 714–723. <https://doi.org/10.1177/0706743716649188>.
- Brown, H. K., Kirkham, Y. A., Cobigo, V., Lunskey, Y., & Vigod, S. N. (2016b). Labour and delivery interventions in women with intellectual and developmental disabilities: A population-based cohort study. *J Epidemiol Community Health, 70*(3), 238–244. <https://doi.org/10.1136/jech-2015-206426>.
- Brown, H. K., Lunskey, Y., Wilton, A. S., Cobigo, V., & Vigod, S. N. (2016c). Pregnancy in women with intellectual and developmental disabilities. *J Obstet Gynaecol Can, 38*(1), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.jogc.2015.10.00420152015.10.0042015>.
- Brown, H. K., Plourde, N., Ouellette-Kuntz, H., Vigod, S., & Cobigo, V. (2016d). Brief report: Cervical cancer screening in women with intellectual and developmental disabilities who have had a pregnancy. *Journal of Intellectual Disability Research, 60*(1), 22–27. <https://doi.org/10.1111/jir.12225>.
- Brown, M., & McCann, E. (2018). Sexuality issues and the voices of adults with intellectual disabilities: A systematic review of the literature. *Research in Developmental Disabilities, 74*, 124–138. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2018.01.009>.
- Carter, A., Strnadová, I., Waffern, C., Pebdani, R., Bateson, D., Loblinz, J., Guy, R., & Newman, C. (2021). The Sexual and Reproductive Health and Rights of Young People with Intellectual Disability: A Scoping Review. *Sexuality Research and Social Policy, 19*(1), 372–390. <https://doi.org/10.1007/s13178-021-00549-y>.
- Cobigo, V., Ouellette-Kuntz, H., Balogh, R., Leung, F., Lin, E., & Lunskey, Y. (2013). Are cervical and breast cancer screening programmes equitable? The case of women with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 57*(5), 478–488. <https://doi.org/10.1111/jir.12035>.
- Collings, S., Strnadová, I., Loblinz, J., & Danker, J. (2020). The benefits and limits of peer support for mothers with intellectual disability experiencing domestic and family violence and child protection involvement. *Disability & Society 35*: 413–34.
- Corona, L. L., Fox, S. A., Christodulu, K. V., & Worlock, J. A. (2016). Providing education on sexuality and relationships to adolescents with autism spectrum disorder and their parents. *Sexuality and Disability 34*: 199–214.
- Česká středněškolská unie z. s. (2020). Dostupné z: <https://stredoskolskaunie.cz/wp-content/uploads/2020/11/Zprava-z-pruzkumu-sexualni-vychovna-strednich-skolach.pdf>.
- Downe-Wamboldt, B. (1992). Content analysis: method, applications, and issues. *Health Care for Women International, 13*(3), 313–321. <https://doi.org/10.1080/07399339209516006>.
- Finlay, W. M. L., Rohleder, P., Taylor, N., & Culfear, H. (2015). Understanding as a practical issue in sexual health education for people with intellectual disabilities: A study using two qualitative methods. *Health Psychology 34*: 328–38.
- Flynn, T. J. & Gow, A. J. 2015. „Examining associations between sexual behaviours and quality of life of older adults.“ *Age and Ageing 44*: 823–828.
- Frank, K., & Sandman, L. (2019). Supporting parents as sexuality educators for individuals with intellectual disability: The development of the Home B.A.S.E Curriculum. *Sexuality and Disability 37*: 329–37.
- Frawley, P., & Wilson, N. (2016). Young people with intellectual disability talking about sexuality education and information. *Sexuality & Disability, 34*(4), 469–484. <https://doi.org/10.1007/s11195-016-9460-x>.
- Gil-Llario, M. D., Morell-Mengual, V., Díaz-Rodríguez, I., & Ballester-Arna, R. (2019). Prevalence and sequelae of self-reported and other-reported sexual abuse in adults with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 63*, part 2 pp 138–148, doi: 10.1111/jir.12555.
- Healy, E., McGuire, B. E., Evans, D. S., & Carley, S. N. (2009). Sexuality and personal relationships for people with an intellectual disability. Part I: Service-user perspectives. *J Intellect Disabil Res, 53*(11), 905–912. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01203.x>
- Cheng, M., & Udry, J. (2005). Sexual experiences of adolescents with low cognitive abilities in the U.S. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 17*(2), 155–172. <https://doi.org/10.1007/s10882-005-3686-3>.
- Hanass-Hancock, J., Nene, S., Johns, R., & Chappell, P. (2018). The impact of contextual factors on comprehensive sexuality education for learners with intellectual disabilities in South Africa. *Sexuality and Disability, 36*(2), 123–140. <https://doi.org/10.1007/s11195-018-9526-z>.
- Jahoda, A., & Pownall, J. (2014). Sexual understanding, sources of information and social networks: The reports of young people with intellectual disabilities and their non-disabled peers. *J Intellect Disabil Res, 58*(5), 430–441. <https://doi.org/10.1111/jir.12040>.
- Jimenez, R., Klinger, J., Pugach, M., & Richardson, V. (2005). Qualitative studies in special education. *Exceptional Children, 71*(2), 195–207. <https://doi.org/10.1177/001440290507100205>.
- King, M. T., Burke, M. M., & Dalmage, H. (2018). Advocacy unit probation officers reporting risk factors for young offenders with intellectual or developmental disabilities. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities 5*: 168–77.
- Löfgren-Martensson, L. (2012). I want to do it right! A pilot study of Swedish sex education and young people with intellectual disabilities. *Sexuality and Disability 30*: 209–25.
- Mayes, R., Llewellyn, G., & D. McConnell, D. (2006). Misconception: The Experience of Pregnancy for Women with Intellectual Disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research* [online], 8(2–3), 120–131 [cit. 2017-12-05]. DOI: 10.1080/15017410600774178. ISSN 1501–7419. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15017410600774178>.
- McCarthy, M., Hunt, S., & Milne-Skillman, K. (2015). I know it was every week, but I can't be sure if it was every day: Domestic violence and women with learning disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disability, 30*(2), 269–282.
- McDaniels, B., & Fleming, A. (2016). Sexuality education and intellectual disability: Time to address the challenge. *Sexuality and Disability 34*: 215–25. Sexuality Research and Social Policy.
- Milfay, R. (2012) (ed.). *Lidská práva osob s postižením, nevyčleňtelně nemocných a umírajících*. ISBN 978-80-86057-79-8.
- Mitra, M., Mouradian, V. E., Fox, M. H. & Pratt C. (2016) Prevalence and characteristics of sexual violence against men with disabilities. *American Journal of Preventive Medicine 50*, 311–17.
- More, R. (2022). *Meanings of parenting and dis/ability for mothers and fathers with intellectual disabilities in the context of social work in Austria: Potentials of deconstruction for shifts in meaning Qualitative Social Work*, DOI: 10.1177/14733250221109765.
- Mosher, W., Hughes, R. B., Bloom, T., Horton, L., Mojtabai, R., & Alhusen, J. L. (2018). Contraceptive use by disability status: New national estimates from the National Survey of Family Growth. *Contraception, 97*(6), 552–558. <https://doi.org/10.1016/j.contraception.2018.03.031>.
- Murphy, G. H., & O'Callaghan, A. (2004). Capacity of adults with intellectual disabilities to consent to sexual relationships [Developmental Disorders & Autism 3250]. *Psychological Medicine, 34*(7), 1347–1357. <https://doi.org/10.1017/S0033291704001941>
- Murray, L. B. (2019). Sexual health education for adolescents with developmental disabilities. *The Health Education Journal, 78*(8), 1000–1011. <https://doi.org/10.1177/0017896919859605>.
- Osborn, D. P. J., Horsfall, L., Hassiotis, A., Petersen, I., Walters, K., & Nazareth, I. (2012). Access to cancer screening in people with learning disabilities in the UK: Cohort study in the health improvement network, a primary care research database. *PLoS One, 7*(8), e43841. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0043841>.
- Parish, S. L., & Saville, A. W. (2006). Women with cognitive limitations living in the community: evidence of disability-based disparities in health care. *Ment Retard, 44*(4), 249–259. [https://doi.org/10.1352/0047-6765\(2006\)44](https://doi.org/10.1352/0047-6765(2006)44).
- Plummer, S., & Findley, P. A. (2012). Women with disabilities' experience with physical and sexual abuse. *Trauma, Violence, and Abuse 13*, 15–29.
- Reynolds, F., Stanistreet, D., & Elton, P. (2008). Women with learning disabilities and access to cervical screening: Retrospective cohort study using case control methods. *BMC Public Health, 8*(1), 30–30. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-30>
- Rowe, B., & Wright, C. (2017). Sexual knowledge in adolescents with intellectual disabilities: A timely reflection. *Journal of Social Inclusion 8*: 42–53
- Sadková, T. (2018). *Současný stav sexuální výchovy v rámci základního vzdělávání v České republice – systematický přehled teorie a praxe. Adiktologie, 18*(1), 48–58.
- Satu, E. & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing 62*: 107–15.

- Savasi, I., Jayasinghe, K., Moore, P., Jayasinghe, Y., & Grover, S. R. (2014). Complication rates associated with levonorgestrel intrauterine system use in adolescents with developmental disabilities. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 27(1), 25. <https://doi.org/10.1016/j.jpog.2013.08.010>.
- Shandra, C. L., Shameem, M., & Ghori, S. J. (2016). Disability and the context of boys' first sexual intercourse. *Journal of Adolescent Health*, 58(3), 302–309. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.10.013>.
- Schaafsma, D., Gerjo K., Stoffelen, J. M. T., & Curfs, L. M. G. (2015). Identifying effective methods for teaching sex education to individuals with intellectual disabilities: A systematic review. *The Journal of Sex Research* 52: 412–32.
- Schalock, R. L., Luckasson, R., & Tassé, M. J. (2021). *Intellectual disability: Definition, diagnosis, classification, and systems of supports (12th Edition)*. Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. ISBN: 978-0-9983983-6-5.
- Smit, M. J., Scheffers, M., Emck, C., Van Busschbach, J. T., & Beek, P. J. (2019). Clinical characteristics of individuals with intellectual disability who have experienced sexual abuse. *An overview of the literature*. Res. Dev. Disabil. 95, 103513.
- Starrs, A. M., Ezeh, A. C., Barker, G., Basu, A., Bertrand, J. T., Blum, R., et al. (2018). Accelerate progress: Sexual and reproductive health and rights for all: report of the Guttmacher-Lancet Commission. *The Lancet*, 391(10140), 2642–2692 [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30293-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30293-9).
- Stein, S., Kohut, T., & Dillenburger, K. (2018). The importance of sexuality education for children with and without intellectual disabilities: What parents think. *Sexuality and Disability*, 36 (2): 141–148. DOI:10.1007/S11195-017-9513-9.
- Strnadová, I., Danker, J., & Carter, A. (2021b). Scoping review on sex education for high school-aged students with intellectual disability and/or on the autism spectrum: parents', teachers' and students' perspectives, attitudes and experiences. *Sex Education*, DOI:10.1080/14681811.2021.1941842.
- Strnadová, I., Loblinz J., & Danker, J. (2021a). Importance of sex education for a successful post-school transition: Experiences of high school girls with intellectual disability. *British Journal of Learning Disabilities*.
- Strnadová, I., Loblinz, J. & Danker, J. (2022). Sex Education for Students with an Intellectual Disability: Teachers' Experiences and Perspectives. *Social Sciences* 11: 302. <https://doi.org/10.3390/socsci11070302>.
- Sullivan, P. M., & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and Disabilities: A Population-based Epidemiological Study. *Child Abuse and Neglect* 24 (10): 1257–1273. doi:10.1016/S0145-2134(00)00190-3.
- Swango-Wilson, A. (2011). Meaningful sex education programs for individuals with intellectual/developmental disabilities. *Sex Disability* 29: 113-18.
- Tomsa, R., Gutu, S., Cojocar, D., Gutiérrez-Bermejo, B., Flores, N., Jenaro, C. (2021). Prevalence of Sexual Abuse in Adults with Intellectual Disability: Systematic Review and Meta-Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 1980. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041980>.
- Turner, G. W., & Crane, B. (2016b). Sexually silenced no more, adults with learning disabilities speak up: A call to action for social work to frame sexual voice as a social justice issue. *British Journal of Social Work*, 46(8), 2300–2317. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw133>.
- Turner, G. W., & Crane, B. (2016a). Pleasure is paramount: Adults with intellectual disabilities discuss sensuality and intimacy. *Sexualities*, 19(5–6), 677–697. <https://doi.org/10.1177/1363460715620573>.
- United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/convtexte.htm>.
- Walter-Brice, A., Cox, R., Priest, H., & Thompson, F. (2012). What do women with learning disabilities say about their experiences of domestic abuse within the context of their intimate partner relationships? *Disability and Society*, 27(4), 503–517. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.659460>.
- Winkelmann, Ch., & Ketting, E. (2010) (Eds.). *Standards for sexuality education in Europe*. Cologne: Federal Centre for Health Education.
- WHO, World health statistics (2009). https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44078/9789241563819_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Wu, J., Zhang, J., Mitra, M., Parish, S. L., & Minama Reddy, G. K. (2018). Provision of moderately and highly effective reversible contraception to insured women with intellectual and developmental disabilities. *Obstet Gynecol*, 132(3), 565–574. <https://doi.org/10.1097/aog.0000000000002777>.

Mgr. Bc. Jana Bernoldová, Ph.D.
(bernoldovajana@seznam.cz) pracuje na Jahodovce – vyšší odborné škole sociálně právní a Profesním Institutu Jahodovka (Jahodovka – Higher vocational school of social law in Prague and the Professional Institute), Jahodová 2800/44, Záběhllice, 106 00 Praha 10. Zaměřuje se na problematiku mentálního postižení a na vědecky podložené přístupy ve vzdělávání těchto osob.

PhDr. Marija Revická, Ph. D.
(marijazulic@gmail.com) pracuje na Střední škole, základní škole a mateřské škole da Vinci jako speciální pedagožka ve školním poradenském centru (Da Vinci School, Czech Republic), Na Drahách 20, 252 41 Dolní Břežany. Působí i jako lektor na vyšší odborné škole sociálně právní a Profesním institutu Jahodovka (Jahodovka – Higher vocational school of social law in Prague and the Professional Institute), Jahodová 2800/44, Záběhllice, 106 00, Praha 10. Nyní je na mateřské dovolené. Zaměřuje se na vzdělávání a rehabilitaci dětí a dospělých s tělesným a kombinovaným postižením.

Prof. Doc. PhDr. Mgr. Iva Strnadová, Ph.D.
(i.strnadova@unsw.edu.au) je profesorkou na University of New South Wales Sydney, School of Education, Faculty of Arts, Design and Architecture, Morven Brown G23, NSW 2052, Austrálie. Zaměřuje se na problematiku mentálního postižení (např. rodičovství osob s mentálním postižením) a vzdělávacích přechodů pro osoby s postižením napříč celým věkovým spektrem; zabývá se rovněž problematikou autismu.

Mgr. Kateřina Sedláková
(sedlakova.k@post.cz) Před mateřskou dovolenou pracovala jako vedoucí služeb pro rodiny organizace (social worker team leader in Community interest corporation Statek Vlčkovice), Statek Vlčkovice, o.p.s. Vlčkovice 1, Neustupov 257 03. Zaměřuje se na práci s ohroženými dětmi a mladými lidmi.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR SOCIÁLNÍ SLUŽBY www.socialnisluzby.eu

Z obsahu březnového čísla

- Aktuality APSS ČR 5
- Institut vzdělávání APSS ČR: Nabídka otevřených kurzů 6
- Muzikoterapie: Muzikoterapie a sociální služby 10
- Statistika: Měli bychom povolit tvorbu zisku při poskytování sociálních služeb? 12
- Reportáž: Tábor hostil účastníky konference Zdravotní péče v sociálních službách v roce 2023 18
- Právo: Příspěvková organizace jako pachatel trestného činu 22
- Psychologie: Prevence duševních poruch a jejich rehabilitace, 2. díl 23
- Sexualita: Systémové zavádění práce se sexualitou v sociálních, školských a zdravotních zařízeních 26
- Praktické zkušenosti s elektrickou požární signalizací v zařízeních sociálních služeb 29
- Bazální stimulace: Proprioreceptivní stimulace a Nástavbové prvky Bazální stimulace 30
- Studie: Tabu a předsudky v dlouhodobé péči, 1. díl 33
- Veřejný ochránce práv: Podpora příchozích z Ukrajiny se zdravotním postižením a o ně pečujících osob 34

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies

Zuzanna Zaporowska

Abstract

The first part of the article addresses the historical background to, and the practical perspective of, current considerations concerning the future by highlighting the potential changes that will be brought about by the Covid-19 pandemic. The text attempts to define and expand upon selected economic and social consequences of the pandemic, including the various related arguments, considerations and histories, in connection particularly with the analysis and reflections that emerged immediately following the outbreak of the pandemic. Particular attention is devoted to the effects of the COVID-19 pandemic on the demographic situation, the educational sphere and the labour market. The unfolding crisis has already exerted a lasting structural impact on the global economy with, primarily, short-term financial and economic consequences. The various economic and social consequences for Poland are the same as in other countries. The most significant difference currently concerns differences in terms of regulations following the Covid-19 pandemic.

Abstrakt

První část článku se zabývá historickým pozadím a praktickými perspektivami úvah o změnách způsobených pandemií covidu-19. Text pojednává o jejích vybraných ekonomických a sociálních důsledcích. Zvláštní pozornost je věnována dopadům koronavirové pandemie na demografickou situaci, vzdělávací systém a pracovní trh. Krize má strukturální vlivy na globální ekonomiku se zatím krátkodobými finanční a ekonomickými dopady. V Polsku jsou její ekonomické a sociální následky obdobné jako v dalších zemích. Rozdíly jsou v regulačních opatřeních vyvolaných koronavirovou pandemií.

The crisis began on 17 November 2019 in the city of Wuhan, Hubei Province, Central China. Between November 2019 and January 2020, the disease was restricted mainly to Wuhan; however, by mid-January the virus was spreading steadily throughout the rest of China. In the second half of February, outbreaks of the disease, with hundreds of infected patients, were reported in South Korea, Italy and Iran. The first SARS-CoV-2 infections were recorded in Poland on 4 March 2020. On 13 March 2020, WHO stated that Europe had become the centre of the coronavirus pandemic. The disease subsequently spread to other continents, the last of which to record the disease was Antarctica in December 2020 (Wikipedia, 2021).

By 2 July 2021, nearly 183.77 million cases of the SARS-CoV-2 infection had been reported in 192 countries. 11.65 million active cases are currently being treated, more than 168.14 million people have recovered and almost 3.98 million people have died from the disease worldwide (WHO, 2021).

At the international scale, measures were soon introduced to prevent the spread of infection: travel was restricted and quarantines and curfews put in place. Extra policing measures were introduced in China and South Korea. Many countries closed their borders or set restrictions on cross-border traffic, including the strict control of passenger arrivals. In addition, passenger temperature checks were introduced at airports and railway stations.

The early months of the pandemic witnessed major global social and economic

disruption (New York Times, 2020), including the onset of the most extensive global recession since the Great Depression (IMFBlog, 2020). It also led to the postponement or cancellation of sports, political, religious and cultural events, supply problems that were exacerbated by panic buying (Weston L., 2020), and a reduction in the emission of pollution and greenhouse gases (Watts J., 2020).

Conspiracy theories and misinformation regarding the virus rapidly began to spread on the Internet and in the media (Clamp R., 2020). Every day I was witness to more and more "fake news" on TV, and from time to time, I wondered if this was not a conspiracy hatched by the "world's elite." I have a good foundation in economics and am well aware of recession-related trends. I remember how my employer, a large capital group based in the United States, was preparing for a recession that was predicted by Bloomberg at the turn of 2018 and 2019. Massive layoffs were announced, mainly in the United States. Fortunately, my position was spared. It was unusual that stock prices subsequently returned to their previous high levels, most probably the knock-on effect of savings and restructuring. However, while the recession did not begin at the time it was initially predicted, it did emerge one year later. Hence, I began to wonder if the pandemic had been initiated intentionally. The basic principle of the market remains "buy cheap, sell high," and nothing is more conducive to buying than a recession and the opportunities it affords. Unfortunately,

only conscious companies, which remain in the minority, are aware of this fact.

It is undeniable that the pandemic has taken a considerable toll and led to a range of negative consequences, which I intend to touch upon later in the text. However, I would be doing myself an injustice if I did not go against the stream and point out the positive impacts of the pandemic. I am thinking primarily of changes to the work model, increasing environmental awareness and the digitalisation of life, as well as changes in the ways that people spend their free time.

The SARS-CoV-2 coronavirus pandemic was not the worst pandemic in history and, moreover, humanity is constantly faced with the outbreak and spread of infectious diseases. Moreover, globalisation, with the consequent increase in travel, has facilitated the inter-continental migration of viruses and substantially influenced the rate of the development of the Covid-19 pandemic. Table 1 presents a list of selected epidemics and pandemics that resulted in over 1 million deaths.

It should be noted that each of us is aware that even modern methods are burdened with significant errors and, in many cases, are unverifiable. While modern science allows for much more accurate measurement than, for example, in the times of the Black Death during the fourteenth century, it remains very difficult to estimate the real "bloody harvest." Aside from the statistical aspect, a range of other viruses, which remain uncontrollable, have claimed

Table 1: Epidemics and pandemics with at least 1 million deaths

Rank	Epidemic/pandemic	Date	Location	Death toll
1	Black Death	1347-1351	Europe, Asia, and North Africa	75-200 million
2	Spanish flu	1918-1919	Worldwide	17-100 million
3	Plague of Justinian	541-543	Europe and West Asia	15-100 million
4	HIV/AIDS pandemic	1981 - present	Worldwide	35 million+ (as of 2018)
5	Third plague pandemic	1855-1960	Worldwide	12-15 million
6	Cocoliztli Epidemic	1545-1548	Mexico	5-15 million
7	Antonine Plague	165-180	Roman Empire	5-10 million
8	COVID-19 pandemic	2019 - present	Worldwide	4-8.5 million+ (as of 3 July 2021)
9	Mexico smallpox epidemic	1519-1520	Mexico	5-8 million
10	Russia typhus epidemic	1918-1922	Russia	2-3 million
11	Influenza pandemic	1957-1958	Worldwide	1-4 million
	Hong Kong flu	1968-1969	Worldwide	1-4 million
13	Cocoliztli epidemic	1576-1580	Mexico	2-2.5 million
14	Japanese smallpox epidemic	735-737	Japan	2 million
	Persian Plague	1772-1773	Persia	2 million
16	Naples Plague	1656-1658	Southern Italy	1.25 million
17	Third cholera pandemic	1846-1860	Worldwide	1 million+
18	Italian plague	1629-1631	Italy	1 million
	Flu pandemic	1889-1890	Worldwide	1 million

Source: Own study based on Piret J. & Boivin G. 2021; Sampath S., Khedr A., Qamar S., Tekin A., Singh R., Green R., Kashyap R., 2021 and Medicover, 2021

as many lives as some epidemics. In addition, no one knows what the future holds or what, for example, the world's glaciers, which may soon cease to exist, are hiding beneath them. If one also considers the field of genetic modification, it is easy to see why some do not look upon the future with unbounded optimism.

As E.E. Schmitt in "Little Marriage Crimes" stated: "Pessimism is the privilege of the man who thinks"; hence, thinking is used to predict the future. While such predictions are mainly intended to protect people from phenomena of which they are unaware, but of which they are nonetheless afraid, it would be useful to know what lies in store, assess the risks, and design a response as soon as possible so as to "survive." This represents a fundamental human mechanism, the main reason for which is to protect mankind's very existence.

The present crisis was forecast in 2019, and many people were preparing for its onset as a result of the same need as defined above, i.e. survival; however, this time the most important consideration was to maintain people's living standards. Economic crises, which occur periodically, have been a feature of the markets of developed and developing countries for hundreds of years. Most economic crises in industrialised countries are caused by over-investment, which results, initially in the onset of financial crises. The weakening of the economy may result from speculative monetary policies practised by banks based on

poor regulation or premature expectations of higher prices. According to the controversial economic cycle theory, crises occur in short cycles, i.e. every 8-11 years, or in long cycles, i.e. every 30-40 years (Wague M., 2009).

The date of the latest crisis was reasonably easy to predict considering the trend over the previous 30 years. While I would like to stress that the future cannot be predicted, despite best estimates, everyone in the know expected the outbreak of the latest crisis. The market slowed down, but no-one connected it with the coronavirus pandemic; if it were not for the pandemic, would the crisis have occurred in line with the economic cycle anyway? No-one knows for sure.

From the economic perspective, the coronavirus pandemic is no different to any other previous crisis. The consequences of the crisis in the United States have been carefully researched and analysed and, according to many researchers, the gradual increase in property prices in the United States is not due to financial bubbles, rather it is due to the continued introduction of financial innovation and the flow of capital from newly-emerged economic powers (China, India and Brazil) and the oil-exporting countries. Research published in 2008 by two American economists, C. Reinhart and K. Rogoff, who attempted to analyse the financial crises of the past so as to draw conclusions on, and assess the effects of, the current crisis in the United States and

the rest of the world, will be used as the context for the presentation of the unpredictable impacts of this crisis, the source of which differs to those of past crises. The latest crisis appears to have stemmed from greedy lenders who were interested only in the desire to accumulate profit without regard for their borrowers, or unwise consumers who did not carefully read, let alone analyse, their mortgage contracts.

Reinhart and Rogoff compared changes in macroeconomic values in the United States immediately following the start of the crisis with the average of changes in values following eighteen crises that hit industrialised countries over the previous thirty years, as well as the average of changes in values following the five most severe crises worldwide that hit countries such as Spain in 1977, Norway in 1987, Finland in 1991, Sweden in 1991 and Japan in 1992. Their research provides information on the development of certain factors such as government debt, economic growth, stock prices, balance sheets, and tendencies concerning price changes in the real estate market and their consequences (Reinhart CM, Rogoff KS, 2008). The research comprised a combined qualitative and quantitative analysis of selected financial crises aimed at both presenting the issues and drawing conclusions for the future. Their comparative research required relying on the results of previous studies conducted in 1999 by G.L. Kaminsky and C.M. Reinhart on changes in stock and real estate prices

in the United States. These studies explain how financial shocks tend to occur in the United States and describe the social tensions such shocks may trigger (Kaminsky G.L., Reinhart C.M., 1999). As a reference point for the crisis, Reinhart and Rogoff used data from eighteen selected banks that were affected by financial crises following World War II, as defined by G.L. Kaminsky and C.M. Reinhart in 1999 and, subsequently, by G. Caprio in 2005 (Caprio G., Klingebiel D., Laeven L., Noguera G., 2005), as well as data on the five most serious global financial crises. These essential elements provided the best indicators for comparing the economic problems currently faced by countries with large capital flows. While it is known that all financial crises differ, they tend to share certain similarities in terms of asset price formation, debt accumulation, economic growth and balance of payments deficits.

COVID-19 has fundamentally affected the global economy, including the financial markets. Significant reductions in income, increases in unemployment and disruption in the transportation, service and manufacturing sectors resulted from the disease mitigation measures implemented immediately following the outbreak of the crisis in many countries. However, it has since become clear that most governments worldwide underestimated the risks linked to the rapid spread of COVID-19 and were primarily reactive in terms of their responses to the crisis.

On 11 March 2020, the World Health Organisation (WHO) declared COVID-19 to be a pandemic, pointing to over 3 million cases and 207,973 deaths in 213 countries and territories (WHO, 2020). This was followed by significant economic impacts globally due to reduced productivity, loss of life, business closures, trade disruption and the decimation of the tourism industry.

Along with globalisation, urbanisation and environmental change, infectious diseases and epidemics have become global threats that require a collective response. Although the majority of developed countries, predominantly in Europe and North America, have intense real-time surveillance and health systems in place to manage the spread of infectious disease, improvements in the availability of public health services in low-income and high-risk countries, including human and animal management, workforce preparedness and the strengthening of laboratory resources, need to be supported via the use of both national and international resources. Therefore, international collective action by governments, non-government organisations and private companies has been advocated in terms of building and financing technological platforms aimed at accelerating research on, and the development of responses to, new pathogens with epidemic potential.

In addition to the substantial burden placed on healthcare systems, COVID-19 conti-

nes to have significant economic consequences for the countries affected. The COVID-19 pandemic has exerted direct impacts on income due to premature deaths, workplace absenteeism and reductions in productivity. It has also created a negative supply shock, with a significant slow-down in manufacturing activity due to global supply chain disruptions and the closures of factories. For example, the Chinese production index for February 2020 declined by more than 54% on the value of the preceding month (National Bureau of Statistics of China, 2020). In addition to the impact on productive economic activity, many consumers have changed their spending behaviour due mainly to decreased incomes and the impact on household finances, and the fear and panic that accompanied the first few months of the pandemic. Service industries such as tourism, hospitality and transportation initially suffered significant losses due to travel restrictions. Restaurants and bars, travel and transportation, entertainment and sensitive manufacturing were among the worst-affected sectors in the US following the imposition of COVID-19 quarantine measures (Dey M, Loewenstein M. 2020).

The economic impacts of the COVID-19 pandemic have differed in line with the income distribution. For example, office workers were given the choice of transitioning to flexible working arrangements during periods of restrictions, whereas many industrial, tourism, retail and transport workers suffered from significantly reduced hours due to the imposition of community-wide restrictions and the lower demand for goods and services. As a result, the shocks suffered by the labour markets have been severe, especially for those countries that depend on migration.

The effects of the spread of COVID-19 have seriously impacted global financial markets. As the number of cases began to increase globally, mainly throughout the US, Italy, Spain, Germany, France, Iran and South Korea, the world's financial and oil markets declined significantly. Moreover, more serious economic problems have emerged as the result of the current and potential future demand for oil, which has resulted in fluctuations in oil prices due to the reduction in economic activity driven by the COVID-19 pandemic. Excess supply was also responsible for significant price reductions. Were lower than expected oil prices to persist, many oil-dependent economies would contract as a result of declines in the levels of trade and investment.

And what of social changes? The outbreak of the pandemic led to rapid and unprecedented social change. Piotr Sztompka defined the concept of social change as: "the difference between the state of the social system at one point in time" (Bauman, 1999). The social system is influenced by a wide range of factors; the composition of the system can change when new members appear or old ones leave, and certain

items become obsolete, change, or are replaced. This, in turn, may alter the structure of the system, which serves to modify the links between interactions, interests, norms and ideas. Social change is also a way of building society since it recognises the various structural and cultural limitations of the perpetrators of change, i.e. the inevitability of life and the occurrence of spontaneous phenomena and processes. It also requires us to consider the broader time perspective involved in understanding social change, including the consideration of previous transformations and the not necessarily beneficial influences on communities (Niedźwiedzki, 2003).

The pandemic, or rather the crisis it has caused, will undoubtedly be seen as a huge social change. As Zygmunt Bauman stated, "in the face of their increased pace, changes can no longer be treated as extraordinary events" (Bauman, 1999). Society has become used to changes to such an extent that we no longer treat them as deviations from the norm, i.e. as contrary to the only constant. However, society has become used to specific patterns, particular solutions and the freedom that globalisation has provided. The carrier of globalisation is popular culture, which traverses social, religious, state and continental borders and blurs national, ethnic and linguistic differences. Since this phenomenon is particularly relevant to the social media culture, the current driving force is youth culture (Appadurai, 2005).

One can only speculate as to the consequences of the pandemic in the future. Initially, society experienced anxiety and fear and increases in cases of depression and mental illness, and the experience of isolation posed the risk of further social atomisation since it rendered it impossible to build relationships and create communities. Moreover, the pandemic has the potential to be used to further "tighten" the system, to capitalise on new areas and to introduce authoritarian solutions. In extreme cases, the most vulnerable groups in society may suffer from discrimination, civil rights may be restricted, and electronic surveillance may become the norm in many countries.

The aspect that touched me the most concerned changes in the style of work and the transition to working from home. My perception of working from home has evolved over time - the increased potential to reconcile work and personal life (including family life), spending more time with loved ones, greater involvement in the work performed (e.g. due to being able to better concentrate on tasks, more peaceful working environment) and, consequently increased motivation to work, the faster and more efficient fulfilment of tasks and responsibilities, enhanced efficiency and productivity, greater flexibility in terms of planning one's activities and adjusting them to the daily rhythm and the approach to work, no need to commute to work and the consequent time

and financial savings, support for the environment, greater satisfaction with both work and life in general, enhanced employee loyalty, the higher probability of recommending the employer to potential employees and lower stress levels (as a consequence of the preceding advantages). These comprise the main positive arguments connected with this major societal change. The reality in my case, however, also related to the need to independently plan and organise my day in terms of time management, concentration levels and my determination to perform, which triggered the feeling of being "constantly at work," abandoning breaks, working over weekends and the consequent physical and mental exhaustion, reduced productivity and efficiency, limited access to organisational resources, reduced access to training and reduced opportunities for development and promotion, lowering of the comfort level of life (your home is also your workplace), limited contact with co-workers, which led to difficulties in terms of the implementation of assigned tasks, the creation of a sense of isolation, loneliness and alienation, technical difficulties and the devaluation from the idea of remote working to simply "sitting at home." Working from home was a learning curve, and I learnt to deal with its adverse effects and to appreciate the benefits it provides me with.

There is no doubt that the coronavirus pandemic has affected almost all the aspects of our lives and has changed the reality that surrounds us. However, despite the crisis, human needs persist. As a result of the spread of coronavirus to every corner of the world, countries decided to close their borders and to suspend international air connections. It previously took just a few clicks of the mouse to fly to the other side of the world. The skies were full of aircraft and, almost overnight, the skies were practically empty. Moreover, no one could predict how long this situation would last.

Let me start with transport. Air travel has become commonplace over the last 10-15 years. Carriers jostled to provide tickets at the most affordable prices and, often, a dozen or so zlotys was enough to fly to the other end of Europe. A weekend in Prague or Rome? No problem. An hour or two in the air and you were there. I am accustomed to having the world at my fingertips.

On the positive side, the pandemic may prompt people to travel using other, more environmentally friendly, means of transport. Train travel offers a real alternative to flying over shorter distances. In addition, people are likely to make greater use of their cars, thus guaranteeing the absence of strangers, or even consider using their bicycles.

It is also worth noting that the initial restrictions on international travel served to increase the level of interest in one's own country. There is no shortage of beautiful places in Poland to please all tastes from the Tatra Mountains to the Baltic Sea. Do-

mestic holidays also serve to support the country's entrepreneurs.

Due to the coronavirus pandemic and the desire - or the need - to isolate, even when choosing a holiday in Poland, people opted to be "off the beaten track", thus allowing them to avoid crowds of tourists. This represents a positive aspect, especially for less popular towns located at greater distances from large cities. Moreover, accommodation that offers proximity to the natural environment is becoming increasingly attractive for many Poles. Cities that previously struggled with over-tourism became deserted, often to the relief of most of their inhabitants.

Returning to the natural environment, it is worth mentioning that the disappearance of tourists in many cases allowed animal populations to re-establish themselves. In the Kruger National Park in South Africa, lions dozed in the middle of road during the day. In Zakopane, deer walked freely around the city centre. The water in the Bosphorus cleared significantly allowing sightings of long-absent dolphins, and in India, an animal species considered to be extinct was captured on video. It is possible that as tourists return, such places will look and function differently than previously, but for how long? It depends on us. The epidemic has taught us that it does not take long for nature to "catch its breath".

A further essential aspect concerns other diseases caused by human contact and pollution. Following the worst of the COVID-19 pandemic, governments have recommended that the public maintain the hygiene precautions put in place. Frequent hand washing, surface disinfection, social distancing and the wearing of mouth and nose masks significantly reduced the spread of SARS-CoV-2 coronavirus. Scientists in Japan in particular have observed the positive effects of these sanitary precautions, citing that the pandemic has impacted seasonal infections from the influenza virus, thus leading to lower overall incidence rates. They observed that seasonal flu cases in Japan were lower in 2020 than in previous years. While the incidence of influenza may have been affected by the temperature or the virulence of the virus, it is more than reasonable to assume that it was positively influenced by the measures taken to contain the spread of the SARS-CoV-2 virus (Sakamoto H., Ishikane M., Ueda P., 2020).

Moreover, the coronavirus pandemic left us with virtually no choice but to solve issues online. Suddenly the impossible became possible. Schools and universities underwent the most remarkable transformation in decades and office workers were also forced to adapt. I believe no-one was well prepared for this change since it was simply not anticipated. Institutions that had operated in the same mode for centuries were forced to apply a revolutionary approach. The effect varied. Many teachers were not at ease in the presence of a camera, and

may online tools were used without the required training and preparation. The reluctance to use electronic forms (provided they were available at all) and lengthy updating processes often led to significant difficulties when dealing with certain affairs. It cannot be denied, however, that the digitalisation of society took place very quickly. I believe that many of these technical innovations will become permanent features of schools and offices in the future. This change and other consequence of the pandemic have shown that anything is possible.

In retrospect, it is clear what happened. The COVID-19 pandemic and the resulting economic fallout caused significant hardship. In the early months of the crisis, tens of millions lost their jobs. While employment began to rebound within a few months, unemployment remained high throughout 2020. The subsequent pick-up in employment rates and the various relief measures introduced undoubtedly helped to reduce the very high levels of hardship seen in the summer of 2020.

Nevertheless, many needs remained unmet at the end of 2021, with 20 million households reporting having little to eat over the past seven days and 10 million households in rent arrears. In addition, in early 2022, some 3 million fewer people were employed than before the pandemic, though steady progress has been made in recent months. (Centre on Budget and Policy Priorities, 2022).

The economic consequences of the pandemic were accompanied by an increase in mental health issues. The psychosocial consequences of the COVID-19 pandemic manifested themselves in the form of higher levels of a range of mental health symptoms (regression analysis was employed to examine the association of the consequences of COVID-19 on the incidence of mental health symptoms and the clinically significant outcomes). The findings suggested that the costs of the pandemic in this respect related to mortality stemming from such illnesses and the morbidity associated with deteriorating social circumstances and mental health. The findings of this study indicated that immediate attention is required in terms of implementing policies and programmes to help mitigate the economic and social-emotional consequences of COVID-19. (Villatoro A.P., Wagner K.M., Salgado de Snyder V.N., Garcia D., Walsdorf A.A., Valdez C.R., 2021).

In addition, it was found that the COVID-19 pandemic accelerated changes in the area of logistics, including digitalisation, the accelerated development of the e-commerce market and the multi-channel sales approach, and the introduction of automation and artificial intelligence. Overall, 2020 was the most challenging year for the sector with reductions in revenue growth and, less often, stagnation. In the second year of the pandemic (2021), however, logistics companies enjoyed record revenues as a result

of the implementation of the above solutions. Benefits accrued to logistics services in general, especially sea freight forwarding, warehousing services, courier services related to e-commerce and, to a lesser extent, freight transport, whereas losses were incurred in the passenger transport segment. COVID-19 became a positive catalyst for change and the logistics industry ultimately benefitted from the pandemic. Moreover, the pandemic led to an increase in the sustainability of the logistics industry via increases in the conservation of resources and environmental protection. (Rokicki T., Bórawski P., Beldycka-Bórawska A., Szeberényi A., Perkowska A., 2022)

Unsurprisingly, it was found that students in countries/universities with a long tradition of online teaching and the use of interactive platforms had a higher opinion of online courses than those without such a tradition. The degree of preparation for online courses is strongly correlated to the overall evaluation of such courses since the attractiveness of online courses is strongly conditioned by the content of engagement, involvement and stimulation components. Therefore, the need remains for the further development of the relevant interactive tools and training for teachers, which will contribute to enhancing the attractiveness of online classes for students. (Ochnio L., Rokicki T., Czech K., Koszela G., Hamulczuk M., Perkowska A., 2022)

The pandemic led to significant changes in terms of the functioning of society. Survey-based research has revealed that the purchasing behaviour of respondents is a predictor of their physical activity and tourist preferences. Studies have also shown that the food preferences of respondents make up an essential part of their balanced lifestyle and, moreover, depend on the sex of the person. Many respondents expressed the preference for an active lifestyle in terms of their pro-health activities during COVID-19. The respondents' interest in domestic tourism also increased during the coronavirus pandemic. (Badora A., Kud K., Woźniak M., 2022)

Many articles have suggested the necessity to diversify investment portfolios during periods of financial market turmoil. One such article analysed the rare books market in Poland during the COVID-19 period. The research considered the results of rare book auctions (the most significant players, with 85% of the market share, were surveyed) over the period 2018-2022. The authors suggested that the COVID-19 pandemic triggered an investment bubble that may well burst suddenly following the end of the pandemic. The data presented confirmed the hypothesis, i.e. sharp increases (up to 50%) in sales revenues and a subsequent collapse. However, less spectacular results were obtained when analysing the number of books offered for sale and sold over the given period. Three basic facts served to formally support the identification of a bubble:

- the explosive nature of the revenue data
- the several tens of percent increase in sales revenue during the pandemic period and the marked decline in the following period to pre-pandemic levels
- the observed effect of an increase in the number of items on the market preceding the jump in revenue.

Thus, COVID-19 appears to have influenced the creation of a specific investment bubble in the Polish rare books market. (Zakonnik Ł., Czerwonka P., Podgórski G., Zajdel K., Zajdel R., 2022)

The world has become more unpredictable due to the pandemic, the future has become uncertain, and society has lost its sense of security. In particular, the fear of death and illness, intensified by the media coverage of these issues, may act to permanently reduce the importance of social security. The outbreak of the COVID-19 pandemic had significant and far-reaching consequences for Poland's economic and social situation. The widespread use of vaccines in 2021 allowed for the easing of many restrictions to the normal functioning of many spheres of socio-economic life. However, some of the effects of the pandemic will remain with us for many years to come. The economic and social consequences for Poland were the same as in other countries. The most significant differences currently relate to the imposition of other regulations following Covid-19. So, basically, it is not a question about the past but the future and the conclusions Poland intends to draw for the future.

Since not everything can be predicted and measured, the experiences of recent years shows that the changes around us require the continuous monitoring of their impacts and careful evaluation.

Will this unfolding crisis exert a lasting structural impact on the Polish economy and, primarily, result in short-term financial and economic consequences? Yes.

References

- Appadurai A. (2005). *Nowoczesność bez granic*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Badora A., Kud K., Woźniak M. (2022). Consumer Attitudes as Part of Lifestyle in the COVID-19 Emergency. *Sustainability* 2022, 14, 9521.
- Bauman Z. (1999). Po co komu teoria zmiany. In: *Zmiana społeczna. Teorie i doświadczenia polskie*. J. Kurczewska (eds.). Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.
- Caprio G., Klingebiel D., Laeven L., Noguera G. (2005). Banking Crisis Database. In: Patrick Honohan and Luc Laeven (eds.): *Systemic Financial Crises*, Cambridge: Cambridge University Press
- Clamp R. (2020). *Coronavirus and the Black Death: spread of misinformation and xenophobia shows we haven't learned from our past*. Available online at: <https://web.archive.org/web/20200306152734/https://theconversation.com/coronavirus-and-the-black-death-spread-of-misinformation-and-xenophobia-shows-we-havent-learned-from-our-past-132802> (accessed 22 June 2021).
- Center on Budget and Policy Priorities: *The COVID-19 Economy's Effects on Food, Housing, and Employment Hardships* (2022). Available online at: <https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequa->

[lity/tracking-the-covid-19-economy-effects-on-food-housing-and](https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequality/tracking-the-covid-19-economy-effects-on-food-housing-and) (accessed 25 January 2023).

Dey M., Loewenstein M. (2020). How many workers are employed in sectors directly affected by COVID-19 shutdowns, where do they work, and how much do they earn? *Monthly Labor Rev.*

Dolot A. (2020). *Wpływ pandemii COVID-19 na pracę zdalną - perspektywa pracownika*. Available online at: http://scholar.google.pl/scholar_url?url=http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-3d0865ea-50d6-47ed-80ce-a7a09bc58a2e/c/art_35-43_Dolot_Ementor_1_83_2020.pdf&hl=pl&sa=X&ei=D-DhYKTxIJP9mQHyl-YBw&scisig=AAGBfm205IzY5uaRektI8iedJNM4Rspow&nossl=1&oi=scholarYBw&scisig=AAGBfm205IzY5uaRektI8iedJNM4Rspow&nossl=1&oi=scholar

Huang, Y. (2020). *The Coronavirus Outbreak Could Disrupt the US Drug Supply*, Council on Foreign Relations. Available online at: <https://web.archive.org/web/20200518055924/https://www.cfr.org/in-brief/coronavirus-disrupt-us-drug-supply-shortages-fda> (accessed 22 June 2021).

IMFBlog (2020). *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression*. Available online at: [https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/](https://web.archive.org/web/20200515012456/https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/) (accessed 22 June 2021).

Kaminsky G.L. and Reinhart C.M. (1999). *The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems*. *American Economic Review* 1999.

Kochman O. (2020). *Pozytywne skutki pandemii Covid-19 w obszarze ekologicznych ruchów społecznych*. Available online at: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:MOXTWhjsEKJ:https://www.ejournals.eu/pliki/art/18956/+&cd=4&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> (accessed 22 June 2021).

National Bureau of Statistics of China (2020). *Purchasing Managers Index for February 2020* National Bureau of Statistics of China. Available online at: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/202003/t20200302_1729254.html (accessed 22 June 2021).

Niedźwiedzki D. (2003). *Władza. Tożsamość. Zmiana społeczna*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.

Ochnio L., Rokicki T., Czech K., Koszela G., Hamulczuk M., Perkowska A. (2022). *Were the Higher Education Institutions Prepared for the Challenge of Online Learning? Students' Satisfaction Survey in the Aftermath of the COVID-19 Pandemic Outbreak*. *Sustainability* 2022, 14, 11813.

Pak A., Adegboye O.A., Adekunle A.I., Rahman K.M., McBryde E.S., Eisen D.P. (2020). *Economic Consequences of the COVID-19 Outbreak: The Need for Epidemic Preparedness*. Available online at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.00241/full> (accessed 22 June 2021).

Piret J., Boivin G. (2021). *Pandemics Throughout History*. *Frontiers in Microbiology*. 11:631736.

Procyk-Lewandowska I. (2020). *Historia pandemii na świecie - koronawirus SARS-CoV-2 na tle innych pandemii*. Available online at: <https://www.medicover.pl/o-zdrowiu/historia-pandemii-na-swiecie-koronawirus-sars-cov-2-na-tle-innych-pandemii,6788,n,168> (accessed 22 June 2021).

Reinhart C.M., Rogoff K.S. (2008). *Is The 2007 US Subprime Crisis So Different? An International Historical Comparison*. University of Maryland, College Park, Department of Economics 2008.

Rokicki T., Bórawski P., Beldycka-Bórawska A., Szeberényi A., Perkowska A. (2022). *Changes in Logistics Activities in Poland as a Result of the COVID-19 Pandemic*. *Sustainability* 2022, 14, 10303.

Sakamoto H, Ishikane M, Ueda P. *Seasonal Influenza Activity During the SARS-CoV-2 Outbreak in Japan*. *JAMA*. 2020 May 19;323(19):1969-1971.

SamPATH S., Khedr A., Qamar S., Tekin A., Singh R., Green R., Kashyap R. *Pandemics Throughout the History*. *Cureus*. 2021 Sep 20;13(9):e18136.

Villatoro A.P., Wagner K.M., Salgado de Snyder V.N., Garcia D., Walsdorf A.A., Valdez C.R. (2021). Economic and Social Consequences of COVID-19 and Mental Health Burden Among Latinx Young Adults During the 2020 Pandemic. *Journal of Latinx Psychology*. Available online at: <https://siid.insp.mx/documents/curriculum/articles/indicators/pKdXeijXusnANBnHZWPPLzPexSdcnSeBNZb6lN6.pdf> (accessed 25 January 2023).

The New York Times (2020). A List of What's Been Canceled Because of the Coronavirus, Available online at: <https://web.archive.org/web/20200408114100/https://www.nytimes.com/2020/02/29/opinion/sunday/corona-virus-usa.html> (accessed 22 June 2021).

Wague M. (2009). Międzynarodowe kryzysy gospodarcze i ich konsekwencje. Available online at:

http://sj.wne.sggw.pl/pdf/EIOGZ_2009_n78_s81.pdf (accessed 22 June 2021).

Weston L. (2020). Stop panic-buying toilet paper: How to stock up smart, emergency or not, MarketWatch. Available online at: <https://web.archive.org/web/20201009083243/https://www.marketwatch.com/story/stop-panic-buying-toilet-paper-how-to-stock-up-smart-emergency-or-not-2020-03-09> (accessed 22 June 2021).

World Health Organization (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Situation Report 100. Available online at: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200429-sitrep-100-covid-19.pdf> (accessed 22 June 2021).

Zakonnik Ł., Czerwonka P., Podgórski G., Zajdel K., Zajdel R. (2022). Art Market Investment Bubble during

COVID-19-Case Study of the Rare Books Market in Poland. *Sustainability* 2022, 14, 11648

M.A. Zuzanna Zaporowska (zuzanna.zaporowska@doctorate.put.poznan.pl) is a student of Doctoral School at the Politechnika Poznańska (Poznan University of Technology), J. Rychlewskiego Str. 2, 60-965 Poznań, Poland. She has many years of practical experience in financial audits, risk management, and internal controls working for international corporations.

Diskuse

Klimatická politika po roce energetické krize

Kateřina Davidová

Článek se zaměřuje na vývoj v energetické a klimatické politice v posledním roce, který byl definován ruskou válkou na Ukrajině, energetickou krizí a rostoucí inflací. V první části je diskutována otázka energetické chudoby a jejích strukturálních řešení. V druhé části se článek zamýšlí nad pozitivními i negativními důsledky energetické krize. Jako pozitivní efekt hodnotí rekordní rozvoj obnovitelných zdrojů energie v Evropě, který pomohl kompenzovat extrémně drahý plyn a omezit evropskou závislost na plynu z Ruska. Jako negativní efekt autorka hodnotí rekordní nárůst dotací plynoucích fosilním společnostem. Státní kompenzační balíčky, zastropování cen a ochrana spotřebitelů uměle učinily fosilní paliva více konkurenceschopná a přinesly energetickým společnostem mimořádné zisky, zatímco náklady na živobytí domácností rostly. Po překonání akutní fáze energetické krize je nyní potřeba zaměřit se na systémová řešení, která zároveň povedou k větší společenské kohezi a podpoří principy společenské solidarity. Klimatické politiky, např. ty obsažené v balíčku Fit for 55, mohou být vhodnou součástí těchto řešení.

Poslední rok s sebou přinesl řadu očekávaného i neočekávaného vývoje v oblasti klimatické a energetické politiky. Podle plánu pokračovala diskuse nad legislativním balíčkem Fit for 55, kde v minulém roce došlo i díky českému předsednictví k velkému pokroku. Dohody se podařilo nalézt i na poměrně kontroverzních opatřeních, jako jsou reforma systému obchodování s emisními povolenkami, rozšíření tohoto systému na emise z vytápění a silniční dopravy či založení nového Sociálního klimatického fondu. Zelenou dostal také návrh na zavedení takzvaného uhlíkového cla. Legislativní proces okolo doposud největšího klimaticko-energetického balíčku se tak nyní blíží ke konci a brzy se přejde k jeho implementaci na úrovni členských států.

Na druhé straně došlo k mnoha neočekávaným šokům, které evropskou klimatickou a energetickou politiku ovlivnily možná ještě více. Ruská válka na Ukrajině a s tím spojená energetická krize a inflace naprosto změnily evropské uvažování o energetice. Z původně více méně technického tématu se najednou stalo téma politické, geopolitické, bezpečnostní, ekonomické i sociální. Obzvláště silně začala v české společnosti rezonovat otázka energetické chudoby.

Energetická chudoba v centru dění

Téma energetické chudoby není nové. Již před ruskou invazí na Ukrajinu bylo v Evropské unii přibližně 35 milionů občanů ohrožených energetickou chudobou, což činí 8 % evropské populace (Eurostat, 2021). V České republice vypadají statistiky podobně; před válkou zde žilo přibližně 900 000 občanů v ohrožení energetickou chudobou, což činí 8,7 % české populace žijící v přibližně 500 000 domácnostech (Hnutí DUHA et al., 2022). Tuto situaci však válka nepochybně ještě zhoršila. Podle údajů Eurostatu rostly v první polovině loňského roku ceny energií v České republice nejvíce z celé Evropské unie, konkrétně meziročně o 62 % (Eurostat, 2022). Situaci nenapomáhá ani aktuálně třetí nejvyšší míra inflace v rámci celé EU (Statista, 2023).

Díky podrobným výzkumům z posledních měsíců známe i detailnější informace o tom, kdo je nejvíce energetickou chudobou ohrožen. Největší podíl tvoří rodiny s dětmi, zejména ty, kde se o děti starají samoživitelé a samoživitelky a nízkopříjmové rodiny s nárokem na přídavky na dítě. Druhou nepočetnější ohroženou skupinou jsou lidé v důchodu, nejčastěji pak důchodkyně žijící samy. Co se týká způsobu vytápění, pak domácnosti potýkající se s ener-

getickou chudobou nejčastěji využívají dálkové vytápění (44 %), poté zemní plyn (29 %), elektřinu (11 %), palivové dřevě (9 %) a uhlí (6 %). Až 80 % spotřebované energie v domácnostech jde na topení a ohřev vody. Na energetickou chudobu má zásadní vliv energetická náročnost budov, ve kterých domácnosti žijí. Průzkum také ukázal, že naprostá většina lidí v energetické chudobě žije ve vysoce energeticky náročných budovách. Oproti zažitě představě se to častěji týká bytů nežli rodinných domů, nejčastěji bytů v nájmu, které bývají častěji ve špatném stavu (Hnutí DUHA et al., 2022). Pro komplexní řešení příčin energetické chudoby, tedy nikoliv jen jejich následků, je tak potřeba zaměřit se mimo jiné i na lepší regulaci energetické náročnosti nájemních bytů.

Budovy jsou jedna z oblastí, kde nově navrhovaná klimatická legislativa může zásadně pomoci s řešením sociálních problémů. Aktuálně se v rámci procesu dialogu mezi Evropským parlamentem, členskými státy a Evropskou komisí finalizuje podoba dvou nových směrnic, které by měly pomoci zlepšit kvalitu budov v Evropě. Jedná se o Směrnici o energetické účinnosti (Energy Efficiency Directive, EED) a Směrnici o energetické náročnosti budov (Energy Performance of Buildings Directive, EPBD).

Žel, v těchto dvou směrnicih české předsednictví nezaznamenalo větší pokrok, a tak se jejich schválení přesunulo pod vedení švédského předsednictví.

Tyto směrnice budou určovat, jak rychle bude v členských státech probíhat renovace budov, a také to, jaké budou minimální požadavky na energetickou náročnost nových komerčních i residenčních budov. Jedná se o zásadní součást klimatické legislativy, která má zároveň potenciál významně pozitivně zlepšit životní podmínky evropských občanů. Aktuálně je totiž sedm z deseti evropských budov energeticky neefektivních a náklady na drahé energie se tak přenášejí na jejich obyvatele (Friends of the Earth, 2021).

Zatímco česká vláda se ke zvyšování požadavků na energetickou účinnost dlouhodobě staví spíše ostražitě (mimo jiné i proto, že se nám doposud nedařilo cíle v oblasti energetických úspor systematicky plnit), zástupci českého byznysu sdružení v iniciativě Změna k lepšímu se připojili k podpoře jasných pravidel, jež pomohou soukromé sféře využít naplno potenciál, který snižování emisní náročnosti budov nabízí (Corporate Leaders Group, 2023).

Renovace budov se v České republice i kvůli zdražení energií dostaly v minulém roce do popředí. Pro dlouhodobý přínos bude nutné, aby aktuální vlna zájmu a veřejné podpory vytrvala i poté, co energetická krize odezní. Investice do renovací budov jsou navíc pro stát ekonomicky výhodné. Aliance Šance pro budovy spočítala, že každá jedna koruna investovaná ze státní poklady následně vybudí investici 2 až 4 koruny (Šance pro budovy, 2020). Mimo to renovace a zateplování budov vytvářejí lokální pracovní místa a domácnostem šetří dlouhodobě výdaje na vytápění a chlazení. Renovace však vyžadují vysoké vstupní investice. Je proto těžké zacílit na ty domácnosti, které jsou energetickou chudobou nejvíce ohrožené.

Jak již bylo popsáno výše, lidé nejvíce ohrožení energetickou chudobou často žijí v nájemním bydlení, a tudíž nemohou o renovaci rozhodovat. Další překážkou je fakt, že nízkopříjmové domácnosti nemají naspořené finanční prostředky, které jsou nutné k realizaci renovací, a to i při využití státní podpory, která je vyplácena až retroaktivně. Pro středně příjmové domácnosti v České republice již několik let úspěšně funguje program Nová zelená úsporám, který je inspirací a dobrou praxí i v zahraničí. Pro nízkopříjmové domácnosti však až do loňského roku žádná forma cílené podpory na snižování energetické náročnosti budov neexistovala.

Loňský rok, i ve světle války na Ukrajině a probíhající energetické krize, spustilo Ministerstvo životního prostředí program Nová zelená úsporám Light. Jedná se o první dotační program cíleně zaměřený na nízkopříjmové domácnosti, podporující renovace budov za účelem úspor energií. Z programu nelze financovat hloubkové renovace, ale lze jej využít například na výměnu oken, dveří, zateplení fasády či stře-

chy. Nelze jej však využít na instalaci střešní fotovoltaiky nebo tepelného čerpadla, jako je to možné u klasické Nové zelené úsporám. Žadatelé mohou obdržet až 100% dotaci na projekty ve výši až 150 000 Kč. Finance navíc úspěšní žadatelé obdrží dopředu, čímž se řeší nedostatek naspořených peněz u nízkopříjmových domácností (Nová zelená úsporám Light, 2023).

V prvním kole vláda vyčlenila na Novou zelenou úsporám Light 1,5 miliard Kč, což umožní poskytnout podporu zhruba 10 tisícům domácností. Program je ovšem otevřen pouze pro majitele domů, nikoliv pro lidi žijící v nájemním bydlení a v bytových domech. Od spuštění programu byl o dotace obrovský zájem. Výhledově by tak bylo dobré prostředky v programu ještě navýšit, aby podpora mohla být poskytnuta více domácnostem. V Modernizačním fondu, ze kterého je Nová zelená úsporám Light financovaná, je nyní kvůli vysoké ceně emisní povolenky rekordní objem peněz. Program by bylo také dobré otevřít většímu rozsahu žadatelů. Momentálně jsou žadatelé limitováni jednak vlastnictvím domů, tak i přísnou definicí ohroženého zákazníka. O podporu mohou žádat lidé v invalidním či starobním důchodu či ti, kteří mají nárok na příspěvek na bydlení. Mnoho lidí žijících v energeticky neefektivních budovách je tak z programu vyloučeno, ačkoli by jim renovace také prospěla (Centrum pro dopravu a energetiku, 2023).

Positivní a negativní důsledky energetické krize

Ruská válka na Ukrajině a následná energetická krize způsobily mnoho změn v evropské energetice. Kromě většího zaměření se na energetickou chudobu a její řešení také došlo k rekordnímu rozvoji obnovitelných zdrojů energie. Evropské investice do čistých zdrojů energie vzrostly v minulém roce o 31 % oproti roku předchozímu. Největší nárůst byl zaznamenán u solárních elektráren, kde v EU v loňském roce přibýlo 40 GW instalovaného výkonu, což je nárůst o 47 % oproti roku 2021. Podstatně tomu přispěly i instalace střešní fotovoltaiky domácnostmi ve všech členských státech. Podobně se válka propjala i do vývoje na trhu s tepelnými čerpadly a elektromobily. I tyto nízkemisní technologie zaznamenaly v loňském roce rekordní nárůst poptávky. Tepelných čerpadel v EU přibýly jen za loňský rok 3 miliony, což přispělo k tomu, že EU již nyní s předstihem splnila cíl dosáhnout 20 milionů tepelných čerpadel do roku 2026. Stejně tak vloni rostl podíl elektromobilů, které nyní v EU pokrývají 12,1 % trhu (Ember, 2023).

Čisté technologie jsou nejen základem pro snižování emisí skleníkových plynů, ale zároveň jejich majitelům přinesou dlouhodobé finanční úspory. S vyšší cenou elektřiny na trhu se návratnost domácích solárních panelů zkracuje. Domácí nabíjení elektromobilu pak majiteli ušetří náklady na benzin či naftu. Ovšem vysoká počáteční in-

vestice do těchto technologií vyřazuje z pořízení tu právě část společnosti, která je vysokými cenami nejvíce zasažena - nízkopříjmové a zranitelné zákazníky. Proto jsou zásadní programy státní podpory typu Nová zelená úsporám Light, ale také zavádění regulací, které postupně učiní čisté zdroje elektřiny a tepla stále více dostupné a rozšířené tak, aby z nich ve výsledku mohli benefitovat lidé s nižšími příjmy.

Na politické úrovni právě probíhá finální fáze vyjednávání o podobě nové Směrnice o obnovitelných zdrojích energie (Renewable Energy Directive, RED). Evropská komise navrhuje navýšit cíl pro poměr obnovitelných zdrojů v roce 2030 na 45 % oproti původnímu předválečnému cíli 40 %. Evropský parlament s tímto navýšením souhlasí, ale členské státy se na jednotné pozici zatím neshodnou. Česká republika se k navýšování cíle pro obnovitelné zdroje staví spíše opatrně, ačkoli vyšší cíl by pro ČR mohl znamenat důležitý krok na cestě k větší energetické soběstačnosti a pomohl by i k dlouhodobému řešení energetické chudoby. Podle think tanku Ember je navíc evropská energetika již nyní na dobré cestě dosáhnout do roku 2030 45% podílu obnovitelných zdrojů, a to i bez jakékoliv nové legislativy, pouze na základě vývoje trhu. Je proto možné cíl navýšit až na 50 % a poskytnout na jeho naplnění dostačenou finanční podporu (Ember, 2023).

Avšak ruská agrese proti Ukrajině nepřinesla pouze větší důraz na obnovitelné zdroje a energetické úspory, přinesla také rekordní finanční zisky fosilním korporacím, které profitovaly z vysokých cen energií i státních kompenzačních balíčků. Podle dat Mezinárodní energetické agentury plynulo v roce 2022 na podporu fosilních zdrojů dosud nejvíce peněz v historii. Poprvé dokonce globální dotace na fosilní zdroje překonaly hranici 1 bilionu dolarů (IEA, 2023). To je v přímém rozporu s cíli Pařížské klimatické dohody i dohody z Glasgow z roku 2021 o postupném snižování dotací na fosilní paliva a zároveň zvyšování cílené pomoci těm nejzranitelnějším. Velká část státní podpory totiž šla zpětně na zaplacení dodávek fosilních zdrojů a uměle tak udržovala fosilní paliva v konkurenční výhodě. Právě i kvůli nedostatečnému zacílení finanční podpory vloni vzrostla nerovnost v rámci společnosti. Zatímco fosilní firmy utržily bezprecedentní zisky, náklady na životní pro běžné domácnosti vzrostly. Ačkoli naprostá většina členských států zavedla v průběhu roku daň z mimořádných zisků zaměřenou zejména na energetické společnosti, nebyla tato opatření vždy navržena efektivně a navzdory jim vzrostl fosilním firmám meziročně čistý zisk na dvojnásobek (Ekonomický týdeník, 2023).

Státy EU se rozhodly situaci ohledně dražích energií řešit kompenzačními balíčky, ať už se jednalo o zastropování a následné dotování cen elektřiny a plynu, či přímé kompenzace nákladů průmyslovým firmám ve snaze o udržení jejich konkurenceschopnosti. Evropské země vydaly na ochranu před

vysokými cenami energií celkem 657 miliard eur, z čehož neuvěřitelných 265 miliard eur připadlo na samotné Německo (Bruegel, 2023). Ne všechny členské státy mají stejnou výchozí pozici, co se týká volného fiskálního prostoru. Země s větším státním dluhem si nemohou takovému injekce do ekonomiky dovolit. I proto byl protekcionistický krok Německa silně kritizován a byla otevřena diskuse nejen o snaze o udržování solidarity uvnitř členských států, ale i mezi nimi.

Závěr

Po roce války, inflace a energetické krize rezonují témata energetické chudoby, společenské solidarity a socio-ekonomických dopadů zelené transformace více než dříve. Klimatická politika a sociální koheze jsou často stavěny proti sobě, ačkoli ve skutečnosti se jedná o falešné dilema a prvky klimatické politiky mohou naopak pozitivně přispět ke snižování počtu domácností ohrožených energetickou chudobou, zvyšování energetické soběstačnosti a celkově kvalitnějšímu životu. Po překonání akutní fáze energetické krize je nyní potřeba přistoupit k systematictějšímu opatřením. Nemá již smysl pouze chránit spotřebitele před vysokými cenami zastropováním a následnou státní dotací cen. Takto vynaložené finanční prostředky totiž jen nadále udržují fosilní paliva uměle konkurenceschopná a ve výsledku přispívají k maximalizaci zisků fosilních korporací. Pro dlouhodobější

odolnost vůči energetickým šokům je potřeba masivně investovat do renovací budov, zvyšování energetické účinnosti a rozvoje domácích obnovitelných zdrojů. Jen tak může být v budoucnu naše společnost více odolná a solidární.

Zdroje

- Bruegel, 2023. National fiscal policy responses to the energy crisis: <https://www.bruegel.org/dataset/national-policies-shield-consumers-rising-energy-prices>
- Centrum pro dopravu a energetiku, 2023. Odstartovala Nová zelená úsporám Light. Pomůže lidem s nízkými příjmy: <https://www.cde-org.cz/cs/blog/odstartovala-nova-zelena-usporam-light-pomuze-lidem-s-nizkymi-prijmy/2143>
- Corporate Leaders Group, 2023. Leading business and investor networks call for ambitious reform of the EU Energy Performance of Buildings Directive ahead of ITRE Committee vote: <https://www.corporateleadersgroup.com/news/leading-business-and-investor-networks-call-ambitious-reform-eu-energy-performance-buildings>
- Ekonický týdeník, 2023. BP, Shell, Total, ENI. Velcí těžaři loni zbohatli na růstu cen ropy a plynu. Zisk jim vzrostl na dvojnásobek: <https://ekonomickydenik.cz/bp-shell-total-eni-velci-tezari-loni-zbohatli-na-rustu-cen-ropy-a-plynu-zisk-jim-vzrostl-na-dvojnásobek/>
- Ember, 2023. Fit for the future, not Fit-for-55: <https://ember-climate.org/insights/research/fit-for-the-future-not-fit-for-55/>
- Eurostat, 2021. 8% of EU population unable to keep home adequately warm: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211105-1>
- Eurostat, 2022. Electricity and gas prices in the first half of 2022: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20221031-1>

Friends of the Earth, 2021. Towards a healthy renovated Europe: <https://friendsoftheearth.eu/wp-content/uploads/2021/05/Towards-a-healthy-renovated-Europe.pdf>

Hnutí DUHA, Platforma za sociální bydlení, Ostravská univerzita, 2022. Energetická chudoba a její řešení: https://hnutiduha.cz/sites/default/files/publikace/2023/01/soc_bydleni_finalni_jedna_strana_opr.pdf

IEA, 2023. The global energy crisis pushed fossil fuel consumption subsidies to an all-time high in 2022: <https://www.iea.org/commentaries/the-global-energy-crisis-pushed-fossil-fuel-consumption-subsidies-to-an-all-time-high-in-2022>

Nová zelená úsporám Light, 2023: <https://novazele-nausporam.cz/nzu-light/>

Statista, 2023. Harmonized index of consumer prices (HICP) inflation rate of the European Union in January 2023, by country: <https://www.statista.com/statistics/225698/monthly-inflation-rate-in-eu-countries/>

Šance pro budovy, 2020. Petr Holub, Lukáš Ferkl a Vladimír Kubeček: Renovací budov k ekonomickému oživení: <https://sanceprobudovy.cz/petr-holub-lukas-ferkl-a-vladimir-kubecek-renovaci-budov-k-ekonomickemu-oziveni/>

Mgr. Kateřina Davidová

(katerina.davidova@cde-org.cz) je analytičkou v Centru pro dopravu a energetiku a vedoucí klimatického týmu v Institutu pro evropskou politiku EUROPEUM (Centre for Transport and Energy, Heřmanova 8, Praha 7, 170 00; EUROPEUM Institute for European Policy, Staroměstské náměstí 1, Praha 1, 110 00). Zaměřuje se na evropskou klimatickou politiku a transformaci na nízkouhlíkovou ekonomiku.

Wellbeing economy – ekonomika dobrého života

Jiří Silný

Ekonomika dobrého života (wellbeing economy) je široký koncept, který rozvíjejí nevládní organizace i některé vlády a mezinárodní organizace, jako je OECD. Text se pokouší vymezit hranice tohoto pojmu podle toho, jak je v různých prostředích diskutován, a zhodnotit potenciální přínosy tohoto konceptu. Jako reakce na různé krizové jevy spojené s neoliberální ekonomickou praxí zaměřenou na růst a maximalizaci zisků navrhuje ekonomie dobrého života demokratické stanovení ekonomických cílů tak, aby zajistily sociální a ekologickou udržitelnost. Taková změna myšlení i ekonomické praxe už na mnoha místech probíhá a otevřenou otázkou zůstává, jak hluboko a jak široce se projeví.

Pro stručnou charakteristiku způsobu ekonomického myšlení, který se skrývá za formulací konceptu ekonomie dobrého života, bychom mohli použít podtitul jedné slavné knihy: *Jak by vypadala ekonomika, které by záleželo na lidech*.¹ Její autor, E. F. Schumacher, už v sedmdesátých letech minulého století navrhoval podobu „ekonomiky s lidskou tváří“, která je šetrná k přírodě a zajišťuje pro všechny důstojnou existenci. Žel, ekonomické myšlení hlavního proudu se s nástupem neoliberálního ubíralo jiným směrem a s ním i ekonomická praxe zaměřená na stálý růst produkce a spotřeby a po kolapsu systémů státního

socialismu stále více hlavně na růst soukromých zisků. Opakované a prohlubující se ekonomické krize, růst obecných příjmů a majetkových nerovností a zejména narůstající rychlost ekologické degradace vedou dnes k hledání alternativ a jednou z nich je i *ekonomika dobrého života*.

Dnes už poměrně rozšířený, byť poněkud mlhavý pojem *wellbeing economy* lze doslovně přeložit jako ekonomie blahobytu, ale jako vhodnější se jeví překlad ekonomie dobrého života², protože v češtině vnímáme slovo blahobyť jako něco přesahujícího běžné potřeby. Navíc právě západní model „společnosti blahobytu“ nebo „ekonomie

blahobytu“ (affluent society, welfare economy³) zaměřené na konzum přispívá ke vzniku problémů, které chce ekonomie dobrého života řešit. Také další možný překlad wellbeing jako pohoda se v tomto kontextu nehodí.

Světová zdravotnická organizace (WHO)⁴ dobrý život definuje jako „pozitivní stav získaný individuální i společností“, který je „určován sociálními, ekonomickými a environmentálními podmínkami“.⁵ Na 10. celosvětové konferenci o podpoře zdraví, která se konala ve švýcarské Ženevě v prosinci 2021, byla přijata *Ženevská charta pro dobrý život* (Geneva Charter for Well-Being),

která požaduje taková opatření jako „spravedlivou ekonomiku, která slouží lidskému rozvoji v rámci planetárních hranic“ nebo „veřejnou politiku pro společné dobro“.⁶

Mezinárodní organizace práce (ILO) mluví o *wellbeing* v souvislosti s podmínkami na pracovišti: „Pohoda na pracovišti se vztahuje k všem aspektům pracovního života, počínaje kvalitou a bezpečností fyzického prostředí až k tomu, jak se pracující cítí ohledně své práce, svého pracovního prostředí, klimatu na pracovišti a organizace práce“.⁷ Vedle toho ILO také zkoumá širší souvislosti, jako jsou indikátory a ekonomické ukazatele, které lépe než HDP odkažují na kvalitu života.⁸

Představu, jak vypadá ekonomický model zajišťující dobrý život, má Aliance ekonomiky dobrého života, Wellbeing Economy Alliance (WEAll), která sdružuje více než 200 nevládních organizací, akademických pracovišť, vládních institucí a podniků. WEAll má vizi dosáhnout do roku 2040 proměnou ekonomiky „sdílený dobrý život pro lidi a planetu“. Tento náročný cíl charakterizuje následovně: „vybudovat svět kde každý má dostatek k životu v pohodlí, bezpečí a štěstí. Kde všichni lidé [...] mohou využívat svou kreativní energii na podporu rozvoje všeho života na planetě. Usilujeme o obnovu bezpečného přírodního prostředí plného života, protože jsme se naučili vrátet stejné mnoho, jako jsme obdrželi. Svět, kde máme hlas při spoluročování našeho společného osudu a nacházíme ve spojení s lidmi a planetou, která nás živí, sounáležitost, smysl a cíl.“⁹

WEAll deklaruje, že takový svět není pouze možný, ale už vzniká: všude tam, kde vlády, firmy, společnosti nebo kolektivy mění své uvažování a ekonomickou praxi. Přitom je základním principem budovat ekonomiky tak, aby předcházely škodám – ať už environmentálním nebo sociálním –, a tím ušetřit náklady a úsilí potřebné pro nápravu škod, které už vznikly. Koncept ekonomiky dobrého života předpokládá existenci smíšené ekonomiky, kde funguje silný stát, soukromý sektor a občanský sektor, ale ve všech segmentech se mění hodnoty a cíle ekonomických aktivit a do rozhodování je ve všech etapách zapojena občanská veřejnost. WEAll nenabízí jednotnou definici a generální plán pro ekonomiku dobrého života, ale chápe toto označení jako souhrnnou charakteristiku, která má mnoho konkrétních podob a také synonymních označení, jako je např. i u nás známá „ekonomie koblíhy“¹⁰ nebo „regenerativní ekonomika“. Jistě by sem mohla patřit i sociální solidární ekonomika, udržitelný nerůst, koncept „buen vivir“ a podobně.

Cestu ke změně vidí WEAll na několika frontách. Při budování své strategie zkoumá, jakým způsobem se prosazovala dvě hlavní ekonomická paradigmatu 20. století: keynesiánské a neoliberální. Na tomto základě soudí, že je třeba budovat mocenskou základnu pro změnu, zaměřit se na šíření znalostí a vytvářet pozitivní a přitažlivý narativ.

Autorka z okruhu WEAll, Anna Chryso-poulou, píše o principech ekonomie dobrého života, která: „uznává, že lidé potřebují obnovit harmonický vztah mezi společností a přírodou, požívat spravedlivé rozdělení zdrojů a žít ve zdravých a odolných komunitách.“¹¹ Přitom uvádí příklady vládních politik, které o tyto cíle usilují. Pokud jde o ochranu přírody a udržitelné využívání zdrojů, slouží jako vzor Kostarika, která už dnes téměř veškerou elektřinu získává z obnovitelných zdrojů, plánuje uhlíkovou neutralitu v roce 2050 a jako jediná z tropických zemí zvrátila trend deforestace. Chryso-poulou dále uvádí, že „Země s vyššími průměrnými hodnotami dobrého života se spíše vyznačují vyšší mírou rovnosti mezi skupinami obyvatel a menším počtem deprivovaných lidí“. Na příkladu Islandu ukazuje úspěchy při snižování genderové nerovnosti. Platí také, že „v úspěšné ekonomice dobrého života žije každý důstojně, má smysl pro soužití a sounáležitost a aktivně se angažuje ve své komunitě.“ Příkladem relativně úspěšné země je také Kanada, která díky podpoře dostupného bydlení, snižování a flexibilitě pracovní doby a dalším opatřením dosahuje dobrých výsledků v *Indexu lepšího života* (Better Life Index).¹²

Některé vlády přijímají dokonce integrované programy podpory ekonomiky dobrého života. Skotsko, Island a Nový Zéland v roce 2018 vytvořily v rámci Fóra dobrého života (Wellbeing Forum) Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) sdružení *Wellbeing Economy Governments* (WEGo), ke kterému se později připojily i Wales a Finsko.¹³ Nejde jen o deklarace a záměry, ale jednotlivé vlády přijímají konkrétní opatření a zavádějí systémy indikátorů, které umožňují sledovat naplňování stanovených cílů. Skotský program definuje 11 cílů, např.: „inkluzivní, svéprávné, odolné a bezpečné komunity nebo redukce chudoby lepším sdílením rovných příležitostí, bohatství a moci.“¹⁴ Celkově 81 indikátorů pak sleduje jevy, jako jsou osamělost, zapojení do komunity, potravinová nejistota nebo majetková nerovnost. Nový Zéland v roce 2019 přijal první „rozpočet dobrého života“, který z dobrého života občanů a environmentální udržitelnosti činí hlavní rozpočtovou prioritou.

K ekonomice dobrého života se hlásí také *Evropská environmentální kancelář* (European Environmental Bureau, EEB),¹⁵ největší síť ekologických organizací v Evropě. EEB považuje současná ekonomická pravidla EU, jak byla stanovena Maastrichtskou smlouvou v roce 1992, za nevyhovující, a to zejména fiskální pravidla zavedená po globální finanční krizi, která omezují veřejný dluh a deficit u členských států. Po třiceti letech se podle nich ukazuje, že pravidlo dluhu pod 60 % a deficitu pod 3 % HDP neodpovídá potřebám regulace. Tato pravidla vůbec nereflektují kvalitu výdajů a vliv investic na environmentální cíle. Proto EEB požaduje novou orientaci formulovanou v „paktu ekonomiky dobrého života“ s pravidly „podporujícími zelená a pečující pra-

covní místa, pozvedajícími zranitelné komunity a zlepšujícími kvalitu života lidí a přírody“.¹⁶ Tato pravidla zahrnují opuštění úsporných politik v prospěch investic do odolné ekonomiky s demokraticky určenými cíli. Proti mýtu neustálého růstu je třeba investovat do ochrany prostředí, úspor energií a upřednostňování kvality před kvantitou. Dluhová udržitelnost by měla být posuzována podle konkrétní situace jednotlivých států a podle toho, zda půjčky jsou investovány do spravedlivé transformace. Dále je třeba, aby ekonomická politika zohledňovala situaci žen a znevýhodněných skupin a zajišťovala tak sociální a genderovou spravedlnost.

Tyto zásady jsou obsaženy i v *Manifestu pro zelenou, spravedlivou a demokratickou evropskou ekonomiku*.¹⁷ Manifest, který podepsalo více než 270 významných akademiků, think tanků a nevládních organizací, včetně EEB, požaduje ekonomickou politiku, která bude sloužit redukci sociálně ekonomických, meziregionálních a genderových nerovností, bude uskutečňovat sociální práva a ochranu klimatu a životního prostředí.

Již zmíněná OECD také podporuje ekonomiku dobrého života. Angel Gurría, generální tajemník organizace, při představení zprávy OECD před Evropskou radou v roce 2019 napsal o ekonomice dobrého života, že je to „schopnost vytvořit koloběh pozitivních změn, v kterém dobrý život občanů pohání ekonomickou prosperitu, stabilitu a odolnost a naopak tyto dobré makroekonomické výsledky dovolují dlouhodobě udržovat investice do dobrého života“.¹⁸ Za klíčové charakteristiky takové ekonomiky pak označuje např. rostoucí příležitosti pro vzestupnou sociální mobilitu, redukci nerovností a zajištění environmentální a sociální udržitelnosti. Gurría uvádí, že se OECD zabývá podobnými otázkami od 70. let minulého století a výsledky tohoto procesu jsou zachyceny v publikaci *Příležitosti pro všechny* z roku 2018.¹⁹ V tomto chápání jde o ekonomický růst, ale takový, který je už od počátku zaměřen na sociální a ekologickou udržitelnost a nechápe ji jako příslovečnou „třešničku na dortu“ ekonomické prosperity. K tomu OECD vyvíjí celou sadu indikátorů.

Shrnutí

Koncept ekonomiky dobrého života představuje snahu o návrat politické kontroly nad ekonomikou, která se do velké míry ztratila v dobách neoliberální liberalizace, deregulace a privatizace. Dnes se vedou živé debaty o potřebnosti návratu politické ekonomie.²⁰ Přínos ekonomiky dobrého života je v tom, že požaduje prohloubení demokratické kontroly a občanské participace ve všech fázích ekonomických procesů, včetně stanovení cílů a způsobů tak, aby se případným negativním sociálním a ekologickým dopadům předcházelo. S tím je spojené další důležité téma: používání jiných měřítek ekonomického úspěchu, než je HDP nebo HNP. Tím se v okruhu

ekonomiky dobrého života zabývá dlouhodobě britská New Economics Foundation.²¹ V tomto textu jsme zmínili i další aktéry (OECD, ILO, některé vlády), kteří hledají jemnější nástroje na sledování vlivu ekonomiky na sociální oblast a na životní prostředí. Ke konceptu ekonomiky dobrého života se hlásí nevládní organizace, akademické instituce, mezinárodní organizace i některé vlády, a to by mohlo předznamenávat změnu ekonomického paradigmatu, potřebnou pro sociálně-ekologickou transformaci.

Text vznikl ve spolupráci s Ekumenickou akademii, z. s., v rámci mezinárodního projektu Climate of Change.

- 1 E. F. Schumacher, E. F.: Malé je milé aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech. Kořeny, Praha, 2021. Srov. text Jana Kellera o této knize ve Fóru sociální politiky č. 6, 2021, dostupné z <https://www.rilsa.cz/casopis/forum-socialni-politiky-6-2021/>
- 2 Překlad terminu jsem konzultoval s ekologickou ekonomkou Naďou Johanisovou, PhD.
- 3 Kniha The Affluent Society od harvardského ekonomy Johna Kennetha Galbraitha vyšla v roce 1958.
- 4 I další agentury OSN mají v různých ohledech blízko k úsilí o „dobrý život“ a stejným směrem míří i Cíle udržitelného rozvoje (SDGs).
- 5 World Health Organisation: Promoting well-being, dostupné z: <https://www.who.int/activities/promo->

- ting-well-being a (Glossary of Terms 2021). Všechny zde uvedené linky jsou ověřeny k 13. 3. 2023.
- 6 World Health Organisation: Geneva Charter for Well-being, dostupné z: <https://www.who.int/publications/m/item/the-geneva-charter-for-well-being>
 - 7 International Labour Organisation: Workplace well-being, dostupné z: https://www.ilo.org/safework/areasofwork/workplace-health-promotion-and-well-being/WCMS_118396/lang-en/index.htm
 - 8 International Labour Organisation, ILO Research Papers Series: Towards more inclusive measures of economic well-being: Debates and practices, dostupné z: https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/publications/research-papers/WCMS_649127/lang-en/index.htm
 - 9 The Wellbeing Economy Alliance (WEAll), dostupné z: <https://weall.org/about>
 - 10 Podle knihy Raworth, Kate: Ekonomie koblíhy. Sedm způsobů ekonomického myšlení pro 21. století. IDEA, Praha 2020. Srov. text Jana Kellera o této knize ve Fóru sociální politiky č. 2, 2021, dostupné z <https://www.rilsa.cz/casopis/forum-socialni-politiky-2-2021/>
 - 11 Chrysopolou, Anna: The Vision of a Well-Being Economy, In: Stanford Social Innovation Review, 16. 12. 2020, dostupné z: https://ssir.org/articles/entry/the_vision_of_a_well_being_economy#
 - 12 OECD: Better Life Index, Canada, dostupné z: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/canada/>
 - 13 Wellbeing Economy Alliance: What is happening with the wellbeing Economy Governments?, dostupné z: <https://weall.org/whats-happening-with-the-wellbeing-economy-governments>
 - 14 Scottish Government: National Performance framework, dostupné z: <https://nationalperformance.gov.scot/>

- 15 European Environmental Bureau tvoří 180 členských organizací z 38 zemí, které reprezentují kolem 30 milionů individuálních členů a podporovatelů. Bližší informace lze nalézt na webových stránkách EEB: <https://eeb.org/>
- 16 Budiman, Andreas: Fiscal for the Future: Calling for a Sustainability and Wellbeing Pact. dostupné z: <https://meta.eeb.org/2022/03/15/fiscal-for-the-future-a-call-for-sustainability-and-wellbeing-pact/>
- 17 Manifesto for a Green, Just and Democratic European Economy. Dostupné z: <https://eeb.org/library/manifesto-for-a-green-just-and-democratic-european-economy/>
- 18 Gurria, Angel: Economy of Well-Being, dostupné z: <https://www.oecd.org/social/economy-of-well-being-brussels-july-2019.htm>
- 19 OECD: Opportunities for All. A Framework for Policy Action on Inclusive Growth. 29 May 2018, 200s., dostupné z: https://doi.org/10.1787/9789264301665-en_9789264305496 (HTML) 9789264305496 (EPUB) 9789264301665
- 20 Např.: Lemann, Nicholas: The New Political Economy. In: Washington Monthly, 6. 1. 2023, dostupné z: <https://washingtonmonthly.com/2023/01/08/the-new-political-economy/>
- 21 New Economics Foundation: Building a Wellbeing Economy, dostupné z <https://neweconomics.org/campaigns/wellbeing>

*ThDr. Jiří Silný
(jirisilny3@gmail.com) je pedagog a publicista aktivní v několika nevládních organizacích a družstvech.*

Knihy, které nezestárly

Sociologie moderny

Jan Keller

Wagner, Peter: Soziologie der Moderne. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag 1995, ISBN 9783593353937

Kniha pojednává o ústředním tématu celé sociologie, tedy o povaze a vývoji moderní společnosti. Její autor popisuje krajně rozporný proces, jímž modernita během posledních staletí prošla. Poté, co se ustavila spíše jen v proklamativní rovině, čelila rozsáhlé krizi, jež byla důsledkem neúplnosti jejího projektu. Tuto krizi se podařilo vyřešit ustavením organizačních struktur, které společnost sociálně stabilizovaly, činily tak ovšem za cenu jistých regulací a omezení. Volání za rušení těchto regulací stojí u kořene druhé krize modernity, kterou aktuálně prožíváme. Zatím nelze s jistotou říci, zda se z této krize zrodí společnost větší svobody a většího pokroku, anebo převládne chaos, jenž by naopak zvýšil rizika regresu.

Klasická sociologie byla postavena na protikladu předmoderních společností a společnosti moderní. To budí iluzi, jako kdyby snad moderní společnost tvořila jakousi kompaktní realitu bez vývoje. Ve skutečnosti se objekt sociologického poznání během trvání této disciplíny poměrně výrazně měnil, což vede mnohé badatele k tomu, že se pokoušejí vývoj moderní společnosti periodizovat. Za jeden z nejpłodnějších pokusů na tomto poli lze považovat knihu berlínského sociologa Petera Wagnera z roku 1995, jež nese podtitul Svoboda a disciplína.

Autor vychází z velké historické analogie. Snaží se ukázat paralely mezi krizí, z níž

se před dvěma či třemi stoletími zrodila moderní společnost, a krizemi, jimiž tato společnost prochází dnes. Jsme svědky podobné eroze institucí jako v historicky nedávné minulosti. Ve světě práce tehdy došlo k definitivnímu rozpadu cechovních institucí. Dnes dochází ke srovnatelnému úpadku odborů. Tehdy se rozpadla velká patriarchální rodina, dnes prochází určitou krizí rodina nukleární. V rovině politické odpovídá tehdejší krizi monarchických režimů dnešní vratká existence národního státu, a především státu sociálního. Tehdejší krize náboženství má dnes univerzálnější podobu zpochybnění a rozpadu všech velkých vyprávění.

Klasická sociologie se snažila o záchranu a udržení jistých forem sociální potě, co se jeho tradiční podoby zhroutily. Proti náboženským výkladům postavila kombinaci víry v pokrok a v možnosti pozitivní vědy. Sociální začlenění v podobě stavovské struktury bylo nahrazeno začleněním do tříd, ať již byly chápány jakkoliv. Skupinový status jako oporu mezilidské důvěry nahradil kontrakt mezi dvěma a více osobami. Příliš utlačivé soužití komunitní povahy bylo vystřídáno relativně méně donucujícím soužitím v rámci individualizované společnosti. Osobní pouta autority byla vystřídána neosobním úřadem, mocenské uspořádání založené na hierarchii

rodů nahradily neosobní organizační pyramidy.

Problém je, říká Peter Wagner, že v současné době se uměle organizované sociálně drolí a rozpadá stejně tak jako dříve sociálně přirozeně vzniklé a dlouhou tradicí předávané. Individuum už nemá být vázáno téměř ničím, má se o sebe postarat samo ve svém úspěchu i neúspěchu. Wagner se táže, zda je to dovršení projektu modernity, anebo jeho selhání.

Pro hlubší analýzu zmíněného vývoje navrhuje poměrně jednoduchou periodizaci. Období počátku modernity nazývá omezeně liberální modernou, neboť univerzální hodnoty liberalismu byly tehdy aplikovány jen vysoce selektivně. V zásadě se vztahovaly pouze na bílé a zámožné muže. Toto uspořádání prochází v poslední třetině 19. století krizí, z níž se rodí takzvaná organizovaná modernita. Ta funguje vcelku spolehlivě až do sedmdesátých let 20. století. Poté je zpochybněna příchodem druhé krize modernity, kterou prožíváme dosud.

Celý tento vývoj je svými současníky od počátku komentován dvojím způsobem. Proti diskurzu osvobození vystupuje diskurz disciplinování. Ten prvý ztotožňuje moderní dobu s nezávislostí vědění, s možností se-

beurčení v oblasti demokratické politiky, s uvolněním hospodářské činnosti z regulací absolutistického státu. Druhá názorová strana upozorňuje, že osvobození od dřívějších tlaků a omezení ani zdaleka nezmizelo,

Peter Wagner
Soziologie der
Moderne
Campus

bylo pouze vystřídáno novými formami kontroly, zpravidla mnohem skrytějšími a rafinovanějšími, než byly ty předchozí.

Podle samotného Petera Wagnera spočíval hlavní rozpor modernity v její prvé fázi

v tom, že liberální svobody, jež slibovaly autonomii zcela univerzálně, byly tehdy realizovány způsobem, jenž mnohé fakticky vylučoval. Z liberálního řádu byly tehdy vyloučeny nejen nižší nemajetné vrstvy, ale také ženy a příslušníci nebělošských ras.

Účast v občanské společnosti se fakticky týkala pouze mužů, vlastníků, kteří zastupovali své majetky včetně žen, dětí a sloužících. Podobně jako v antické polis jen oni byli schopni nést náklady související s občanstvím.

Proti tomu se staví rodící se sociální hnutí, později feminismus a boj za práva nebělošského obyvatelstva. Předpoklady k novému uspořádání se rodí od poslední třetiny 19. století, kdy ve všech oblastech prudce roste organizovanost. Ve sféře produkce vznikají velké výrobní kolosy, v oblasti spotřeby se objevují první velké obchodní domy a nákupní střediska, v oblasti organizace práce se rodí masové odbory, v oblasti politiky masové strany. V oblasti vědy tomu odpovídá nástup statistiky, která vytváří model průměrného člověka, jenž funguje ve výrobě, při nakupování i v politice.

Základní inovací nastupující nové fáze moderní společnosti, tedy organizované modernity, označuje Peter Wagner výrazem

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Vyšlo nové číslo 1/2023

Z obsahu

Stati

Marcela Trávníčková, Martin Kreidl: Stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte: zesílil po roce 1989 „ochranný efekt manželství“?

Alena Křížková, Kristýna Pospíšilová: Za stejnou práci stejná odměna? Genderová rovnost v odměňování v různých kontextech trhu práce

Václav Walach, Patrik Galeta, Alica Brendzová, Petr Kupka: Znevýhodnění mezi znevýhodněnými? Prediktory bydlení na ubytovnách v českých sociálně vyloučených lokalitách

Nekrolog

Knižní recenze

Sociologický časopis / Czech Sociological Review
Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.
Přináší zásadní statí rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu je dostupný online na <https://sreview.soc.cas.cz>
Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).
Cena jednoho výtisku je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.
Předplatné zajišťuje SEND Předplatné s.r.o. <https://send.cz/>

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Tiskové a ediční oddělení
Jilská 1, 110 00 Praha 1.
tel. 210 310 217
e-mail: casopis@soc.cas.cz

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Rocník 59 (2023)
Číslo 1

1–23

MARCELA TRÁVNÍČKOVÁ, MARTIN KREIDL: Stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte: zesílil po roce 1989 „ochranný efekt manželství“?
ALENA KŘÍŽKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Za stejnou práci stejná odměna? Genderová rovnost v odměňování v různých kontextech trhu práce
VÁCLAV WALACH, PATRIK GALETA, ALICA BRENDZOVÁ, PETR KUPKA: Znevýhodnění mezi znevýhodněnými? Prediktory bydlení na ubytovnách v českých sociálně vyloučených lokalitách

„konvencionalizace“. Jde o systémy, které mohou být naneseny kamkoliv bez ohledu na místní zvláštnosti. Silniční síť, obchodní řetězce, sítě médií. Náklady na pořízení a udržování těchto systémů bývají natolik vysoké, že je lze používat jen při masovém provozu. Jejich rozšiřování zpětně tlačí na růst produkce systémově relevantního zboží (automobily, elektrospotřebiče aj.). Výsledkem je vznik masové spotřeby a masové kultury, do níž jsou postupně integrovány vedle středních vrstev i vrstvy nižší. Masová společnost zároveň podporuje rozvoj individualismu. Tento vztah je paradoxní pouze zdánlivě. Navázání všech na generalizované tržní mechanismy snižuje nutnost udržovat skupinové sociální vztahy. Podobně jako pojištění všech skrze sociální stát snižuje nutnost udržovat vztahy vzájemné pomoci v podobě rodiny a příbuzenství, sousedství či různých forem skupinové soudržnosti.

Organizovaná modernita získává univerzální rozměr v podobě státu blahobytu, jenž je zde pro (téměř) veškeré obyvatelstvo, a to v podobě masové demokracie, v níž většinu tvoří voliči některé z masových stran, a v podobě masové kultury, v jejímž rámci jsou všichni propojeni komunikacemi všeho druhu.

Od sklonku šedesátých let 20. století sílí odpor proti míře formalizace, konvencí a rutiny, kterou fungování organizované modernity vyžadovalo. Četní kritici poukazují na to, že dosažená jistota ohledně místa ve společnosti je vykoupena omezením autenticity a svobody jednotlivců. Zatímco první krize moderny o sto let dříve vznikla kvůli problému sociálního vyloučení a vykořelení, druhá krize chce řešit problém přílišné tíhy konvencí a pravidel, jež musejí jednotlivci respektovat, pokud mají organizace všeho druhu fungovat hladce. Snaha uvolnit lidi z mechanismů, jež je údajně příliš svazovaly a omezovaly, si příliš nepřípouští, že mechanismy organizované modernity zároveň do značné míry kryly rizika plynoucí z individuálních voleb. Je zdůrazňován utlačivý charakter sociálního státu, tedy instituce, která zároveň alespoň z části zajišťovala ty, kdo špatně zvolili životního partnera, typ vzdělání či svoji profesi.

I když druhá krize modernity trvá již déle než půl století, stále není jasné, co se z ní zrodí. V rovině výkladů spolu opět bojují dva známé diskurzy. Diskurz osvobození je přesvědčen, že deregulace dosavadních konvencí ve všech oblastech života povede k nárůstu plurality, zvýší prostor pro osobní volby a podpoří flexibilitu každého. Stou-

penčí opačného diskurzu varují před nárůstem nestability a nejistoty, před rozpadem osobnostní identity, před propadem do stavu dezorganizace a chaosu.

Naprosto všichni požadují změnu. Neví se pouze to, jak by se měla společnost změnit a kdo by měl být strůjcem těchto změn. To v době, kdy sílí pochybnosti o kontrolovatelnosti sociálního dění, a tedy konečností také o užitečnosti vědění o společnosti, a kdy sílí pochybnosti o možnosti vzniku nového kolektivního aktéra, který by prostor svobody dále rozšířil pro všechny.

Knihy Petera Wagnera Sociologie moderny stará téměř již třicet let patří k té hrstce sociologických studií, na jejichž aktualnosti čas v ničem neubral. Její český překlad zatím chybí, kniha vyšla pouze v angličtině, němčině, francouzštině, španělštině, arabštině, turečtině, čínštině a korejštině.

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc.

(jan.keller@osu.cz) je profesorem na Katedře zdravotně-sociálních studií Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity (Faculty of Social Studies, University of Ostrava), Českobratrská 16, 702 00 Ostrava, Česká republika. Zaměřuje se na dějiny sociologie, sociologii organizace a na problematiku sociálního státu.

Recenze

Knihy, které nezestárly

Monika Mužáková

Musil, Libor – van Ewijk, Hans – Votoupal, Miloš (eds.): Podpora příležitostí lidí s mentálním handicapem. Praha: Karolinum, 2022, 245 stran, ISBN 978-80-246-5451-5.

Recenzovaná kniha citlivě podtrhuje skutečnost, že středobodem, nutnou podmínkou života člověka s mentálním postižením zůstává láska, skutečný každodenní lidský vztah blízkého člověka, a že jeho největším neštěstím je nedostatek mezilidských pout. Autoři zdůrazňují, že tito jedinci, stejně jako my ostatní, mají nárok na víc než na sociální spravedlnost – mají právo na lidskou soudržnost v rámci běžné komunity.

Po roce 1989 se zásadně změnila představa o tom, co všechno může znamenat lidská důstojnost člověka s mentálním postižením. V současnosti je symbolizována samostatností a nezávislostí, lidskými právy, svobodou rozhodování, nikoli péčí nebo charitou. Přesto ani více než třicet let po znovunabytí svobody neexistují v České republice výzkumy, které by reflektovaly zkušenosti lidí s mentálním handicapem s jejich úsilím o autonomní volbu při snáhách o spravedlivé zapojení se do komunitního života. Kde a u koho nalézají v tomto spektru života smysluplné zastání, nebo naopak kdy pocíťují marnost, nepochopení, nedůvěru a nespravedlivý útlak v oblasti vlastní autonomie a lidské důstojnosti? Jak upozornil Keller, koncept postindustriální

společnosti se orientuje na ekonomickou rovinu, ale „ani v nejmenším nenaznačuje, zda a jak se mění formy naší sociability, zda lidé žijí pospolitěji, anebo naopak osaměleji než dříve“ (Keller 2011: 11).

O to cennější je zasazení této problematiky do nejširších společenských souvislostí v rámci nové vědecké publikace, vydané společně Univerzitou Karlovou a Masarykovou univerzitou za přispění kolektivu našich i mnoha zahraničních odborníků.

Autoři dle mého ve všech kapitolách dobře reflektují (byť někdy mimovolně), že právní kodifikování rovnoprávnosti lidí s mentálním postižením lze zajistit snáze než hlubokou, vnitřní zúčastněností druhých na jejich osudu. Jednotliví autoři dokládají, že člověk není znevýhodňován svým posti-

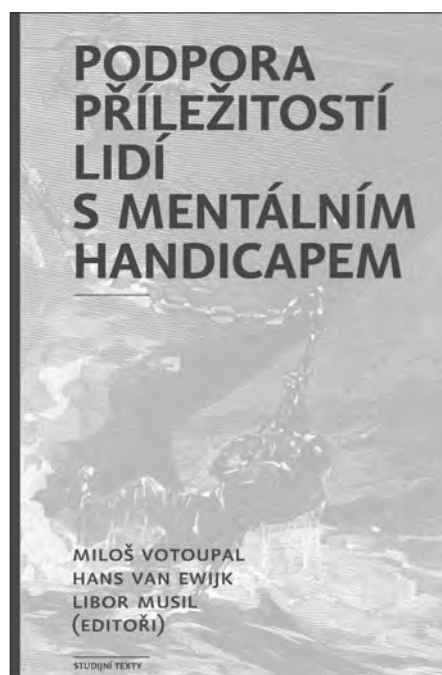
žením, ale strukturálními handicapujícími vlivy ze strany společnosti, která určuje normy pro výkonnost, způsobilost, normalitu. Také si dobře uvědomují, že postoje většinové společnosti k lidem s postižením jsou postaveny de iure na souboru přijatých lidskoprávních úmluv, ale de facto také na hodnotách lidské vzájemnosti. Docházejí shodně na základě svých výzkumů i vlastních zkušeností k alarmujícímu, byť predikovatelnému závěru, že „lidé s mentálním handicapem mají potíže při navazování vřelejších či pevnějších vazeb s lidmi v místní komunitě, a žijí tudíž v segregovaném nebo polosegregovaném prostředí. Jejich vztahové sítě vzácně překračují rámec rodiny nebo okruh klientů a pracovníků organizací, které jsou na lidi s mentálním handicapem

zaměření" (s. 146) [...] „tito lidé mají přátele hlavně mezi lidmi s mentálním handicapem...mimo tento okruh lidí jsou jejich přátelské vazby vzácné" (tamtéž).

Smělý a ambiciózní záměr autorů touto knihou oslovit i samotné lidi s mentálním handicapem (str. 16) dle mého plní výborně 4. kapitola – Komunitní práce a inkluze lidí s MH, případně 5. kapitola Sebeobhajování – síla zdola a 6. kapitola Lokální aktéři a strategie podpory příležitostí lidí s mentálním handicapem, ve kterých autoři skvěle využívají vlastní zkušenosti s přímou prací s těmito lidmi, ale především představují podrobně na konkrétních osudech lidí s mentálním handicapem jejich vlastní prožívání snah o porozumění a lidskou blízkost v rámci komunity. Autoři ukazují hledání a nalézání pozitivních cest k účinnému zapojení těchto aktérů do veřejného života, ale mají odvahu i poukázat na možná selhání při podpoře jejich nezávislého života. Racionální a současně empatický vztah profesionálů k lidem s mentálním postižením, naplněný úctou k jejich představám o samostatném životě, oprávněně vyzdvihují jako nezastupitelný.

Poslední část knihy představuje čtyři zahraniční zkušenosti sociální inkluze. Autoři na příkladech dobré praxe z Nizozemska, Estonska a Austrálie přemítají o tom, jak překonávat hranice často oddělených světů lidí s mentálním handicapem a většinovou společností. Např. v Nizozemsku se to částečně daří např. v rámci fotbalového workshopu, kdy mladí muži s mentálním handicapem jsou začleněni do místního sportovního klubu. Zde nejen odehrávají zápasy, ale např. se podílejí na tréninku, spolupracují s hostujícími mužstvy, vedou předzápa-

sové debaty. Kéž je tento nápad inspirací i pro nás! V roce 2017 mně v rámci mého výzkumu jeden otec dospělého syna s Downovým syndromem řekl: „Každý dělá, že to nevidí. Když jsme někam přišli, tak každý

očumoval... a dneska taky. Jdem třeba na fotbal a on tam sedí tak sám a děti na něj koukaj." (pan Topinka)

Předloženou knihu považuji za úspěšnou snahu, jak se tomuto cíli o kousek přiblížit, jak posílit zodpovědnost za osud jedné konkrétní, dosud často marginalizované skupiny našich spoluobčanů, jak prohloubit úctu

k jejich odlišnosti i sebeúctu jich samých. Čtenáře kniha vybízí splnit stěžejní požadavek, tedy na základě vědeckého poznání přispět k tomu, aby ostatní lidé přijali člověka s mentálním postižením takového, jaký je, nesrovnávali svoji číselně vyjádřenou kvalitu života s jeho, ale usilovali porozumět alespoň trochu jeho světu. Je to jeden z nejzákladnějších úkolů naší společnosti vůbec, protože „málokterá tragédie může být větší než utlačovaný život, málokterá nespravedlnost hlubší než upření možnosti plně žít nebo jen doufat. A to vše kvůli vnějším omezením, mylně považovanými za vnitřní" (Gould 1997: 54). I proto přeji knize mnoho čtenářů.

Zdroje

Gould, J. S.: (1997) Jak neměřit člověka. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Keller, J.: (2011) Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme. Praha: SLON.

Doc. PhDr. Monika Mužáková, Ph.D. (monika.muzaikova@pedf.cuni.cz) je doцентkou na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (Department of Special Education, Faculty of Education, Charles University), Magdalény Rettigové 4, 116 39, Praha 1.

Badatelsky se věnuje reflexi postižení v dějinách, zejména ve 20. století. Dále se zabývá na spolkové úrovni osob s mentálním postižením a jejich blízkých. Zabývá se také rodičovstvím osob s mentálním postižením a etickými otázkami spojenými s dlouhodobou péčí o osoby s těžkým postižením nebo chronickým onemocněním v domácím prostředí.

Akademická svoboda jako filosofický problém

Martin Brabec

Benda, Libor: Akademická svoboda jako filosofický problém: pravda, spravedlnost a profesionální zodpovědnost. Praha: Sociologické nakladatelství, 2020, 172 stran, ISBN 978-80-7419-304-0.

Recenzovaný titul jako jeden z prvních v českém jazyce na teoretické rovině poměrně podrobně zpracovává téma akademické svobody. Autor ukazuje, že akademická svoboda je profesní výsada, je vázána na její výkon a nesmí být zaměňována za svobodu slova či intelektuální svobodu. Dále upozorňuje, že jak definice akademické svobody, tak i její zdůvodnění závisí na vymezení funkce akademie ve společnosti, kde autor knihy následně rozlišuje mezi přístupem epistemickým a sociálním. V poslední části se vůči těmto přístupům vymezuje a předkládá vlastní koncepci, tzv. profesionalizované pojetí akademické svobody. Kniha přehledně a jasně seznamuje se základními pojmy a koncepcemi v současných diskusích o akademické svobodě, takže může sloužit i jako zdařilý úvod do dané problematiky. Praktickou, aplikační roli práce ale snižuje, že v ní není zpracována právní rovina dané problematiky. Na druhé straně je třeba ocenit, že autor přichází s vlastní, velmi dobře rozpracovanou teorií akademické svobody.

Libor Benda na začátku práce upozorňuje, že dnes můžeme identifikovat několik hrozeb, kterým je vystavena akademická svoboda. Jedná se o pronikání principů akademického kapitalismu do akademického prostředí se svým akcentem na ziskovost badatelských a pedagogických aktivit.

Dále je to manažerský model řízení vědy s důrazem na metriky hodnocení vědeckého výzkumu a z něho vyplývající orientace výzkumu na krátkodobě orientované cíle a konzervativní výzkum. A nakonec se jedná o vliv politické korektnosti, kdy v rovině výuky není možné svobodně diskuto-

vat o kontroverzních tématech a v oblasti výzkumu rozvíjet politicky nekorektní teorie. To vede v současné době k novému promyšlení problematiky akademické svobody, kterou autor v knize sleduje při výkladu tří klíčových otázek: Co je to akademická svoboda?; Jak se akademická svoboda

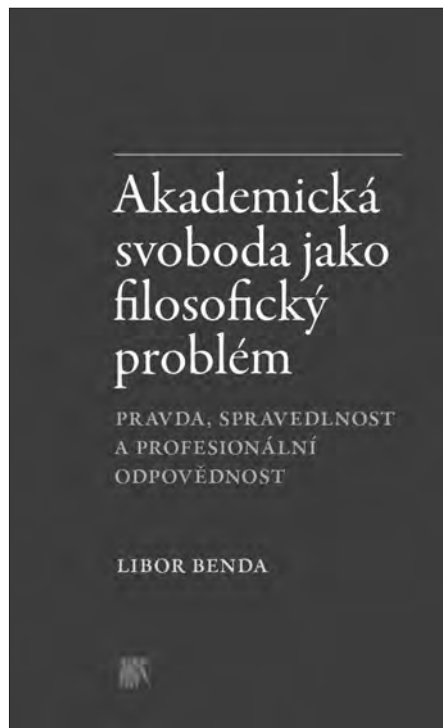
vztahuje k intelektuální svobodě?; Jak může být akademická svoboda zdůvodněna?

Autor upozorňuje, že přestože principy akademické svobody jsou formulovány v různých typech právních dokumentů, tyto formulace jsou velmi často velice rozmanité, vágní, protichůdné, nejednoznačné a otevřené neslučitelným interpretacím. Tudíž výše zmíněné otázky kniha nezodpovídá z pohledu právního, tedy jak se právně ukotvená akademická svoboda aplikovala na reálné případy jejího (případného) porušení, ale nabízí odpovědi na teoretické rovině – v autorově terminologii tuto rovinu vystihuje slovo v názvu knihy: „filosofický“. To není třeba pokládat za nedostatek práce, ale je zde nutné upozornit čtenáře, že problematika akademické svobody a jejího případného porušení se v konkrétních případech odehrává v rámci těchto předpisů a jejich výkladů, do kterých pak vstupuje i právní úprava akademických svobod v dané zemi. Proto klíčové zahraniční tituly o akademické svobodě, jako je dnes již klasika z pera anglického právního teoretika Erica Barendta *Academic Freedom and Law* (s kterou Libor Benda také pracuje) věnuje velkou část i této stránce, včetně jednotlivým judikátům, které se týkaly právních sporů o akademickou svobodu ve třech právních systémech (německém, britském a USA). Velmi často jsou to totiž až tyto judikáty konkrétních případů, které nám ukáží, kde přesně leží hranice akademické svobody.

Vraťme se však zpátky k recenzované knize. Pokud jde o první otázku, tedy vymezení (pojem) akademické svobody, autor i v návaznosti na historický vývoj dospívá k názoru, že jedná se o profesní výsady akademických (tím se zde rozumí univerzitních) pracovníků nezbytné pro výkon jejich profese. Jmenovitě jsou to tyto: relativně svobodně rozhodovat (tedy mezích stanovených akademickou profesí) o tom, jakým způsobem budou vykonávat svou badatelskou a pedagogickou činnost a volit obsah své výuky a výzkumu; relativně svobodně si organizovat volný čas a pracovní dobu; právo veřejně kritizovat management akademické instituce, kde jsou zaměstnáni, a současně se rovným dílem podílet na rozhodování o jejím chodu.

Autor pak věnuje pozornost druhé otázce, tj. odlišení akademické svobody od svo-

body slova či intelektuální svobody, s kterými je často ztotožňována či zaměňována – to i ve formálních dokumentech některých institucí v určitých státech (např. ji tak pojí-

má kodex vlivné Americké asociace univerzitních profesorů). Autor se naopak snaží pečlivě ukázat, že akademická svoboda je svázána jen a pouze s výkonem akademické profese.

Pokud jde o třetí otázku, tj. zdůvodnění akademické svobody, její zodpovězení je důležité z toho důvodu, aby se dokázalo, že výsady, kterými disponují akademičtí pracovníci, jsou skutečně důležité k výkonu jejich profese. Mimochodem, pokud by byla akademická svoboda jen součástí svobody slova či intelektuální svobody, tak by tato otázka byla zbytečná, jelikož by nepředstavovala elitní soubor práv pro určitou specifickou profesní skupinu, ale byla by součástí všeobecných lidských práv. Při odpovědi na tuto otázku se ukazuje, že je neoddělitelně spjata s obecnější otázkou po funkci, kterou mají akademické instituce ve společnosti (a to se v posledku týká i odpovědi na první otázku). Zde lze rozlišit dvě rozdílné

a konkurenční pojetí funkce akademie. Podle první, tzv. epistemické, je jejím jediným účelem nestranné a nezávislé hledání objektivního poznání, tj. pravdy, zatímco podle druhé – tzv. sociální – je jejím cílem sloužit pozitivním společenským a politickým cílům: prosazování lidské emancipace, společenského pokroku a demokracie a boji proti autoritářství. Tento druhý přístup může navíc v sobě obsahovat různé varianty podle toho, jak do sebe zahrne či naopak nezahrne první epistemický přístup.

Autor pak sociální pojetí akademické svobody podrobně ilustruje na pracích americké filosofky Judith Butlerové a její koncepci politizovaného pojetí akademické svobody. Naopak první přístup představuje na knize anglické teoretičky Joanny Williamsové (nedávno vyšla i česky pod názvem: *Akademické svobody ve věku konformity*) a tuto pozici vidí jako depolitizované pojetí akademické svobody – to ji ztotožňuje jen a pouze s hledáním pravdy a akademickou svobodu v podstatě následně ztotožňuje se svobodou slova.

Sám autor se naopak vůči těmto teoriím vymezuje a předkládá vlastní variantu, kterou charakterizuje jako profesionalizované pojetí akademické svobody. To tvrdě odmítá politizované pojetí akademické svobody, ale zároveň je z pozice současné teorie vědy (v návaznosti na myslitele, jako byli např. Foucault či Wittgenstein) skeptický ke konceptu osvícenského pojetí pravdy, racionality a objektivnosti, na kterých je založen epistemický přístup. Do jaké míry se to autorovi podařilo, bych přenechal na posouzení samotných čtenářů. Doufám, že takto otevřený závěr mé recenze přitáhne knize čtenáře. Ta si to bezesporu zaslouží – a to jak svým čím dál více aktuálním tématem, tak také formou i obsahem svého zpracování.

Ing., Mgr. Martin Brabec, PhD.
(brabec@flu.cas.cz) je vědeckým pracovníkem Oddělení politické filosofie a studia globalizace Filosofického ústavu Akademie věd (Department of Political Philosophy and Globalization Research, The Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences), Jilská 1, Praha 1, 11000, Česká republika. Zaměřuje se na teorie sociální spravedlnosti, nepodmíněný základní příjem a vztah mezi kapitalismem, demokracií a liberalismem.

První letošní RILSA Policy Brief: Finanční situace sólo rodičů v době pandemie covidu-19

První letošní číslo z ediční řady RILSA Policy Briefs je jedním z výstupů projektu *Dopady pandemie COVID-19 na sólo rodiče*, který byl spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA.

Vybíráme z hlavních poznatků:

- během prvního roku trvání pandemie covidu-19 vnímala více než třetina (37 %) sólo rodičů zhoršení finanční situace své domácnosti. Avšak míra čerpání sociálních dávek sólo rodiči se významně nezměnila;
- téměř dvě pětiny sólo rodičů musely během pandemie šetřit na jídle, každý třetí byl okolnostmi nucen čerpat své úspory;
- každý jedenáctý sólo rodič požádal během pandemie o potravinovou pomoc neziskové organizace a/nebo o dávku mimořádné okamžité pomoci. Se svou žádostí však uspěla pouze přibližně polovina z nich;
- půjčkami byli zatíženi čtyři z deseti sólo rodičů, pro čtvrtinu z nich bylo splácení půjček poměrně obtížné. Během pandemie si novou půjčku vzalo 16 % sólo rodičů.

Plné znění tematicky úzce související odborné monografie RILSA *Dopady pandemie covidu-19 na sólo rodiče*:

https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_510.pdf

Digitální pracovní platformy a platformová práce v České republice

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí ve své ediční řadě policy papers poskytuje dobře srozumitelný vhled do vybraných témat sociální politiky a doporučení pro rozhodovací sféru.

Váňová, Jana – Veverková, Soňa: *Digitální pracovní platformy a platformová práce v České republice [Digital work platforms and platform work in the Czech Republic]*. Praha: RILSA, 2023, 15 s. (Policy Papers VÚPSV, v. v. i., č. 1/2023) – ISSN 2695-1029; <https://www.rilsa.cz/wp-content/uploads/2023/02/Policy-Paper-VUPSV-v.-v.-i.-c.1-2023.pdf>

V prvním letošním policy paperu výzkumné pracovnice RILSA shrnují vybrané výsledky projektu *Nové formy zaměstnávání – past či budoucí cesta? zabývajícího se českými digitálními pracovními platformami a jejich obchodními modely*. Z uvedeného policy paperu zde přetiskujeme vybrané části. Výpustky (s výjimkou nyní vynechaných odkazů na zdroje) jsou označeny standardním využitím hranatých závorek.

Abstrakt

Text shrnuje výsledky projektu *Nové formy zaměstnávání – past či budoucí cesta?*. Věnuje se českým digitálním pracovními platformám a jejich obchodním modelům. Z analýzy 95 českých digitálních pracovních platform vyplývá, že téměř 100 % pracovníků, kteří pracují pro české digitální pracovní platformy, je sebezaměstnaných. Toto uspořádání vztahů mezi digitálními pracovními platformami a jejich pracovníky nutně přináší otázku, zda a do jaké míry je v tomto typu podnikání běžný švarcsystém. Analýza českých digitálních pracovních platform ukazuje, že obchodní modely těchto platform jsou značně heterogenní, a chceme-li zjistit, zda konkrétní digitální pracovní platforma využívá švarcsystém, je nutné prostudovat její obchodní podmínky, které upravují vztahy mezi digitální pracovní platformou, pracovníkem (dodavatelem) a zákazníkem (odběratelem). K podpoře snah, aby se z platformové práce nestala překerní forma zaměstnávání, tento policy paper doporučuje například důslednější kontroly prováděné Státním úřadem inspekce práce, zapojení odborů do ochrany platformových pracovníků, certifikaci digitálních pracovních platform, redefinici závislé práce a legislativní zakotvení statusu platformového pracovníka.

1. Úvod

Digitální platformy se díky rozvoji informačních a komunikačních technologií v posledních 20 letech staly běžnou součástí našich životů. Zároveň ale přinesly a stále přinášejí prvky, se kterými jsme se dosud nesetkali. Logickým důsledkem je pak skutečnost, že s rozvojem digitálních platform roste i zájem odborné veřejnosti, veřejné správy, legislativců, odborů i zaměstnavatelů o podrobnější prozkoumání tohoto fenoménu, zejména v souvislosti s případnou potřebou regulace tohoto typu podnikání. Většina autorů, kteří zkoumají digitální platformy, se shoduje, že stávající legislativa nedokáže činnost digitálních platform dostatečně usměrňovat, ať už se jedná o daňové úniky, ohrožování hospodářské soutěže, nedodržování pracovněprávní legislativy či dopady na životní prostředí atd.

O digitálních platformách a o případné potřebě regulace jejich podnikání již existuje velké množství odborné literatury jak světové, tak evropské a české. Při podrobnějším studiu však často zjišťujeme, že autoři nerozeznávají mezi jednotlivými digitálními platformami, přitom "míra společenské nebezpečnosti" digitálních platform se liší dle velikosti digitální platformy (ve smyslu tržeb, počtu zaměstnanců atd.), míry národní i nadnárodní konkurence, podle typu nabízených služeb či zboží, odvětví, legislativního systému v konkrétní zemi (míře ochrany spotřebitele, pracovněprávním zákonodárství) atd. Navíc jsou dosavadní studie digitálních platform založeny převážně na analýzách globálních digitálních platform (Airbnb, Uber, Ama-

zon Mechanical Turk atd.) a neberou v úvahu, že v současné době již existuje řada digitálních platform na národních úrovních. Tyto národní digitální platformy se však od globálních digitálních platform liší v celé řadě aspektů.

2. Definice pojmů a metodologie

Následující text se věnuje primárně platformové práci, resp. pracovním podmínkám těch, kteří pracují prostřednictvím digitálních platform. Ani v těchto pojmech však zatím neexistuje ustálené pojmosloví. V tomto textu využíváme následující definice.

2.1 Digitální pracovní platforma

OECD a ILO definují online (digitální) platformy jako digitální služby, které usnadňují interakci mezi dvěma nebo více vzdálenými, přesto vzájemně závislými skupinami uživatelů (ať už se jedná o firmy či jednotlivce), kteří komunikují prostřednictvím internetu. Tato definice samozřejmě zahrnuje široké spektrum online platform od komunikačních (Skype, Zoom...) přes velkoobchodní a maloobchodní online platformy, tzv. marketplaces (Amazon, Alibaba), po platební systémy (PayPal) a sociální média (Facebook, Instagram, Zoom). Zaměřujeme-li se na platformovou práci, zajímají nás pouze **digitální pracovní platformy, což jsou podle OECD a ILO digitální platformy, které zprostředkovávají práci, resp. spojují poptávku po práci s nabídkou práce** (Amazon Mechanical Turk, Clickworker, Upwork).

2.2 Platformová práce

Eurofound definuje **platformovou práci jako takovou formu zaměstnávání, která využívá digitální pracovní platformu, aby umožnila organizaci či jednotlivci kontaktovat jiné organizace či jednotlivce, kteří řeší specifický problém či poskytují specifické služby za úplatu**. Platformová práce má pak podle Eurofound další typické rysy, z nichž nejzásadnější je skutečnost, že vztah je minimálně třístranný:

1. zákazník (odběratel)¹, který poptává práci (zákazníkem může být jak fyzická, tak právnická osoba),
2. pracovník (dodavatel), který nabízí (svou) práci ("pracovníkem" může být jak právnická osoba, tak i fyzická osoba),
3. digitální pracovní platforma, která zprostředkovává kontakt mezi zákazníkem a pracovníkem, navíc v různé míře (dle obchodního modelu platformy) do tohoto vztahu vstupuje.

V některých obchodních modelech mohou působit i další subjekty (typicky digitální pracovní platformy v sektoru doručovacích služeb, kde do vztahu mezi třemi hlavními subjekty vstupují např. restaurace, obchody).

[...]

5. Doporučení v oblasti podnikání digitálních pracovních platform

Digitální pracovní platformy jsou jedním z aktérů, kteří mění trh práce a pracovní podmínky. Aby se z platformové práce nestala překerní forma zaměstnávání, je potřeba tomuto fenoménu věnovat velkou

pozornost. Dosavadní studie a analýzy upozorňují na rizika spojená s platformovou prací a s nutností legislativních úprav této formy práce, přičemž v některých zemích už byly ke zlepšení pracovních podmínek platformových pracovníků učiněny určité kroky. Jak ale ukazuje i tento text, žádné jednoduché řešení neexistuje, neboť digitální pracovní platformy spojuje řada společných znaků, zároveň jsou ale v mnoha aspektech rozdílné a cílem legislativy by nemělo být omezování podnikatelského prostředí.

Reagovat na platformovou práci a riziko prekarizace lze buď nelegislativní cestou, nebo legislativní cestou. Legislativní cesta je dlouhá a vyžaduje v první řadě politickou podporu, protože s velkou pravděpodobností bude vyžadovat změny zákoníku práce a zákonů o sociálním a zdravotním pojištění, kde ovšem lze zejména ze strany odborů očekávat, že jakožto zástupci zaměstnanců budou těmto změnám bránit. Nelegislativní cesta bude zase vyžadovat aktivní zapojení těch stakeholderů, kteří s platformovou ekonomikou a jejími hráči pracují.

5.1 Nelegislativní návrhy v oblasti podnikání digitálních pracovních platform

Osvěta o právech a povinnostech účastníků trhu práce

Prakticky všichni představitelé digitálních pracovních platform, kteří se zúčastnili řízených rozhovorů, zmiňují nízké povědomí pracovníků digitálních pracovních platform o právech a povinnostech spojených s výkonem zaměstnání či sebezaměstnání. Zejména znalosti v oblasti povinností spojených s daňovými odvody, jakož i odvody na sociální a zdravotní pojištění, jsou u pracovníků digitálních pracovních platform slabé. Řadu pracovníků digitálních pracovních platform podle respondentů zajímá pouze výše (čistého) výdělku, případně časová flexibilita (zejména u studentů). Některé digitální pracovní platformy v tomto směru pořádají pro své pracovníky i vzdělávací akce a připravují podpůrná videa.

Je zřejmé, že sebezaměstnání je pro pracovníka digitální pracovní platformy administrativně náročnější, než by bylo zaměstnání na pracovní smlouvu (kterému se digitální pracovní platformy brání). Pokud však pracovník nechápe pojem sebezaměstnání, lze těžko očekávat, že bude schopen vyhodnotit rozdíly mezi zaměstnáním a sebezaměstnáním a dopady na jeho ekonomickou a sociální situaci nyní i v budoucnu. Vzdělávání zejména mladých lidí a absolventů středních a vysokých škol v oblasti smluvních vztahů na trhu práce by řadě lidí pomohlo se v problematice zorientovat a lépe nabídky digitálních pracovních platform vyhodnotit.

Zapojení odborů do ochrany platformových pracovníků

Jak bylo v této studii potvrzeno, naprostá většina pracovníků digitálních pracovních platform v České republice jsou sebezaměstnaní. Většina odborových organizací sice explicitně nedeklaruje, že by mezi své

členy sebezaměstnané nepřijímala, avšak sebezaměstnaní nejsou cílovou skupinou odborů; mohou se sice odborově organizovat, ale nemohou kolektivně vyjednávat o mzdách. Odborové organizace často nemají jasno v tom, co by mohly sebezaměstnaným nabízet a zda mají kapacitu věnovat se i jejich problémům. Vzhledem ke klesající členské základně odborových organizací by však případná orientace odborových organizací i na sebezaměstnané mohla být výhodná pro obě strany.²

Důslednější kontroly Státního úřadu inspekce práce

Státní úřad inspekce práce jakožto kontrolní orgán v oblasti dodržování povinností plynoucích z pracovních předpisů disponuje nástroji, jak odhalovat a sankcionovat nelegální zaměstnávání, což je mimo jiné i výkon závislé práce mimo pracovní vztah. Jak ukazuje tento text, při podrobném zkoumání obchodního modelu digitálních pracovních platform a obchodních podmínek, které upravují vzájemné vztahy mezi digitální pracovní platformou a ostatními subjekty, lze odhalit i znaky závislé práce. Minimálně v některých případech a u některých typů digitálních pracovních platform lze konstatovat, že míra závislé práce je vysoká, tzn. lze uvažovat o tom, že se jedná o výkon závislé práce mimo pracovní vztah.

Certifikace digitálních pracovních platform

V některých evropských zemích (Belgie, Itálie, Malta) přistoupili k certifikaci digitálních pracovních platform. Ta umožňuje zástupcům digitálních pracovních platform nechat vybranou autoritou veřejné správy nebo akademické sféry přezkoumat obchodní podmínky, resp. vztahy s pracovníky z pohledu pracovních legislativ. Výsledný certifikát pak zástupcům digitální pracovní platformy dokládá, že bez ohledu na to, zda je certifikována pro využívání sebezaměstnaných nebo zaměstnanců, je její postup v souladu s pracovní legislativou.

5.2 Legislativní cesty zabráňující prekarizaci platformové práce

Redefinice závislé práce

Redefinice závislé práce, jak navrhuje např. Todolí-Signes, je poměrně revoluční myšlenka, ale je možné, že s dalšími proměnami trhu práce bude opravdu potřeba se nad stávající pracovní legislativou a definicemi znovu zamyslet a obohatit ji o nové prvky, tzn. např. rozšířit okruh znaků závislé práce.

Právní domněnka a postavení pracovníka digitální pracovní platformy

Vyvratitelná právní domněnka je součástí navrhované směrnice EP. Spočívá v přiznání postavení zaměstnance pracovníkům digitálních pracovních platform. Směrnice stanoví kontrolní seznam, na jehož základě určí, zda je digitální pracovní platforma zaměstnavatelem. Právní domněnka považuje digitální pracovní platformu za zaměst-

navatele, jestliže digitální pracovní platforma splňuje alespoň dvě z těchto kritérií:

- určuje výši odměny nebo stanoví její horní hranici,
- dohlíží na výkon práce elektronickými prostředky,
- omezuje svobodu zvolit si pracovní dobu nebo dobu nepřítomnosti, možnost přijmout či odmítnout úkoly nebo využít subdodavatele či náhradníky,
- stanoví zvláštní závazná pravidla, pokud jde o vzhled, chování vůči příjemci služby nebo výkon práce,
- omezuje možnost budovat klientskou základnu nebo vykonávat práci pro jakoukoli třetí stranu.

Pokud jsou splněna alespoň dvě z těchto kritérií, osoby pracující prostřednictvím digitálních pracovních platform by měly mít postavení zaměstnanců se všemi právy a povinnostmi, které zaručuje zákoník práce. Digitální pracovní platforma by mohly u soudu tuto právní domněnku napadnout, ale důkazní břemeno, že mezi digitální pracovní platformou a jejími pracovníky není pracovní vztah, leží na digitální pracovní platformě. Tento návrh však spadá mezi řešení "one size fits all", tzn. řešení, které je mnoha autory kritizováno, protože nebere v úvahu rozdíly mezi jednotlivými digitálními pracovními platformami, pokud se vztahu k pracovníkům týče. Kritéria vyvratitelné právní domněnky by musela být jasně a podrobně rozpracována tak, aby nevznikaly pochybnosti a aby digitální pracovní platformy nemusely uplatňovat svá práva soudní cestou, která je pochopitelně spojena s nemalými finančními náklady.

Status platformového pracovníka

Další, i když opět spíše teoretickou možností, jak zlepšit pracovní podmínky platformových pracovníků, je právní úprava jejich specifického postavení bez ohledu na to, zda se jedná o sebezaměstnané nebo zaměstnance, případně o osoby pracující na základě dohod konaných mimo pracovní poměr. Inspirační může být diskutovaný status umělce, kdy jsou umělcům s ohledem na jejich specifické pracovní podmínky přiznány určité úlevy či zvláštní práva (v oblasti daní, sociálního a zdravotního pojištění atp.). Takové opatření sice není systémové a prioritně by se určitě měly hledat kroky ke zlepšení pracovních podmínek platformových pracovníků v jiných oblastech. Rostoucí počet platformových pracovníků by však v budoucnu mohl zesílit diskusi i ohledně této právní úpravy.

[...]

1 Protože v naprosté většině případů není pracovník zaměstnancem digitální pracovní platformy, využijeme i "alternativní" terminologii z oblasti odběratelsko-dodavatelských vztahů (odběratel, dodavatel), aby byly vztahy mezi digitální pracovní platformou a dalšími subjekty naprosto zřejmé.

2 O tom, že i odborové organizace mohou poskytovat služby členům z řad sebezaměstnaných, se lze přesvědčit např. u Konfederace umění a kultury, jejíž některé členské odborové organizace sdružují převážně sebezaměstnané.

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies

The first part of the article addresses the historical background to, and the practical perspective of, current considerations concerning the future by highlighting the potential changes that will be brought about by the Covid-19 pandemic. The text attempts to define and expand upon selected economic and social consequences of the pandemic, including the various related arguments, considerations and histories, in connection particularly with the analysis and reflections that emerged immediately following the outbreak of the pandemic. Particular attention is devoted to the effects of the COVID-19 pandemic on the demographic situation, the educational sphere and the labour market. The unfolding crisis has already exerted a lasting structural impact on the global economy with, primarily, short-term financial and economic consequences. The various economic and social consequences for Poland are the same as in other countries. The most significant difference currently concerns differences in terms of regulations following the Covid-19 pandemic.

Climate policy after one year of the energy crisis

The article focuses on developments in energy and climate policies over the past year, which has been defined by Russia's war in Ukraine, the energy crisis and rising inflation. The first part of the article addresses the question of energy poverty and potential structural solutions to this issue. The second part reflects upon the positive and negative consequences of the energy crisis. The author considers the record development of renewable energy sources in Europe as a positive effect, which has helped to compensate for extremely expensive natural gas and to limit European dependence on Russian energy sources. Conversely, the author considers the record increase in subsidies for fossil fuel companies to be a negative effect. Government compensation packages, price caps and consumer protection measures have artificially made fossil fuels more competitive and provided energy companies with extraordinary profits, while the cost of living for households has risen substantially. After having overcome the acute phase of the energy crisis, it is now necessary to focus on systemic solutions that both lead to greater social cohesion and act to support the principles of social solidarity. Climate policies, such as those set out in the Fit for 55 package, will form one of the bases on which to build such solutions.

Wellbeing economy

The well-being economy is a broad concept that has been developed by non-governmental organisations as well as certain governments and international organisations such as the OECD. The text attempts to delineate the boundaries of this concept as it is discussed in various settings, and to evaluate the potential benefits of the concept. As a response to various crisis phenomena associated with neoliberal economic practices that focus on growth and profit maximisation, the economics of wellbeing proposes the democratic setting of economic objectives so as to ensure social and ecological sustainability. Such a change in thinking and economic practice is already underway in many places, and the question remains open as to how intensely and widely it will eventually manifest itself.

Sociology of modernity

The book provides a discussion on the central topic of sociology, i.e. the nature and development of modern society. Its author describes the extremely contradictory process that modernity has undergone over the last few centuries. After establishing itself at a somewhat declarative level, it faced a large-scale crisis as a consequence of the incompleteness of its project. This crisis was solved by establishing organisational

structures that served to socially stabilise society, but did so at the cost of certain regulations and restrictions. The call for the abolition of these regulations is at the root of the second crisis of modernity, which humanity is currently experiencing. It is not yet possible to determine with certainty whether this crisis will give birth to a society of greater freedom and greater progress, or whether chaos will prevail, which would, conversely, enhance the risks of regression.

Supporting opportunities for persons with mental disabilities

The reviewed book sensitively underlines the fact that the centrepiece of, the essential condition for, the lives of persons with mental disabilities remains love, i.e. real everyday human relationships with people close to them, and that their greatest misfortune is the lack of interpersonal bonds. The authors emphasise that these individuals, just like the rest of us, are entitled to more than social justice - they are entitled to a feeling of belonging to the mainstream community.

Academic freedom as a philosophical problem: truth, justice and professional responsibility

The reviewed book, as one of the first of its kind to be written in Czech, addresses the topic of academic freedom in relative detail at the theoretical level. The author demonstrates that academic freedom is a professional privilege and is strongly connected to its performance and must not be confused with freedom of speech or intellectual freedom. The author further points out that both the definition of academic freedom and the justification thereof depend on the definition of the function of academia in society, concerning which the author subsequently distinguishes between the epistemic and social approaches. The final part of the publication defines and presents the author's own concept regarding these approaches, the so-called professionalised concept of academic freedom. The book provides a clear explanation of the basic terms and concepts that are used in current discussions on academic freedom, so as to provide the reader with an initial introduction to the respective issue. However, the practical, applicable role of the book is diminished by the fact that it does not address the legal aspects of the issue. On the other hand, it is important to note that the author includes the presentation of his own, very well considered, theory of academic freedom.

New RILSA's policy paper - Digital work platforms and platform work in the Czech Republic

The text provides a summary of the results of the New forms of employment - a trap or the way for the future? project. It is dedicated to Czech digital work platforms and the various related business models. An analysis of 95 Czech digital work platforms revealed that practically 100% of workers who work for such platforms are self-employed. This employment arrangement between digital work platforms and their workers necessarily raises the question of whether and to what extent the false self-employment system (švarc system) is common in this type of business model. The analysis of Czech digital work platforms indicated that the business models adopted by these platforms are very much heterogeneous and, if we wish to determine whether a specific digital work platform involves the false self-employment system, it is necessary to study the business conditions thereof that regulate the relations between the digital work platform, the worker (supplier) and the customer. Aimed at supporting efforts to prevent platform work from becoming a precarious form of employment, this policy paper recommends, for example, more rigorous inspections by the State Labour Inspection Office, the involvement of trade unions in the protection of platform workers, the certification of digital work platforms, the redefinition of dependent work and the legislative anchoring of the status of platform workers.

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předemných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

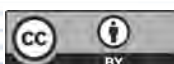
An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt

Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Czech Republic, tel. +420 211 152 711, <https://www.rilsa.cz>

FÓRUM sociální politiky

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 print, 1803-7488 online
Cena: 80 Kč

